



#### Opdrachtgever

SZW



Ministerie van Sociale Zaken en  
Werkgelegenheid

#### Opdrachtnemer

SEO Economisch Onderzoek / A.

Heyma, E. Berkhout, S. van der Werff ...

[et al.]

#### Onderzoek

*De economische impact van  
arbeidsmigratie uit de MOE-landen,  
Bulgarije en Roemenië: een studie naar  
omvang, aard en economische effecten  
van arbeidsmigratie*

Startdatum – 1 november 2008

Einddatum – 1 november 2008

#### Categorie

Arbeidsmarkt

# De economische impact van arbeidsmigratie uit de MOE- landen, Bulgarije en Roemenië

## Conclusie

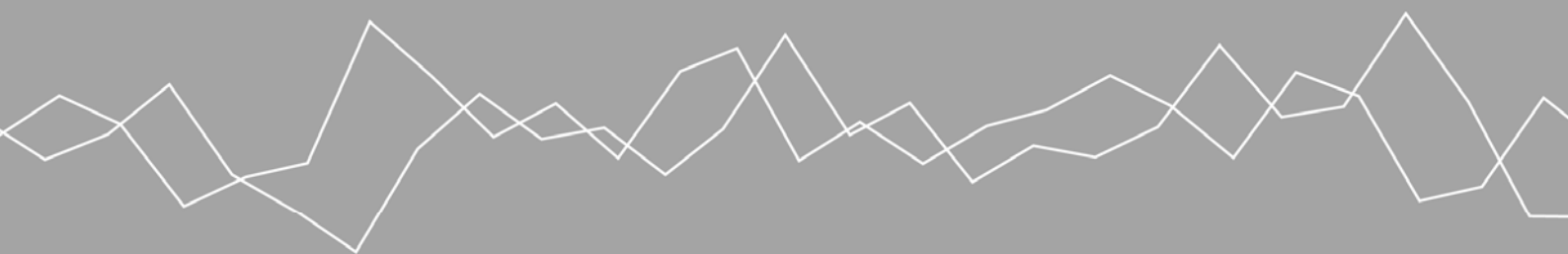
Volgens de Wet arbeid vreemdelingen (Wav) dienen werkgevers bij voorkeur vacatures te vervullen met binnenlandse werknemers of werknemers uit de zogenaamde Europese Economisch Ruimte (EER). De gevolgen van deze wet zijn sinds 2004 ingrijpend gewijzigd, omdat toen onder meer de MOE-landen tot de Europese Unie toetraden. Tot 1 mei 2007 gold voor de MOE-landen nog wel een overgangsregeling, maar die geldt nu alleen nog voor de "nieuwste" EU-landen Bulgarije en Roemenië. Voor die laatste landen wordt gedacht aan verlenging dan wel afschaffing van de overgangsregeling. Naast de roep om buitenlandse arbeidskrachten om vacatures op te vullen, bestaat er ook zorg over de economische en sociale consequenties van mogelijk grote stromen migranten uit Midden- en Oost-Europa. Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid wil daarom "harde" informatie over de impact van die arbeidsmigratie. Het onderzoek presenteert de economische consequenties van arbeidsmigratie uit MOE-landen plus Bulgarije en Roemenië. Het blijkt dat onderhavige arbeidsmigratie slechts een bescheiden impact op de Nederlandse economie heeft. Er is nauwelijks verdringing van Nederlandse werknemers op de arbeidsmarkt. Er is amper sprake van een drukkend effect op de lonen en het gemiddelde welvaartsniveau blijft gehandhaafd. Voor de collectieve sector is de netto bijdrage van (Poolse) arbeidsmigranten zelfs bescheiden positief, omdat deze groep relatief meer bijdraagt aan belastingen en premies dan dat zij gebruik maakt van collectieve voorzieningen. Bron: Bibliotheek SZW

## Link naar bestand

<http://www.onderzoekwerkeninkomen.nl/rapporten/uydgzesq>



De economische impact van arbeidsmigratie uit de MOE-landen,  
Bulgarije en Roemenië





Amsterdam, 20 november 2008  
Onderzoek in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

# De economische impact van arbeidsmigratie uit de MOE-landen, Bulgarije en Roemenië

Een studie naar omvang, aard en economische effecten van arbeidsmigratie

Arjan Heyma  
Ernest Berkhout  
Siemen van der Werff  
Bert Hof



seo economisch onderzoek

*“De wetenschap dat het goed is”*

*SEO Economisch Onderzoek doet onafhankelijk toegepast onderzoek in opdracht van overheid en bedrijfsleven. Ons onderzoek helpt onze opdrachtgevers bij het nemen van beslissingen. SEO Economisch Onderzoek is gelieerd aan de Universiteit van Amsterdam. Dat geeft ons zicht op de nieuwste wetenschappelijke methoden. We hebben geen winstoogmerk en investeren continu in het intellectueel kapitaal van de medewerkers via promotietrajecten, het uitbrengen van wetenschappelijke publicaties, kennisnetwerken en congresbezoek.*

SEO-rapport nr. 2008-70

ISBN 978-90-6733-471-6

Copyright © 2008 SEO Amsterdam. Alle rechten voorbehouden. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen en dergelijke, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

# Inhoudsopgave

Voorwoord.....	i
Samenvatting en conclusies .....	iii
<b>1 Inleiding .....</b>	<b>1</b>
<b>2 Data en definitie integrale statistieken.....</b>	<b>5</b>
2.1 Soorten migranten in registraties en wetgeving .....	5
2.2 Verschillen tussen schattingen nader verklaard .....	6
2.3 Integrale statistieken van arbeidsmigratie.....	9
<b>3 Aard en omvang van de arbeidsmigratie .....</b>	<b>11</b>
3.1 Arbeidsmigratie in de Nederlandse geschiedenis.....	11
3.2 Het karakter van migratie verandert .....	13
3.3 Omvang tijdelijke en langdurige MOE+-migranten .....	16
3.4 Kenmerken arbeidsmigratie uit de MOE+-landen .....	24
3.5 Zelfstandigen uit de MOE+-landen .....	33
3.6 Niet-geregistreerde arbeidsmigratie.....	35
<b>4 Economische effecten van arbeidsmigratie.....</b>	<b>39</b>
4.1 Methode van onderzoek .....	40
4.2 Effect op bestaande werkgelegenheid .....	41
4.3 Effect op lonen.....	45
4.4 Effect op inkomensverschillen .....	46
4.5 Effect op nationaal inkomen per capita .....	48
4.6 Effect op binnenlandse consumptie .....	49
<b>5 Netto bijdrage aan collectieve sector.....</b>	<b>51</b>
5.1 Inkomsten en uitgaven door arbeidsmigranten .....	52
5.2 Geschatte netto contante waarde .....	54
5.3 Gevoeligheidsanalyses op de veronderstellingen.....	57
5.4 Kwantificering van inkomsten en uitgaven .....	59
<b>6 Synthese .....</b>	<b>63</b>
Literatuuroverzicht.....	71
<b>Bijlage A: Beschrijving bronbestanden .....</b>	<b>73</b>
<b>Bijlage B: Specificaties regressies voor vaststellen economische effecten .....</b>	<b>75</b>





## Voorwoord

Volgens de Wet arbeid vreemdelingen (Wav) dienen werkgevers bij voorkeur vacatures te vervullen met binnenlandse werkzoekenden of werknemers uit de landen in de zogenaamde Europese Economische Ruimte (EER). Pas als uit deze landen aantoonbaar geen geschikte kandidaten gevonden kunnen worden is het mogelijk een tewerkstellingvergunning te krijgen om iemand van buiten de EER aan te nemen. De gevolgen van deze wet zijn sinds 2004 ingrijpend gewijzigd. Toen per 1 mei van dat jaar de Europese Unie uitgebreid werd met tien nieuwe landen (Cyprus, Malta en de acht MOE-landen Estland, Letland, Litouwen, Polen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije en Slovenië) kregen migranten uit deze nieuwe EU-landen gemakkelijker toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt. Tot 1 mei 2007 gold voor de MOE-landen nog wel een overgangsregeling, waarbij (vooral in het begin) nog steeds een tewerkstellingsvergunning noodzakelijk was in combinatie met een arbeidsmarkttoets. Vanaf 1 mei 2007 geldt er volledig vrij verkeer van werknemers voor alle landen uit de EU-25. Voor de landen die per 1 januari 2007 zijn toegetreden tot de EU, Bulgarije en Roemenië, geldt de overgangsregeling nog wel.

Het kabinet komt dit najaar met een standpunt over mogelijke verlenging dan wel afschaffing van de overgangsregeling voor Bulgaren en Roemenen. De discussie hieromtrent wordt niet alleen op nationaal maar ook op Europees niveau gevoerd. Naast de roep om buitenlandse arbeidskrachten om tekorten op de nationale en lokale arbeidsmarkt op te vullen, bestaat er ook zorg over de economische en sociale consequenties van mogelijk grote stromen arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Het is daarom voor de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van belang om meer 'harde' informatie te verkrijgen over de impact van arbeidsmigratie uit deze landen. In het voorliggende onderzoek presenteren we zo helder mogelijk de *economische* consequenties van arbeidsmigratie uit de MOE+-landen, d.w.z. uit de MOE-landen plus Bulgarije en Roemenië.

Voor het kunnen voltooien van ons onderzoek zijn we dank verschuldigd aan het Centrum voor Beleidsstatistiek van het CBS voor het beschikbaar stellen van uitgebreide gegevensbestanden. Ook UWV danken we voor de geleverde informatie over het aantal arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. Tot slot willen we alle leden van de begeleidingscommissie bedanken voor de kritische en brede bijdrage aan ons onderzoek.

Namens de onderzoekers,

Arjan Heyma  
projectleider



## Samenvatting en conclusies

Arbeidsmigratie uit de Midden- en Oost-Europese landen Estland, Letland, Litouwen, Polen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije, Slovenië, Bulgarije en Roemenië, in dit rapport samen de MOE+-landen genoemd, heeft een bescheiden impact op de Nederlandse economie. Ondanks de flinke groei van met name Poolse arbeidsmigranten sinds het begin van deze eeuw, is er gemiddeld genomen nauwelijks sprake van verdringing van Nederlandse werknemers op de arbeidsmarkt, is er amper sprake van een drukkend effect op de lonen en blijft het gemiddelde welvaartsniveau gehandhaafd. Voor de collectieve sector is de netto bijdrage van deze generatie arbeidsmigranten zelfs bescheiden positief, omdat deze groep relatief meer bijdraagt aan belastingen en premies dan gebruik maakt van collectieve voorzieningen.

## Aantallen

Tussen 1999 en 2005 is het aantal arbeidsmigranten uit de MOE+-landen dat gedurende een jaar in Nederland als werknemer werkzaam was gegroeid van ruim 23 duizend naar ruim 96 duizend. Sindsdien is dat aantal alleen maar verder toegenomen. Hoewel exacte cijfers nog niet bekend zijn, schatten we het aantal in 2008 op 158 duizend werknemers. Dit zijn arbeidsmigranten die op enig moment in 2008 voor korte of langere tijd in Nederland werkzaam zijn. Die schatting is onder andere gebaseerd op het aantal werknemers met een MOE+-nationaliteit waarvoor per 30 juni 2008 premie werknemersverzekeringen werden afgedragen aan UWV. Op dat moment werkten er volgens UWV 94.047 werknemers uit de MOE+-landen in Nederland.

Gedurende het jaar fluctueert het aantal arbeidsmigranten uit de MOE+-landen echter sterk, onder andere door seizoensmigratie. Een steeds groter aantal arbeidsmigranten komt slechts voor enkele maanden naar Nederland. Om die reden maken we in ons onderzoek een uitsplitsing tussen langdurige migranten die *wel* staan ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA), omdat ze van plan zijn om langer dan 4 maanden in Nederland te verblijven, en tijdelijke arbeidsmigranten die *niet* staan ingeschreven in de GBA, omdat ze niet van plan zijn om langer dan 4 maanden in Nederland te blijven.

Voor het aantal tijdelijke arbeidsmigranten is de laatste jaren flink toegenomen, van 9 duizend in 1999 tot naar schatting 107 duizend in 2008. Het gaat hierbij voor het overgrote deel om Polen. De groep langdurige arbeidsmigranten bestaat daarentegen 'slechts' voor ongeveer de helft uit Polen en is gestegen van ruim 14 duizend in 1999 tot naar schatting 51 duizend in 2008. Naast Polen gaat het vooral om Hongaren, Slowaken en Tsjechen, en sinds 2007 ook om Bulgaren en Roemenen.

## Kenmerken

Onder langdurige arbeidsmigranten bevinden zich opvallend veel vrouwen (64 procent), van de tijdelijke migranten is de meerderheid man (62 procent). Voor leeftijd geldt dat hoe jonger werknemers zijn, hoe tijdelijker ze blijven. De dominante groep langdurige arbeidsmigranten is

tussen de 25 en 35 jaar. Bij tijdelijke arbeidsmigranten zijn het vooral werknemers tussen de 19 en 25 jaar die naar Nederland komen. Kijken we naar de regionale spreiding van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen, dan valt op dat ze vooral zijn oververtegenwoordigd in Noord-Brabant en Limburg en zijn ondervertegenwoordigd in de noordelijke en oostelijke provincies.

Tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen vinden vooral werk als uitzendkracht (48 procent) of met een direct dienstverband bij een werkgever in de land- en tuinbouw (23 procent) of zakelijke dienstverlening (vooral detachering, 18 procent). Langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen lijken wat betreft werkgever veel meer op Nederlandse werknemers. Ook zij werken iets vaker in de land- en tuinbouw, horeca, zakelijke dienstverlening (vooral detachering) en als uitzendkracht, maar de verschillen zijn veel kleiner. Tijdelijke arbeidsmigranten hebben gemiddeld genomen zeer korte banen met een gemiddelde duur van iets meer dan 3 maanden. Het gemiddelde loon dat daarmee wordt verdiend ligt in de meeste gevallen dicht tegen het minimumloon of iets daarboven. Bij langdurige migranten is de variatie in het loon een stuk groter, maar komt nog altijd nauwelijks boven het gemiddelde loonniveau van een Nederlandse werknemer.

Het aandeel zelfstandigen onder de arbeidsmigranten uit de MOE+-landen die als zodanig geregistreerd staan bij de Kamer van Koophandel, blijft beperkt tot ongeveer 1 op de 25. Het grootste gedeelte daarvan vinden we terug in de zakelijke dienstverlening, de bouwnijverheid (vooral zzp-ers) en in de handel. Onbekend is echter hoeveel zelfstandigen met een inschrijving bij de Kamer van Koophandel in het land van herkomst in Nederland actief zijn.

## Economische effecten

Voor de periode 1999-2005 vinden we geen verdringing van binnenlandse werknemers door de komst van langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. Er is sprake van verdringing van binnenlandse werknemers als een daling van het aantal banen voor binnenlandse werknemers het direct gevolg is van het aanbod van arbeidsmigranten. Dat is niet hetzelfde als dat banen van binnenlandse werknemers worden ingenomen of overgenomen door arbeidsmigranten. Bij verdringing hebben binnenlandse werknemers bij baanverlies wel langer nodig om een andere baan te vinden, omdat er door arbeidsmigratie meer kandidaten zijn voor de beschikbare vacatures. Verdringing van binnenlandse werknemers zien we wel terug bij tijdelijke arbeidsmigratie uit de MOE+-landen. We vinden alleen effecten van arbeidsmigratie in groeisectoren, dus in situaties waarin banengroei optreedt en er een expliciete behoefte is aan nieuwe arbeidskrachten. Vacatures die ontstaan worden als gevolg van het – mogelijke goedkopere – buitenlandse arbeidsaanbod minder vaak vervuld door binnenlandse kandidaten. Bij een verdubbeling van het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen betreft dat ongeveer 1 op de 1200 banen. Het gaat dus om een bescheiden effect dat zich vooral voordoet in groeisectoren waar het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten sterk toeneemt.

Effecten van arbeidsmigratie uit de MOE+-landen op het gemiddelde loonniveau in Nederland zijn tussen 1999 en 2005 totaal verschillend geweest tussen loonklassen. Effecten zijn het grootst in de laagste loonklasse en afwezig in de hoogste loonklasse. Voor de laagste loonklasse geldt dat het loon negatief wordt beïnvloed door het aandeel langdurige arbeidsmigranten dat in dezelfde

sector en regio werkt. Door de negatieve effecten op de laagste loonklasse en het ontbreken van een effect bij de hoogste loonklasse, zullen de inkomensverschillen door arbeidsmigratie uit de MOE+-landen per saldo iets toenemen. De effecten zijn echter verwaarloosbaar klein: bij een verdubbeling van het aandeel langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen daalt het gemiddelde loon in de laagste inkomensklasse met 0,3 procent.

Het aandeel arbeidsmigranten uit de MOE+-landen heeft tussen 1999 en 2005 geen significante invloed gehad op de gemiddelde toegevoegde waarde per werknemer. Wanneer die toegevoegde waarde per werknemer samenhangt met het nationaal inkomen per capita, dan betekent dit dat arbeidsmigratie uit de MOE+-landen niet tot een welvaartsverandering bij Nederlanders heeft geleid. Tegelijkertijd representeert de toegevoegde waarde per werknemer ook de gemiddelde arbeidsproductiviteit. Het ontbreken van een relatie tussen het aandeel arbeidsmigranten uit de MOE+-landen en de gemiddelde arbeidsproductiviteit in Nederland, betekent dat deze arbeidsmigranten een relatief hoge arbeidsproductiviteit hebben in vergelijking met het daarmee verdiende inkomen.

## Netto bijdrage aan de collectieve sector

De netto bijdrage van een tijdelijke arbeidsmigrant aan de collectieve sector is zondermeer positief. De bruto bijdrage aan de collectieve sector bestaat voornamelijk uit belastingen en sociale premies op het arbeidsinkomen en het effect op de winsten van bedrijven, waardoor er meer vennootschapsbelasting wordt geïnd. Ook de BTW op consumptie door arbeidsmigranten draagt bij aan de inkomsten voor de collectieve sector. Tegenover die bruto bijdrage staat een lager beroep van tijdelijke arbeidsmigranten op de collectieve sector. De belangrijkste uitgaven gaan op aan algemene voorzieningen en gezondheidszorg. Zo betaalt een tijdelijk migrant wel WW-premie, maar heeft hij of zij door de korte arbeidsgeschiedenis bij werkloosheid nog geen recht op een WW-uitkering. Andere voorzieningen worden pas op veel latere leeftijd relevant of substantieel, zoals de AOW en vergoedingen uit de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ).

Voor langdurige (maar niet noodzakelijke permanente) arbeidsmigranten uit de MOE+-landen vinden we een positief netto saldo van inkomsten minus uitgaven voor de collectieve sector gedurende het arbeidzame leven in Nederland. De betaalde belastingen en premies zijn in die periode ruimschoots voldoende om het beroep op de collectieve sector te financieren. Dat beroep bestaat vooral uit een stijging van de algemene overheidsuitgaven, uit kosten van de gezondheidszorg en het verwachte beroep op uitkeringen. Daarnaast zorgen de individuele huurtoeslag en de hypotheekrenteaftrek voor een kleine verhoging van de uitgaven van de collectieve sector. Het positieve saldo van inkomsten minus uitgaven gedurende het arbeidzame leven verandert in een negatief saldo vanaf de leeftijd van 65 jaar. Door het wegvallen van arbeidsinkomen daalt de belastingopbrengst sterk, terwijl daar substantiële uitgaven aan AOW en de gezondheidszorg tegenover staan. Bij een discontovoet van 2,5 procent volgt een positieve netto contante waarde van de bijdrage aan de collectieve sector van ruim 20 duizend euro over de volledige verblijfsduur van de gemiddelde langdurige arbeidsmigrant uit een MOE+-land. Voor de 90 dagen die een tijdelijke arbeidsmigrant uit een MOE+-land in Nederland werkt resulteert een netto bijdrage van bijna 2 duizend euro.

Vermenigvuldigen we de individuele netto contante waarden met het aantal tijdelijke en langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen in 2008, dan kunnen we concluderen dat deze arbeidsmigranten samen goed zijn voor een netto contante waarde van 1,2 miljard euro aan bijdrage aan de collectieve sector gedurende hun verblijf, waarvan 0,2 miljard (ofwel 16 procent) voor rekening komt van tijdelijke migranten. Daaruit kan worden geconcludeerd dat migratie uit de MOE+-landen een bescheiden maar positieve netto bijdrage levert aan de Nederlandse collectieve sector.

# 1 Inleiding

Op het gebied van migratie is de laatste jaren veel veranderd, met name waar het de arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa betreft (de zogenoemde MOE-landen Estland, Letland, Litouwen, Polen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije en Slovenië). Volgens de Wet arbeid vreemdelingen (Wav) dienen werkgevers bij voorkeur vacatures te vervullen met binnenlandse werkzoekenden of werknemers uit de landen in de zogenaamde Europese Economische Ruimte (EER)<sup>1</sup> of Zwitserland. Pas als uit deze landen aantoonbaar geen geschikte kandidaten gevonden kunnen worden is het mogelijk een tewerkstellingvergunning te krijgen om iemand van buiten de EER of Zwitserland aan te nemen. De gevolgen van deze wet zijn sinds 2004 ingrijpend gewijzigd. Toen per 1 mei van dat jaar de Europese Unie uitgebreid werd met tien nieuwe landen (Cyprus, Malta en de acht MOE-landen) kregen werknemers uit deze nieuwe EU-landen volledige toegang tot de arbeidsmarkt in Zweden, Ierland en het Verenigd Koninkrijk. In Nederland gold voor de MOE-landen eerst een tweejarige overgangsregeling waarbij nog steeds een tewerkstellingsvergunning noodzakelijk was in combinatie met een arbeidsmarkttoets.<sup>2</sup> Vanaf 1 mei 2006 is die overgangsregeling verlengd maar tevens versoepeld met betrekking tot de arbeidsmarkttoets. Vanaf 1 mei 2007 geldt er volledig vrij verkeer van werknemers voor alle landen uit de EU-25. Voor de landen die per 1 januari 2007 zijn toegetreden tot de EU, Bulgarije en Roemenië, geldt nog steeds een overgangsregeling waarbij werkgevers voor deze arbeidsmigranten een tewerkstellingsvergunning moeten aanvragen. Arbeidsmigranten uit overige landen (door de Europese Commissie ‘derde landen’ genoemd) dienen in de EU in principe nog altijd een tewerkstelling- en/of verblijfsvergunning te verkrijgen.

## Belangrijke datums voor arbeidsmigratie naar Nederland

1 mei 2004	Toetreding MOE landen tot EU	Vrij verkeer van personen met overgangsregeling; tewerkstellingsvergunning en arbeidsmarkttoets vereist
1 mei 2006	Versoepeling overgangsregeling MOE landen	Fasegewijze vrijstelling van de arbeidsmarkttoets per sector
1 januari 2007	Toetreding Bulgarije en Roemenië tot EU	Vrij verkeer van personen met overgangsregeling; tewerkstellingsvergunning en arbeidsmarkttoets vereist
1 mei 2007	Einde overgangsregeling MOE landen	Vervallen van tewerkstellingvergunningplicht voor werknemers uit MOE landen
december 2008	Besluit over werknemersverkeer uit Bulgarije en Roemenië	

<sup>1</sup> EU plus IJsland, Noorwegen en Liechtenstein.

<sup>2</sup> De arbeidsmarkttoets bekijkt of voor de beoogde functie van de arbeidsmigrant geen werknemers kunnen worden gevonden uit de Europese Economische Ruimte (EER), exclusief de landen waarvoor nog een overgangsregeling geldt. Het probeert daarmee verdringing van deze werknemers op de arbeidsmarkt te voorkomen.

Het kabinet komt dit najaar met een standpunt over mogelijke verlenging dan wel afschaffing van de overgangsregeling voor Bulgaren en Roemenen. De discussie hieromtrent zal niet alleen op Nederlands maar onvermijdelijk ook op Europees niveau gevoerd gaan worden. Het is voor de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) van belang om meer 'harde' informatie te verkrijgen over de economische impact van arbeidsmigratie uit bovengenoemde landen voor de Nederlandse economie. Wat zijn nu de kosten en wat zijn de baten van deze arbeidsmigratie? Is er bijvoorbeeld sprake van verdringing van Nederlandse werknemers of worden juist onze arbeidsmarkttekorten opgevuld? Gaat ons inkomen in Nederland omhoog dankzij deze arbeidsmigranten, of juist omlaag?

In een onderzoek in het Verenigd Koninkrijk naar de toegevoegde waarde van Oost-Europese arbeidsmigranten wordt gerapporteerd dat Oost-Europeanen in 2006 voor 20 procent van de economische groei in het Verenigd Koninkrijk zouden hebben gezorgd.<sup>3</sup> Bovendien hebben zij volgens de auteurs door hun hoge opleiding het kennisniveau van de arbeidsmarkt verhoogd. Naar aanleiding van dit onderzoek heeft D66 tijdens de SZW-begrotingsbehandeling in december 2007 verzocht om een soortgelijk onderzoek in Nederland. De minister van SZW heeft aangegeven een dergelijk onderzoek ook in Nederland te laten uitvoeren.

In het bovengenoemde onderzoek in het Verenigd Koninkrijk was geen sprake van een empirische analyse, het betrof een literatuurstudie van bestaand onderzoek waarop inmiddels enkele kritische reacties zijn gekomen. Belangrijk nadeel is het gebrek aan empirische overtuigingskracht. Weliswaar zijn er uit de Angelsaksische landen al enkele empirische onderzoeken bekend naar welvaartseffecten en verdringingseffecten van arbeidsmigratie in het algemeen, er is tot op heden weinig tot geen specifiek empirisch kwantitatief onderzoek gedaan naar de effecten van arbeidsmigratie in Nederland. Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft daarom aan SEO Economisch Onderzoek gevraagd onderzoek te doen naar de economische effecten van arbeidsmigratie, rekening houdend met het onderscheid tussen langdurige arbeidsmigranten en tijdelijke arbeidsmigranten. Belangrijke pijler van dit onderzoek is een objectieve en betrouwbare database van arbeidsmigranten, gebaseerd op registraties van werkenden in Nederland. In dit rapport presenteren we de uitkomsten van dit onderzoek.

In ons onderzoek zijn we op zoek naar antwoorden op twee centrale onderzoeksvragen:

- ***Wat is de aard en omvang van de stromen arbeidsmigratie uit de MOE-landen, Bulgarije en Roemenië?***
- ***Wat zijn de economische effecten van deze arbeidsmigratie?***

Deze centrale vragen worden uitgewerkt in enkele subvragen, die beantwoord worden via vier onderzoeksstappen:

---

<sup>3</sup><http://www.bia.homeoffice.gov.uk/sitecontent/documents/managingourborders/mif/papersandagendas/17october2007/econfiscalimpact.pdf?view=Binary>



Stap 1: Aantallen: analyse van aard en omvang arbeidsmigratie

- Vergelijking met eerdere arbeidsmigratiestromen in Nederland;
- Overzicht van het aantal arbeidsmigranten uit MOE-landen, Bulgarije en Roemenië in Nederland, uitgesplitst naar tijdelijk als langdurig verblijf;
- Regionale en sectorale spreiding van deze arbeidsmigranten;
- Sociaaldemografische kenmerken van de arbeidsmigranten: leeftijd, geslacht en burgerlijke staat;
- Type arbeid en looninkomen.

Stap 2: Economische effecten

- Wat is het effect van tijdelijke en langdurige arbeidsmigratie uit de MOE-landen, Bulgarije en Roemenië op de Nederlandse arbeidsmarkt? Zijn er loon- of verdringingseffecten waarneembaar?
- Wat is het effect van deze arbeidsmigratie op het Bruto Binnenlands Product per hoofd van de bevolking?
- Zijn deze effecten anders voor verschillende inkomensgroepen? Met andere woorden, leidt arbeidsmigratie tot wijziging in de bestaande inkomensverschillen?
- Aan welke groepen zijn eventuele baten voor het BBP toe te schrijven?
- Welke gevolgen hebben de bestedingen van arbeidsmigranten voor de binnenlandse consumptie?

Stap 3: Netto bijdrage aan collectieve sector

- Wat is de netto bijdrage van arbeidsmigranten uit de MOE-landen, Bulgarije en Roemenië aan de collectieve sector, uitgedrukt als het verschil tussen de bruto bijdrage en het beroep op de collectieve sector?
- Hoe verschilt dat tussen tijdelijke migranten en langdurige migranten?

Stap 4: Prognose: inschatting te verwachten economische effecten op langere termijn

- Raming van omvang en aard toekomstige arbeidsmigratiestromen uit de MOE-landen, Bulgarije en Roemenië
- Welke zijn de te verwachten economische effecten van deze arbeidsmigratie in de toekomst?

In Hoofdstuk 2 geven we een verantwoording van de door ons geconstrueerde databestanden en de definities benodigd voor de constructie van betrouwbare, integrale statistieken. Vervolgens werken we puntsgewijs de onderzoeksvragen uit. In Hoofdstuk 3 analyseren we de aard en omvang van de (arbeids-)migratie, waarbij alle subvragen uit onderzoeksstap 1 aan bod komen. Een analyse van economische effecten van arbeidsmigratie (onderzoeksstap 2), wordt beschreven in Hoofdstuk 4. In Hoofdstuk 5 borduren we hierop voort bij het maken van een inschatting van de netto bijdrage van arbeidsmigranten uit MOE-landen, Bulgarije en Roemenië aan de Nederlandse collectieve sector. Tot slot trekken we in Hoofdstuk 6 conclusies, zetten enkele kanttekeningen bij de onderzoeksresultaten en formuleren we aanbevelingen voor vervolgonderzoek naar arbeidsmigratie, in het bijzonder naar de economische effecten daarvan.



## 2 Data en definitie integrale statistieken

Het opzetten van een representatieve statistiek van arbeidsmigranten kent enkele specifieke problemen. Veel nationale en internationale publicaties richtten zich tot nu toe alleen op langdurige arbeidsmigranten, omdat over tijdelijke arbeidsmigranten nauwelijks registratiegegevens beschikbaar zijn, ook niet in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). Dit heeft als gevolg dat het publieke debat vaak alleen op informatie over langdurige migranten gestoeld is, terwijl tijdelijke arbeidsmigratie momenteel minstens zo belangrijk is voor de Nederlandse economie en voor de maatschappij als geheel.

In de meeste surveys, zoals de Enquête Beroepsbevolking (EBB) van het CBS, zijn migranten ondervertegenwoordigd, vooral vanwege factoren als taal, lange werkweken en tijdelijkheid van het verblijf. Dergelijke surveys zijn dan ook niet geschikt om te bepalen wat nou eigenlijk de omvang van (arbeids-)migratie in Nederland is. Ook de schatting van het aantal arbeidsmigranten met behulp van bevraging van werkgevers is problematisch, vanwege de grote foutmarges die dit soort methoden kenmerkt.

Omdat er tot op heden nog nauwelijks betrouwbare statistieken zijn gepubliceerd op nationaal niveau, hanteren we in ons onderzoek een integrale aanpak: gebaseerd op nationale registraties waarin zowel langdurige arbeidsmigranten als tijdelijke arbeidsmigranten zijn opgenomen en tevens objectieve loongegevens beschikbaar zijn.

### 2.1 Soorten migranten in registraties en wetgeving

Bij het begrip ‘tijdelijke arbeidsmigrant’ zijn verschillende definities mogelijk: vanuit nationale regelgeving, internationale regelgeving, en vanuit registratietechnisch oogpunt zijn telkens verschillende onderscheiden te maken. In Nederland zijn er verschillende registraties waarin een deel van de tijdelijke migranten teruggevonden kunnen worden. Als Nederlandse bedrijven tijdelijk een buitenlandse werknemer inhuren, zijn ze verplicht te zorgen voor een sofinummer en voor aanmelding bij UWV voor het afdragen van de premies werknemersverzekeringen. Als een tewerkstellingsvergunning nodig is moet die aangevraagd worden bij het CWI. Vanaf 2006 is de tewerkstellingsvergunning voor personen uit de MOE-landen steeds makkelijker verleend, vanwege de fasegewijze vrijstelling per sector van de arbeidsmarkttoets<sup>4</sup>. In de GBA wordt een migrant pas geregistreerd wanneer die van plan is om in een half jaar tenminste vier maanden in Nederland te verblijven, hetgeen een ondergrens van ongeveer 17 weken impliceert. Alle migranten die langer legaal in Nederland verblijven zouden dus in de GBA terug te vinden moeten zijn. Maar waar vinden we dan de tijdelijke arbeidsmigranten?

---

<sup>4</sup> De arbeidsmarkttoets bekijkt of voor de beoogde functie van de arbeidsmigrant geen werknemers kunnen worden gevonden uit de Europese Economische Ruimte (EER) exclusief de landen waarvoor nog een overgangsregeling geldt. Het probeert daarmee verdringing van deze werknemers op de arbeidsmarkt te voorkomen.

Door de tijd heen is sprake geweest van verschillende toelatings- en verblijfsregelingen voor werknemers uit verschillende categorieën van herkomstlanden:

- I. de EU-15, Cyprus en Malta,
- II. de MOE-landen,
- III. Bulgarije en Roemenië,
- IV. Niet-EU-lidstaten zonder visumplicht (VS, Zwitserland, Japan, etc.),
- V. Niet-EU-lidstaten met visumplicht.

Voor categorie II en III zijn bijvoorbeeld voor het jaar 2005 nog tellingen mogelijk op basis van het aantal door het Centrum voor Werk en Inkomen (CWI) verleende tewerkstellingsvergunningen. Maar sinds 1 mei 2007 komen de arbeidsmigranten uit categorie II niet meer in deze databestanden voor, hetgeen van belang is als we consistente data willen verzamelen over meerdere jaren (en in de toekomst eventueel willen herhalen). Wat tijdelijke arbeidsmigratie betreft is categorie V waarschijnlijk minder relevant, vanwege de grote afstand tussen deze landen en Nederland. Het ligt niet voor de hand dat mensen uit deze landen ‘even heen en weer gaan’ voor een tijdelijke baan.

Verder is het ook nog mogelijk dat tijdelijke arbeidsmigranten naar Nederland komen als zzp-er (zelfstandige zonder personeel), als werknemer van een buitenlands bedrijf of hier illegaal werkzaam zijn. In het eerste geval vallen zij onder het vrije verkeer van diensten en dienen zich in te schrijven bij de Kamer van Koophandel in Nederland (in 2006 ongeveer 4.000 nieuwe Midden- en Oost-Europeanen) of in eigen land. Ook in het tweede geval geldt de regelgeving ten aanzien van vrij verkeer van diensten: werknemers uit en ander EU-land waarvoor geen vrij werknemersverkeer geldt en die in dienst van een buitenlands bedrijf tijdelijk in Nederland komen werken, dienen op grond van de Wet arbeid vreemdelingen (Wav) te worden genotificeerd bij CWI. Deze regeling geldt niet voor uitzendarbeid: in dat geval blijft een tewerkstellingsvergunning vereist.

Omdat werknemers in dienst van een buitenlands bedrijf fiscaal tot het uitzendende land blijven behoren en in de praktijk ook geen premies werknemersverzekeringen verschuldigd zijn, komen zij op geen enkele wijze in officiële Nederlandse registraties terecht. Het is het van belang om te realiseren dat we deze groep op basis van Nederlandse registraties niet kunnen meten, dat kan pas wanneer zij zich inschrijven in de GBA of wanneer zij langer dan een half jaar hier werk verrichten. Wanneer werknemers hier illegaal aan het werk zijn, zullen zij per definitie niet in de reguliere statistieken voorkomen.

## 2.2 Verschillen tussen schattingen nader verklaard

De laatste tijd zijn er meerdere publicaties verschenen waarin op een of andere manier een schatting werd gegeven van ‘het’ aantal arbeidsmigranten in Nederland. Vaak is het produceren van een betrouwbare schatting niet het primaire doel van het rapport, maar richt het zich op een evaluatie van het flankerend beleid (van den Berg et al, 2008), de maatschappelijke positie van Oost-Europeanen en voormalig Joegoslaven, inclusief de niet-werkenden (de Boom et al, 2008), de omvang van illegale uitzendarbeid (de Bondt et al, 2008) of op Europese seizoenswerkers

(Timmermans et al, 2008). De publicaties verschillen dus nogal, niet alleen in de gehanteerde definities maar ook in hun methoden. De volgende vijf punten zijn van belang bij de interpretatie van de geschatte aantallen migranten in deze publicaties:

1. Definitie van de doelgroepen: deze kan verschillen tussen MOE-landen, MOE-landen plus Bulgarije en Roemenië, heel Midden- en Oost-Europa of zelfs de hele EU.
2. Definitie van het herkomstland: deze kan gebaseerd zijn op nationaliteit of op het geboorteland. Zo heeft bijvoorbeeld de helft van alle langdurige arbeidsmigranten uit de MOE-landen in 2005 een Nederlands paspoort. En zo'n 9 duizend werknemers hebben een Duitse nationaliteit maar een Pools adres.<sup>5</sup>
3. Definitie van de doelpopulatie: deze kan alle migranten inclusief werklozen en non-participanten betreffen, alleen migranten met een baan, tijdelijke (arbeids)migranten of migranten die zich voor langere tijd in Nederland vestigen.<sup>6</sup>
4. Stand- of stroomcijfer: een standcijfer betreft het aantal op één bepaald moment (peildatum), een stroomcijfer betreft het aantal over een bepaalde periode, bijvoorbeeld een maand of een jaar. Zo werken er (volgens onze tellingen) 24 duizend tijdelijke migranten uit de MOE-landen, Bulgarije en Roemenië in Nederland op peildatum 31 december 2005, ruim 36 duizend op enig moment in de maand december van 2005, en maar liefst 71 duizend op enig moment gedurende het jaar 2005.
5. Methode van onderzoek: geschatte cijfers kunnen worden gebaseerd op registraties (de daadwerkelijk geregistreerde populatie), op een combinatie van verschillende bronnen met verschillende definities, of op surveys waarin bijvoorbeeld werkgevers gevraagd worden naar hun inschatting van het aantal arbeidsmigranten.

De minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft in juni 2008 een brief<sup>7</sup> naar de Tweede Kamer gestuurd waarin het aantal Oost-Europese werknemers in Nederland begin 2008 wordt geschat op tenminste 100 duizend. Dit aantal is gebaseerd op een rapport van Regioplan (van den Berg et al, 2008) waarin de schatting wordt gebaseerd op 75 duizend inschrijvingen bij UWV plus ongeveer 25 duizend 'schijn-zzp-ers'. Hoewel de UWV-gegevens over 2006 nog zeer onvolledig zijn vanwege problemen bij de invoering van de nieuwe polisadministratie, lijken recentere gegevens van betere kwaliteit. De gebruikte UWV cijfers zijn gebaseerd op registratiegegevens op een bepaalde peildatum (standcijfers) en hebben betrekking op migranten met een baan waarvoor premies werknemersverzekeringen verschuldigd zijn. Het gaat hier alleen om werknemers uit de MOE-landen, dus exclusief Bulgarije en Roemenië, hetgeen wordt vastgesteld op basis van de geregistreerde nationaliteit. Het gebruik van registratiegegevens is de beste methode wanneer het gaat om de vraag 'om hoeveel personen gaat het precies?'. Feitelijk rept het rapport van een *minimum* van 100.000 legale Oost-Europese werknemers; deze voorzichtigheid is terecht, daar de precieze omvang van het aantal zzp-ers niet geregistreerd is, maar ook omdat Roemenie en Bulgarije niet onder de definitie vielen. Helaas kan in de UWV gegevens geen onderscheid gemaakt worden naar tijdelijke en langdurige arbeidsmigranten. Gezien de grote verschillen tussen deze groepen,

<sup>5</sup> Zie <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/toelichtingen/alfabet/n/nationaliteit.htm>

<sup>6</sup> Het maakt b.v. voor beslag op woonruimte veel uit of er op jaarbasis 100.000 werknemers zijn of op één bepaald moment. Het woonruimtebeslag van 100.000 mensen die gemiddeld 3 maanden blijven is immers slechts  $100.000 \times 3/12 = 25.000$  per jaar.

<sup>7</sup> Kamerstuk 2007-2008, 29407, nr. 81, Tweede kamer.

zoals later in dit rapport nog zal blijken, is een dergelijk onderscheid zeer gewenst, zowel vanuit analytisch oogpunt als vanuit beleids oogpunt.

Recente onderzoek van de Bondt et al (2008) richt zich vooral op illegale uitzendarbeid. Hierdoor is de belangrijkste informatiebron noodgedwongen een enquête, gehouden onder uitzendondernemers die gevraagd worden een inschatting te geven van de omvang van hun illegale concurrenten. Gegeven het onderwerp is de optimale onderzoeksmethode onbereikbaar: illegale arbeid laat zich immers per definitie niet registreren. De duidelijke nadelen van deze methode (zeer indirecte meting en mogelijk strategische antwoorden) moeten dan voor lief genomen worden. Voor het bepalen van de omvang van legale arbeid zijn echter betere methoden voorhanden.

Andere recente onderzoeken beschouwen ook migranten die buiten onze doelgroep vallen, zoals niet-werkende migranten, of werkende migranten uit voormalig Joegoslavië, België en Duitsland. Een omvangrijke studie van Ecorys (Versantvoort et al, 2006) gaat uitgebreid in op verschillende aspecten en vormen van migratie. Voor een schets van de economische effecten worden enkele expert-interviews gebruikt, de omvang van de migratie wordt bepaald met behulp van CBS-gegevens over langdurige migratie. Over tijdelijke arbeidsmigratie geeft deze studie geen exacte cijfers, wel schetst ze hiervan een beeld met behulp van CWI-inschrijvingen.

Het CBS heeft zelf een poging gedaan de omvang van onder meer tijdelijke arbeidsmigratie van werknemers uit Oost-Europa in beeld te brengen (Corpeleijn, 2006) en komt voor 2004 op een geschat totaal van 72 duizend tijdelijke arbeidsmigranten, die in totaal in dat jaar 97 duizend banen vervulden (sommigen werkten in meerdere korte banen). Deze CBS-aantallen betreffen tijdelijke arbeidsmigranten die niet in de GBA zijn opgenomen en exclusief migranten afkomstig uit Bulgarije, Roemenië en 'derde landen'. Dit geeft al aan dat tijdelijke arbeidsmigratie een belangrijke factor is (geworden) die niet zomaar genegeerd kan worden. In Hoofdstuk 3 kijken we onder meer naar kenmerken van tijdelijke arbeidsmigranten (minder dan vier maanden in Nederland en niet ingeschreven in de GBA) en deze blijken duidelijk te verschillen van de kenmerken van langdurige arbeidsmigranten (vier maanden of langer in Nederland werkzaam en dus opgenomen in de GBA). De CBS-publicatie heeft in verhouding tot eerdergenoemde rapporten weinig aandacht gekregen, maar levert volgens ons de meest geschikte en betrouwbare gegevens, vooral vanwege de integrale aanpak. Ook leent deze methode zich uitstekend voor econometrische analyses van economische effecten van immigratie, zoals mogelijke verdringing en looneffecten.

Recentelijk heeft het CBS een nieuwe berekening gemaakt van het aantal werknemers uit de Midden- en Oost-Europese lidstaten van de EU, dat wil zeggen afkomstig uit de MOE-landen, Bulgarije en Roemenië. Voor juni 2008 komt het CBS uit op 94 duizend werknemers, waarbij alleen gekeken is naar personen met een Midden- of Oost-Europese nationaliteit en niet naar geboorteland of woonland. Daardoor vallen bijvoorbeeld zo'n 9 duizend Polen met de Duitse nationaliteit buiten de cijfers.

## 2.3 Integrale statistieken van arbeidsmigratie

Cijfers over arbeidsmigratie moeten volgens ons gebaseerd zijn op een betrouwbare, consistente statistiek die niet slechts eenmalig de stand van zaken weergeeft, maar ook in de toekomst herhaald kan worden.<sup>8</sup> Veel ontwikkelingen in arbeidsmigratie uit de Midden- en Oost-Europese landen zijn immers te recent om al betrouwbaar te kunnen meten en tevens zal in de toekomst ook voor Bulgaren en Roemenen de verplichte tewerkstellingsvergunning verdwijnen (uiterlijk in 2014 als de maximale EU-overgangstermijn van 7 jaar verloopt). Daarom zal over enige tijd opnieuw behoefte ontstaan aan nieuwe gegevens over (tijdelijke) migratie van werknemers uit Midden- en Oost-Europa, om zodoende nog recentere trends te kunnen vaststellen. De statistiek moet robuust zijn en de gebruikte gegevens moeten op regelmatige basis verzameld kunnen worden. Om aan deze eisen te voldoen sluiten we met onze onderzoeksopzet aan bij de eerder door het CBS toegepaste methodiek voor de bepaling van tijdelijke arbeidsmigranten en maken we gebruik van registraties in het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). Het begrip ‘tijdelijke arbeidsmigrant’ wordt hierbij beperkt tot buitenlandse werknemers die in Nederland werk komen verrichten voor ten hoogste vier maanden, op basis van vrij verkeer van werknemers, of als legale uitzendkracht via een Nederlands of buitenlands uitzendbureau. Dit betekent dat deze groep waarschijnlijk niet in de GBA is opgenomen, maar wel in de registratie van het SSB-Banenbestand van het CBS.<sup>9</sup> Langdurige arbeidsmigranten zijn wel in beide bestanden terug te vinden. Van degenen die niet in het GBA zijn opgenomen is in ongeveer driekwart van de gevallen toch het woonland te achterhalen (meestal België, Duitsland of Polen) zodat het overgrote deel van de te onderzoeken populatie in kaart gebracht kan worden gebracht.<sup>10</sup> Illegale werknemers en zelfstandigen, als mede werknemers die tijdelijk zijn uitgezonden door een buitenlands bedrijf (niet zijnde een uitzendbureau) vallen hier dus buiten.

De gegevens uit de SSB waren bij de start van dit onderzoek beschikbaar voor de jaren 1999-2005. Vanwege problemen bij de nieuwe polisadministratie voor de werknemersverzekeringen (operatie Walvis) zijn voor dit onderzoek helaas geen (betrouwbare) gegevens over 2006 en 2007 beschikbaar. Op nationaal niveau zijn echter wel migratiestatistieken naar geboorteland beschikbaar tot en met het tweede kwartaal van 2008. Met behulp van deze reeks kunnen voor langdurige migranten ook recente statistieken geproduceerd worden, zij het zonder uitsplitsing naar achtergrondkenmerken. Naar verwachting zullen begin 2009 betrouwbare gegevens tot en met 2007 beschikbaar komen. Onze analyses zijn zo opgezet dat ze in principe relatief eenvoudig herhaald kunnen worden op deze nieuwe gegevens.

In ons rapport bekijken we de economische effecten van arbeidsmigratie van werknemers uit zowel de acht MOE-landen (Estland, Letland, Litouwen, Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije, Slovenië) als ook Roemenië en Bulgarije. **We noemen deze groep van 10 landen de ‘MOE+-landen’.** De primaire onderzoekspopulatie bestaat uit werknemers in Nederland die in één van

---

<sup>8</sup> Tellingen van het aantal tewerkstellingsvergunningen vallen hier dus buiten, vanwege de gewijzigde regelgeving hieromtrent.

<sup>9</sup> Dit bestand is gebaseerd op gegevens van de Belastingdienst en de Verzekerenadministratie en bevat alle banen van werknemers voor wie premies werkgeversverzekeringen worden afgedragen.

<sup>10</sup> Bij de tellingen wordt uiteraard een correctie toegepast voor de groep waarvan het woonland onbekend is. Voor elke sector apart wordt een ophoogfactor berekend, met de veronderstelling dat de totale verhouding MOE/niet-MOE gelijk is aan de bekende verhouding.

deze landen geboren zijn.<sup>11</sup> Staan deze personen ingeschreven in de GBA dan beschouwen we ze als ‘langdurige arbeidsmigranten’ aangezien ze officieel in Nederland woonachtig zijn. Betreft het personen die niet bij de gemeente staan geregistreerd dan beschouwen we ze als ‘tijdelijke arbeidsmigranten’ aangezien ze niet primair in Nederland woonachtig zijn. Uit de vergelijking van kenmerken van beide groepen (zie Paragraaf 3.4) blijkt dit onderscheid uitermate relevant. Naast werknemers kijken we in tweede instantie ook naar het aantal zelfstandigen dat als arbeidsmigrant uit de MOE+-landen afkomstig is (zie Paragraaf 3.5). Deze zelfstandigen worden echter niet in onze verdere analyses betrokken.

Als we in het vervolg van dit rapport spreken van ‘arbeidsmigranten’ bedoelen we in feite alleen de migranten uit de MOE+-landen die in Nederland werkzaam zijn.<sup>12</sup> De tijdelijke arbeidsmigranten die buiten beschouwing blijven zijn voornamelijk West-Europese werknemers, waaronder grensarbeiders uit België en Duitsland. Ook langdurige arbeidsmigratie uit bijvoorbeeld de Verenigde Staten, Japan, China en India valt buiten de onderzoekspopulatie. Alle gegevens met als bronvermelding ‘*CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek*’ zijn gebaseerd op integrale registratiebestanden met daarin alle banen van (legale) werknemers in Nederland.

---

<sup>11</sup> Indien het geboorteland Joegoslavië, Sovjet-Unie of onbekend is wordt ook naar nationaliteit gekeken. Dit betreft relatief weinig gevallen. Is dan nog geen herkomst bekend, dan kijken we naar het woonland, dat is van de meeste tijdelijke migranten namelijk bekend.

<sup>12</sup> Bij langdurige migranten kan het best voorkomen dat de aanvankelijke reden om naar Nederland te komen een andere was dan arbeid. Deze reden is in geval van vrij verkeer van personen echter niet bekend, en in het kader van dit onderzoek ook niet relevant.



## 3 Aard en omvang van de arbeidsmigratie

In dit hoofdstuk schetsen we ontwikkelingen rondom arbeidsmigratie in Nederland: hoeveel immigranten en emigranten waren er de laatste jaren nou exact en in welk historisch perspectief moeten we dat zien? Waar komen ze vandaan en in welke mate vestigen ze zich daadwerkelijk in Nederland? We beginnen dit hoofdstuk in Paragraaf 3.1 met een korte schets van arbeidsmigratie door de jaren heen, om vervolgens de blik te richten op de recente ontwikkeling van migratie.<sup>13</sup> Over migratie in het algemeen (dus van zowel werkenden als niet-werkenden) is reeds een en ander bekend uit openbare bevolkingsstatistieken: het veranderende karakter van migratie bijvoorbeeld, van intercontinentaal naar intra-Europees. Een kort overzicht hiervan geven we in Paragraaf 3.2. Het nadeel van deze openbare statistieken is dat ze geen informatie verschaffen over tijdelijke migranten en geen onderscheid maken naar werkende en niet-werkende migranten. Daarom gaan we in Paragraaf 3.3 een stap verder en presenteren we statistieken van zowel langdurige arbeidsmigranten als tijdelijke arbeidsmigranten. Hoeveel komen er nou eigenlijk jaarlijks naar Nederland? Vervolgens is interessant om te kijken naar de verschillen in kenmerken tussen Nederlandse werknemers, langdurige arbeidsmigranten en tijdelijke arbeidsmigranten. Hoe verschilt de leeftijdsverdeling van deze groepen? Concentreren arbeidsmigranten zich in bepaalde regio's of sectoren? In Paragraaf 3.5 gaan we apart in op ontwikkelingen ten aanzien van arbeidsmigranten die als zelfstandige in Nederland werkzaam zijn. Tot slot geven we in Paragraaf 3.6 nog een schets van niet-geregistreerde arbeid onder migranten, waaronder die van illegale werknemers.

### 3.1 Arbeidsmigratie in de Nederlandse geschiedenis

In het verleden heeft arbeidsmigratie een belangrijke rol gespeeld in verschillende tijdperken van de Nederlandse economie. In deze paragraaf wordt beknopt de rol van migranten in verschillende economische tijdperken besproken. Deze paragraaf is voornamelijk gebaseerd op Lucassen (2003), die uitgebreid de rol van immigratie in de moderne Nederlandse geschiedenis bespreekt.

De eerste grote arbeidsmigratiegolf vond plaats in de gouden eeuw (rond 1650). Destijds was Amsterdam en de rest van het westelijk deel van Nederland het economische centrum van de wereld. Deze regio had dan ook een grote aantrekkingskracht op arbeidsmigranten op zoek naar rijkdom. Zo was in 1650 de helft van de inwoners van Amsterdam niet geboren in Nederland. In het totaal hebben 1,4 miljoen migranten zich permanent in Nederland gevestigd gedurende de gouden eeuw. Naast deze permanente migratie was er destijds ook al veel seizoensmigratie. Het waren vooral Duitsers, maar ook veel Scandinaviërs die de grens overtrokken om op het land (bijvoorbeeld de Hannekemaaiers) of in de scheepvaart te werken. De groep seizoensmigranten bestond toen gemiddeld uit 30.000 personen per jaar. Op het moment dat Nederland zijn leidende economische positie kwijtraakte, droogde ook de stroom van arbeidsmigranten enigszins op. Wel bleef er een behoorlijke stroom arbeidsmigranten vanuit vooral Duitsland naar Nederland bestaan, maar de echte migratiegolf was verleden tijd.

De volgende bloeiperiode van de Nederlandse economie was aan het eind van de negentiende eeuw tijdens de industriële revolutie. Opvallend genoeg steeg toen het aantal migranten niet. Dit werd vooral veroorzaakt door de eveneens zeer sterke economische ontwikkeling van Duitsland in diezelfde tijd. Hierdoor was er veel minder reden voor Duitse migranten om in Nederland te komen werken. Een uitzondering hierop was Rotterdam, waar de haven en de bijbehorende handel een grote aantrekkingskracht had op migranten. In de jaren tot de Tweede Wereldoorlog waren er naast Duitsers ook substantiële stromen arbeidsmigranten vanuit China (in de scheepvaart) en Italië (in de industrie). Daarnaast was er een grote groep vrouwelijke arbeidsmigranten die voornamelijk in huishoudelijke diensten ging werken. De economische crisis in de jaren '30 zorgde ervoor dat Nederland zijn populariteit als migratiebestemming verloor.

In de eerste jaren na afloop van de Tweede Wereldoorlog werd Nederland een emigratieland. Ongeveer een half miljoen Nederlanders emigreerden toen naar vooral Canada, Australië en Nieuw-Zeeland. Ook voor hen speelden economische motieven een belangrijke rol in hun beslissing tot emigratie. In de loop van de jaren '50 nam de krapte op de Nederlandse arbeidsmarkt weer toe en kwamen de eerste zogeheten gastarbeiders naar Nederland. Een belangrijk verschil met de eerdere arbeidsmigranten is dat zij gestructureerd door de overheid en het bedrijfsleven naar Nederland werden gehaald. Het was oorspronkelijk de bedoeling om hiervoor Italianen te werven, maar nadat deze groep weinig interesse had om naar Nederland te komen werd het wervingsterrein uitgebreid; eerst naar andere Zuid-Europese landen en later (in de jaren '70) naar Marokko en Turkije. Deze gastarbeiders werkten vooral in arbeidsintensieve en laagbetaalde banen en verwacht werd dat ze na verloop van tijd weer terug zouden keren naar hun vaderland. Dit gold inderdaad voor de meeste Zuid-Europeanen, die hun vaderland tijdens hun absentie een economische sprong vooruit zagen maken. Voor de Marokkanen en Turken daarentegen gold dat de economische perspectieven in hun vaderland nog altijd aanzienlijk minder waren dan in Nederland. Mede daardoor zijn zij zich langdurig in Nederland gaan vestigen en hebben zij ook tot volgmigratie (gezinnen en huwelijkspartners) geleid. De groep volgmigranten is uiteindelijk veel groter gebleken dan de oorspronkelijke groep arbeidsmigranten. Een andere groep migranten was afkomstig uit Suriname en de Nederlandse Antillen. Hier speelden voor de Surinamers naast arbeidsmotieven ook politieke motieven een rol in de migratiebeslissing. Ook waren deze migranten vaak relatief hoog opgeleid. Een andere grote groep arbeidsmigranten kwam uit andere westerse landen. De globalisering van de wereldeconomie is de oorzaak van de komst van deze, vaak hoogopgeleide, migranten die inmiddels een derde van de stroom arbeidsmigranten uitmaken.

Een belangrijk verschil tussen arbeidsmigratie uit de MOE+-landen en de grote migratiestromen na de Tweede Wereldoorlog is dat de MOE+-groep dankzij het Europese vrije verkeer van werknemers kan besluiten om terug te keren naar het herkomstland zonder daarmee de mogelijkheid kwijt te raken om in de toekomst weer in Nederland te kunnen werken. Voor zowel de Zuid-Europese als de Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten gold dit niet, een terugkeer naar hun moederland betekende dat zij hun positie in Nederland zo goed als zeker zouden (moeten) opgeven. De WRR(2001) geeft ook aan dat de onomkeerbaarheid van de beslissing

---

<sup>13</sup> Vanaf 1995 zijn betrouwbare en consistente bevolkingsgegevens beschikbaar, uitgesplitst naar geboorteland.

voor deze groep een grote rol heeft gespeeld in het besluit om eerdere terugkeerintenties niet uit te voeren. De WRR ziet de oorzaak van de wijziging van deze intenties vooral op het familiale vlak; het krijgen van kinderen door een migrant in Nederland kan er bijvoorbeeld toe leiden dat de aantrekkelijkheid om terug te keren naar het herkomstland sterk verminderd. Wat dat betreft is de culturele afstand tussen Nederland en de Midden- en Oost-Europese landen in de meeste gevallen aanzienlijk kleiner dan die tussen Nederland en Marokko en Turkije in de jaren '70.

In het verleden waren arbeidsmigranten die naar Nederland kwamen meestal afkomstig uit landen en gebieden met een minder gunstige economische positie dan Nederland. Vooral in tijden van economische hoogconjunctuur had Nederland een grote aantrekkingskracht. Op het moment dat de economische positie van Nederland ten opzichte van het vaderland verslechterde, vertrokken de migranten terug naar hun vaderland en droogde de stroom arbeidsmigranten op. Als de economische vooruitgang in het emigratieland echter te klein was, dan was er voor diezelfde migranten weinig reden om terug te keren. Zoals gezegd is een belangrijk verschil tussen arbeidsmigranten uit de MOE-landen en andere redelijk recente immigratiestromen dat een terugkeer van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen naar hun herkomstland niet betekent dat ze later niet nog eens in Nederland zouden kunnen gaan werken. Voor de andere groepen was dat vrije verkeer minder vanzelfsprekend, waardoor de economische risico's van een eventuele terugkeer veel groter waren. De meeste eerste generatie arbeidsmigranten uit niet-westerse landen waren werkzaam in laagbetaalde productiebanen, waarin een tekort aan Nederlandse arbeidskrachten bestond. Dit laatste lijkt op dit moment ook te gelden voor arbeidsmigranten uit de MOE+-landen, die qua baanprofiel behoorlijk aansluiten bij de arbeidsmigranten uit het verleden. De vraag of en wanneer zij terugkeren naar hun vaderland lijkt dan ook vooral af te hangen van de economische ontwikkeling in de MOE+-landen zelf.

## 3.2 Het karakter van migratie verandert

Figuur 3.1 geeft de ontwikkeling weer van de totale arbeids- en niet-arbeidsimmigratie, totale emigratie en het bijbehorende migratiesaldo van de jaren 1995-2007 volgens de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA).<sup>14</sup> Het gaat dus om totale migratie en niet alleen om arbeidsmigratie. De grijze lijn geeft het aantal immigranten aan: het totaal aantal personen dat in een bepaald jaar vanuit het buitenland naar Nederland is verhuisd. De rode lijn geeft het aantal emigranten weer: het totaal aantal personen dat in een bepaald jaar vanuit Nederland naar het buitenland is verhuisd. De balken presenteren het saldo tussen immigratie en emigratie (het verschil tussen de grijze en de rode lijn), ook wel de netto migratie genoemd. Als dit saldo positief is komen er in een jaar meer mensen naar Nederland toe dan dat er uit ons land vertrekken, is het saldo negatief dan overtreft de uitstroom juist de instroom.

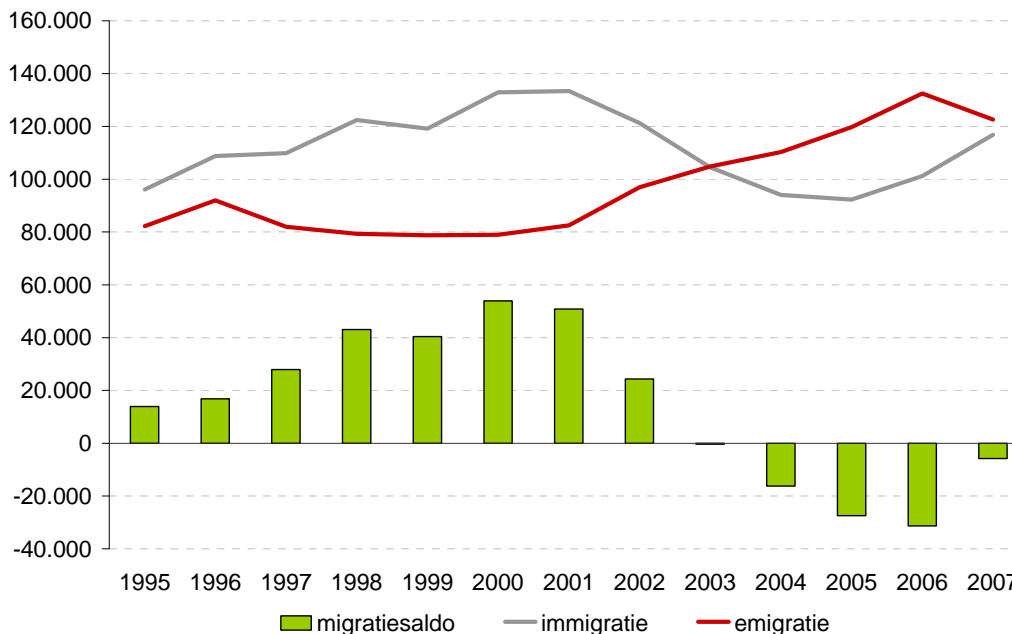
Uit Figuur 3.1 blijkt een duidelijke kentering vanaf het jaar 2000. De emigratie nam fors toe, terwijl de immigratie flink afnam. In feite kent Nederland al vijf jaar op rij een negatief migratiesaldo: meer mensen verlaten ons land dan dat er binnenkomen. De grootste oorzaak hiervan is de toegenomen emigratie van Nederlanders (ruim 30 duizend per jaar), maar ook de

---

<sup>14</sup> Het betreft hier gegevens inclusief de zogenaamde 'administratieve correcties' op emigratie. In de GBA worden geen tijdelijke werknemers geregistreerd.

uitstroom van traditionele migrantengroepen (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen) en oorlogsvluchtelingen (Irak, Somalië, Voormalig Joegoslavië) speelt een rol.<sup>15</sup>

Figuur 3.1 Migratie vanuit en naar Nederland, 1995-2007



Bron: CBS Statline

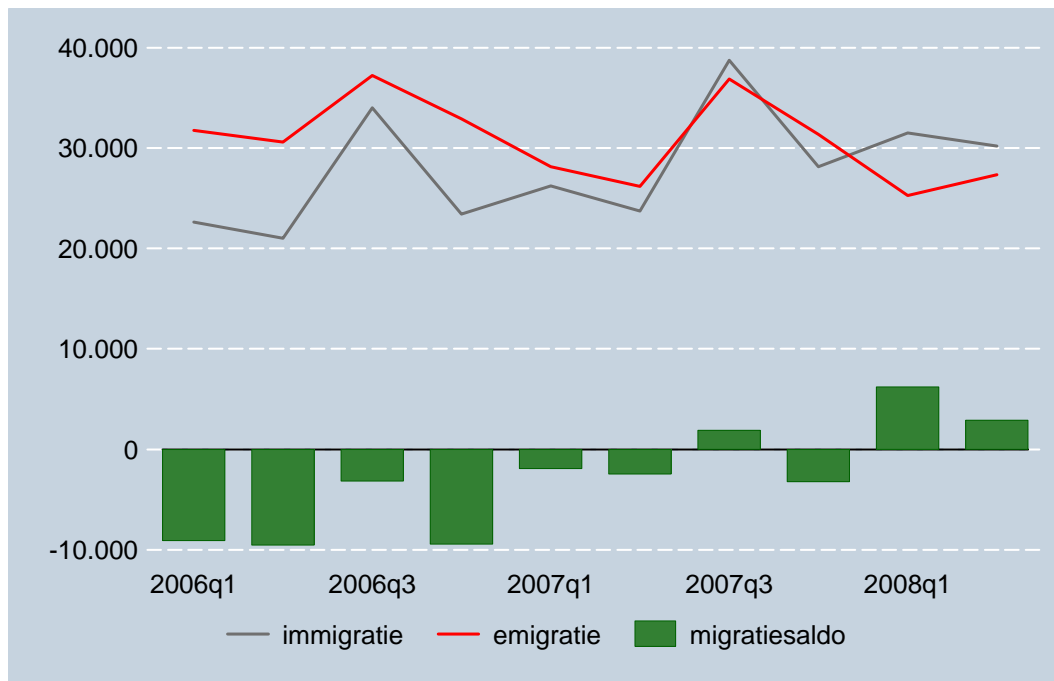
Figuur 3.2 geeft de meest recente migratiecijfers weer, per kwartaal vanaf het begin van 2006. De donkergrijze lijn geeft het aantal immigranten aan, de rode lijn het aantal emigranten. Met de balken in de figuur wordt weer het netto migratiesaldo weergegeven. Het is verleidelijk om de sterke groei van de immigratie in het derde kwartaal van 2006 als 2007 in verband te brengen met de versoepeling en afschaffing van de noodzaak tot een tewerkstellingsvergunning voor arbeidsmigranten uit de MOE-landen. We zien namelijk tegelijkertijd een flinke stijging van de emigratie in het derde kwartaal. In de zomer verhuizen nu eenmaal meer mensen tussen landen dan in andere seizoenen, onder andere door seizoensarbeid in bijvoorbeeld de land- en tuinbouw. Veel belangrijker is de constatering dat, gecorrigeerd voor seizoenspatronen, de trend er een is van een groeiende immigratie die in 2008 de emigratie langzamerhand overtreft, resulterend in een positief netto migratiesaldo. Waar ons land in het eerste kwartaal van 2006 nog een netto uitstroom van ruim 9 duizend personen kende, was dat in het eerste kwartaal van 2007 nog slechts 2 duizend personen, en nam het aantal inwoners in het eerste kwartaal van 2008 zelfs met ruim 6 duizend personen toe. Waarschijnlijk zal Nederland over heel 2008 voor het eerst in zes jaar weer een migratieoverschot hebben.

Achter de golfbeweging die de netto migratiestatistieken laten zien gaan meerdere kleinere golfbewegingen schuil. Dat wordt duidelijk geïllustreerd in Figuur 3.3, die de netto migratie laat

<sup>15</sup> De praktijk laat zien dat de traditionele migrantengroepen vaak terugkeren naar hun land van herkomst, terwijl oorlogsvluchtelingen vaak doorstromen naar een ander, 'derde' land.

zien van verschillende groepen migranten. De blauwe en gele lijnen weerspiegelen de uittocht van traditionele migrantengroepen als respectievelijk de Marokkanen en Antilianen vanaf de eeuwwisseling: de netto migratie neemt sinds 2000 af en wordt zelfs negatief. De cijfers voor Surinamers en Turken laten eenzelfde patroon zien en kennen in 2006 ook een negatief migratiesaldo.

**Figuur 3.2 Migratie naar en vanuit Nederland sinds 2006, per kwartaal**



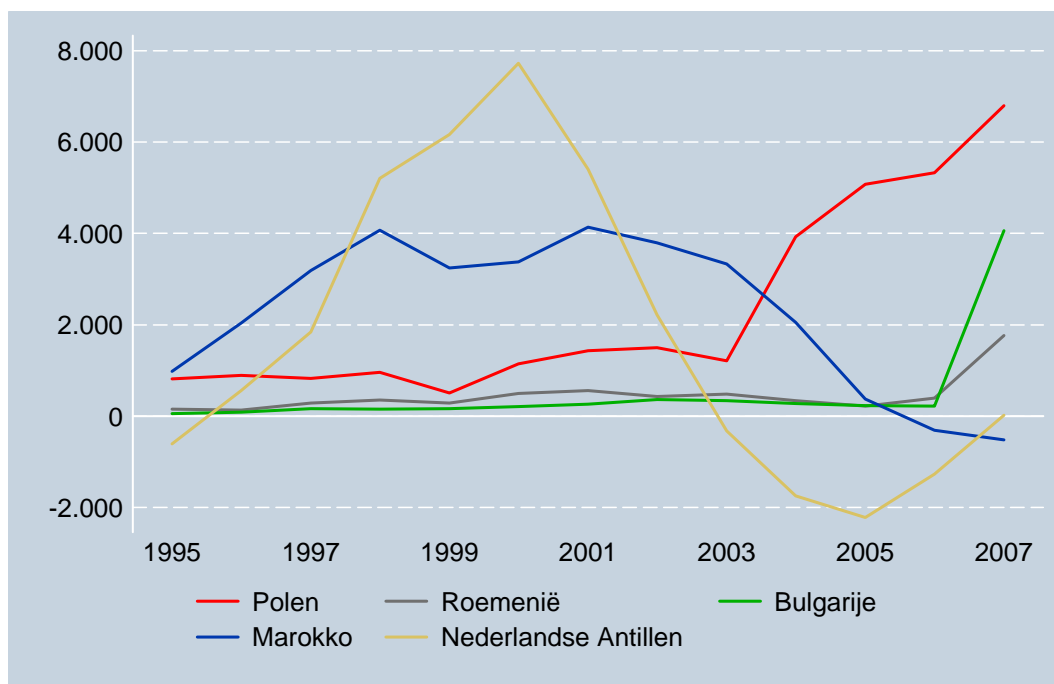
Bron: CBS Statline

De rode lijn in Figuur 3.3 laat de ontwikkeling van de netto migratie van Polen naar Nederland zien. In het jaar dat Polen toetrad als lid van de Europese Unie, 2004, stijgt de netto migratie van Polen sterk. Sindsdien is die netto migratie verder toegenomen, met opnieuw een relatief sterke stijging in 2007, het jaar waarin de tewerkstellingvergunningplicht voor Polen werd opgeheven. Dit suggereert een positief verband tussen het verminderen van restricties op het vrije verkeer van personen en werknemers en de omvang van de netto migratie. De mate waarin dat gebeurt suggereert overigens dat toetreding tot de EU een groter effect op migratiestromen heeft dan het afschaffen van de tewerkstellingvergunningplicht. Ook voor Bulgaren en Roemenen zien we een sterke stijging in de netto migratie naar Nederland in het jaar 2007, het jaar waarin Bulgarije en Roemenië als lid zijn toetreden tot de EU. Afschaffing van de tewerkstellingvergunningplicht voor arbeidsmigranten uit deze landen leidt naar verwachting tot een verdere stijging van de netto migratie, maar naar analogie van de Polen zou deze wel eens kleiner kunnen zijn dan de groei van de netto migratie bij EU-toetreding in 2007. In 2007 komen er 6,8 duizend Polen, 4 duizend Bulgaren en 1,8 duizend Roemenen meer naar Nederland dan er uit Nederland vertrekken.

Toch is de relatieve omvang van de nieuwe migratiestromen uit de MOE+-landen tot dusver beperkt gebleven. In de totale instroom van 117 duizend personen in 2007 (zie Figuur 3.1) telt

het CBS bijvoorbeeld nog geen 18 duizend personen uit de MOE+ landen. In hetzelfde jaar keerden bijna 5 duizend personen uit deze landen weer terug. Let wel, het gaat hier om migranten die naar Nederland verhuizen en zich voor langere tijd (in ieder geval langer dan 4 maanden) in Nederland vestigen en zich daarom inschrijven op een woonadres bij een gemeente (inschrijving in de Gemeentelijke Basisadministratie).

**Figuur 3.3** Netto migratiesaldo, naar geboorteland, 1995-2007



Bron: CBS Statline

Hoewel de verschuiving van migratie vanuit niet-Europese landen naar EU-landen in Figuur 3.3 duidelijk is, vertellen bovenstaande grafieken nog niet het hele verhaal. Onbelicht blijft de rol van tijdelijke migranten aangezien die niet in de bevolkingsstatistieken opgenomen zijn. Tevens zeggen deze statistieken niets over de rol van deze migranten op de Nederlandse arbeidsmarkt. Daarom kijken we in de volgende paragraaf specifiek naar arbeidsmigranten, inclusief tijdelijke arbeidsmigranten. Dan zal blijken dat tijdelijke arbeidsmigratie een steeds belangrijkere rol is gaan spelen.

### 3.3 Omvang tijdelijke en langdurige MOE+-migranten

Vanaf deze paragraaf richten we onze focus uitsluitend op arbeidsmigranten die geboren zijn in de zogenaamde MOE+-landen: Estland, Letland, Litouwen, Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije, Slovenië, Bulgarije en Roemenië.<sup>16</sup> Staan deze personen ingeschreven in de GBA dan beschouwen we ze als 'langdurige arbeidsmigranten' aangezien ze in Nederland woonachtig zijn. Betreft het personen die niet bij de gemeente staan geregistreerd dan beschouwen we ze als

<sup>16</sup> Zie paragraaf 2.3 voor een uitgebreide definitie van onze onderzoekspopulatie.

‘tijdelijke arbeidsmigranten’ aangezien ze niet primair in Nederland woonachtig zijn.<sup>17</sup> Alle gegevens in deze en de volgende paragraaf zijn gebaseerd op integrale registratiebestanden met daarin alle *werknemers* in Nederland. In Paragraaf 3.5 gaan we nog apart in op arbeidsmigranten uit de MOE+-landen die als zelfstandige werkzaam zijn in Nederland. Tabel 3.1 schetst de ontwikkeling van de werkgelegenheid van Nederlandse werknemers, langdurige en tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. De tabel presenteert deze werkgelegenheid zowel in het aantal werknemers (personen), het aantal banen, als het aantal arbeidsjaren (fte’s).

De cijfers in Tabel 3.1 betreffen stroomcijfers per jaar, geen standcijfers op een willekeurige peildatum. Dat betekent dat bijna 7,5 miljoen Nederlanders op enig moment in 2005 een betaalde baan in loondienst hebben gehad, net zoals 25 duizend langdurige migranten uit de MOE+-landen en 71 duizend tijdelijke migranten uit de MOE+-landen. Van de 25 duizend langdurige arbeidsmigranten kwam een vijfde deel uit Bulgarije en Roemenië, van de 71 duizend langdurige arbeidsmigranten kwamen slechts 400 werknemers uit Bulgarije en Roemenië. Het gaat bij de tijdelijke migranten voor het overgrote deel om Polen.

Ontwikkelingen in de tijd laten zien dat tussen 1999 en 2005 het aantal langdurige migranten bijna is verdubbeld, van 14 duizend naar 25 duizend. Van die oorspronkelijke 14 duizend was ongeveer een kwart al in Nederland gevestigd op 1 januari 2005. Daaronder zitten ook migranten die al langere tijd in Nederland gevestigd zijn, zoals bijvoorbeeld Polen die na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland kwamen en Hongaren na 1956. Bij tijdelijke migranten is het aantal tussen 1999 en 2005 maar liefst verzevenvoudigd, van 9 duizend naar 71 duizend.

Kijken we naar het aantal banen van werknemers, dan is duidelijk dat sommige werknemers meerdere banen in een jaar hebben (na elkaar of tegelijkertijd). In Tabel 3.1 overtreft het aantal banen daarom het aantal werknemers. Vanaf 2001 is het bovendien mogelijk om het aantal arbeidsjaren (in fte’s) te bepalen. In dat geval corrigeren we in feite voor banen die niet het hele jaar duren én voor deeltijdbanen. Binnenlandse werknemers vervullen gedurende 2005 gemiddeld 1,28 banen met een totale werkduur van 0,66 fte. Het aantal vervulde banen ligt bij langdurige arbeidsmigranten in 2005 iets hoger met een gemiddelde van 1,34, terwijl de totale werkduur met 0,57 fte iets lager ligt. Voor tijdelijke arbeidsmigranten is het verschil in beide grootheden zelfs nog iets groter: zij vervullen gedurende 2005 gemiddeld 1,48 verschillende banen met een totale werkduur van ‘slechts’ 0,29 fte. Hoe tijdelijker een werknemer in Nederland verblijft, hoe meer korte baantjes hij of zij uitoefent.

Figuur 3.4 en Figuur 3.5 geven de ontwikkeling van het aantal langdurige en tijdelijk migranten uit de MOE+-landen nog eens grafisch weer. De lichte en tevens breedste balk staat hierin voor het aantal banen, de donkere balk in het midden voor het aantal personen, en de lichte smalle balk voor het aantal arbeidsjaren. Omdat we dezelfde schaal hebben gebruikt in Figuur 3.4 en Figuur 3.5, valt vooral de sterke toename van het aantal tijdelijke arbeidsmigranten op, van 9 duizend personen in 1999 tot 71 duizend personen in 2005. Dat komt overeen met ruim 105 duizend banen, hetgeen betekent dat er in 2005 in Nederland bijna driemaal zoveel tijdelijke arbeidsmigranten werkzaam waren als langdurige migranten. Daarvan tellen we er namelijk ruim

<sup>17</sup> De tijdelijke arbeidsmigranten die hierdoor buiten beschouwing blijven zijn voornamelijk West-Europese werknemers, waaronder grensarbeiders. Ook langdurige arbeidsmigratie uit bijvoorbeeld de Verenigde Staten, Japan, China en India vallen buiten de onderzoekspopulatie.

25 duizend, die gezamenlijk 34 duizend banen vervulden. Uiteraard ligt de verhouding in arbeidsjaren anders, aangezien tijdelijke arbeidsmigranten niet het hele jaar werkzaam zijn. Maar ook als we met dit feit rekening houden blijkt de impact van tijdelijke migratie op de arbeidsmarkt groter dan die van langdurige migratie: tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen werkten in 2005 ongeveer 21 duizend arbeidsjaren (fte's) terwijl de in Nederland gevestigde langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen minder dan 15 duizend arbeidsjaren vervulden in 2005.

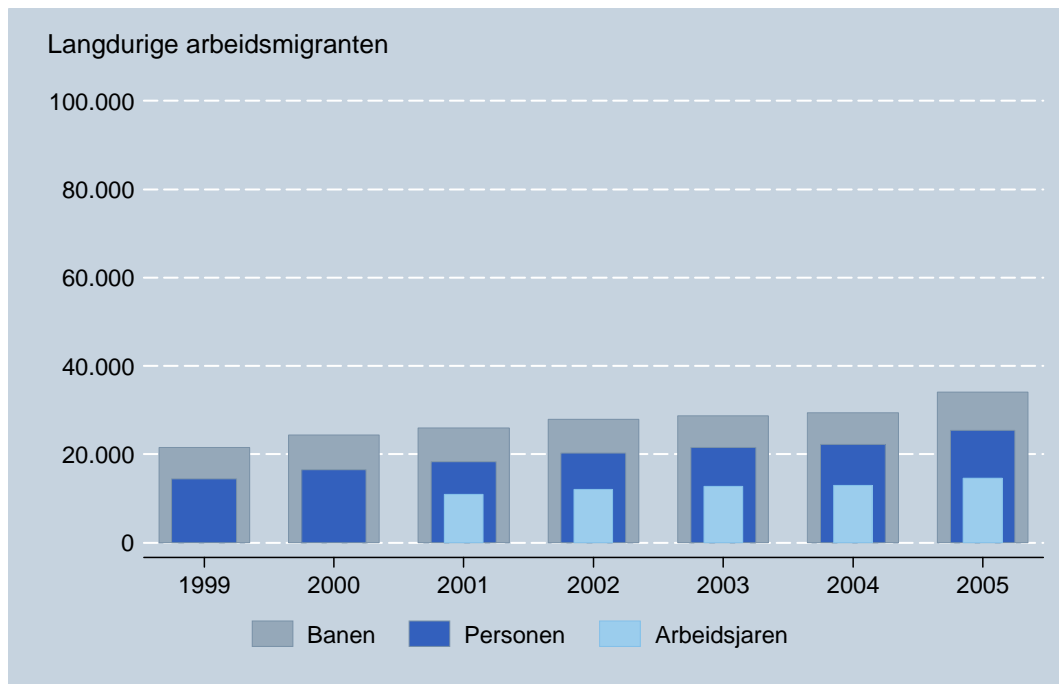
**Tabel 3.1 Binnenlandse werknemers, langdurige migranten en tijdelijke migranten uit de MOE+-landen (x 1000), 1999-2005**

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<u>Personen</u>							
NL-werknemer	7.254,6	7.397,1	7.481,5	7.521,1	7.497,6	7.423,7	7.455,6
MOE+ langdurig	14,4	16,5	18,4	20,3	21,5	22,2	25,4
- Polen	7,4	8,5	9,6	10,6	11,5	12,1	14,7
- Roemenen	2,1	2,5	2,8	3,1	3,3	3,3	3,5
- Bulgaren	0,8	0,9	1,1	1,3	1,4	1,4	1,5
MOE+ tijdelijk	9,1	22,2	38,4	51,2	58,8	69,5	71,1
- Polen	9,0	22,0	38,2	50,7	57,8	68,1	69,9
- Roemenen	0,0	0,0	0,0	0,1	0,3	0,2	0,2
- Bulgaren	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2
<u>Banen</u>							
NL-werknemer	10.029,2	10.228,1	10.052,3	9.887,5	9.599,5	9.438,3	9.563,1
MOE+ langdurig	21,5	24,4	26,0	27,9	28,7	29,4	34,1
- Polen	11,1	12,7	13,9	15,1	15,7	16,4	20,2
- Roemenen	3,3	3,8	4,1	4,3	4,3	4,3	4,6
- Bulgaren	1,3	1,5	1,6	1,8	1,9	1,9	2,1
MOE+ tijdelijk	12,0	32,1	58,0	76,3	89,5	98,6	105,4
- Polen	11,9	31,9	57,8	76,0	88,7	97,4	104,3
- Roemenen	0,0	0,0	0,0	0,1	0,3	0,2	0,2
- Bulgaren	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,3
<u>Arbeidsjaren</u>							
NL-werknemer			5.112,5	5.080,0	5.021,3	4.922,0	4.906,6
MOE+ langdurig			11,0	12,1	12,7	13,0	14,5
MOE+ tijdelijk			9,6	12,6	16,3	17,3	20,6

Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

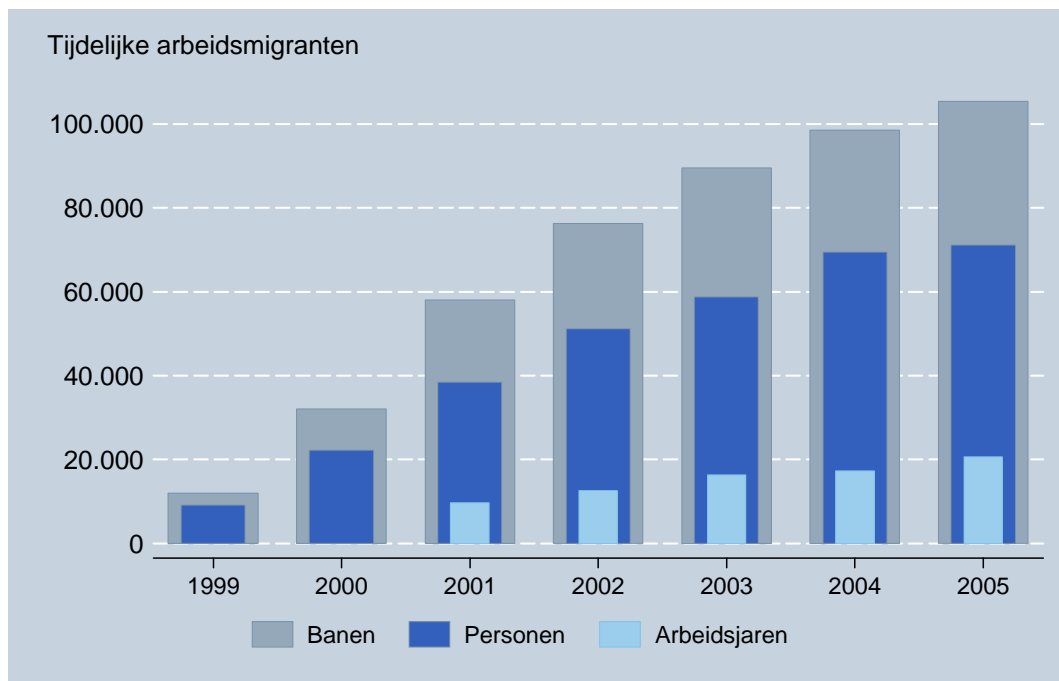


**Figuur 3.4** Ontwikkeling omvang langdurige arbeidsmigranten, 1999-2005



Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

**Figuur 3.5** Ontwikkeling omvang tijdelijke arbeidsmigranten, 1999-2005

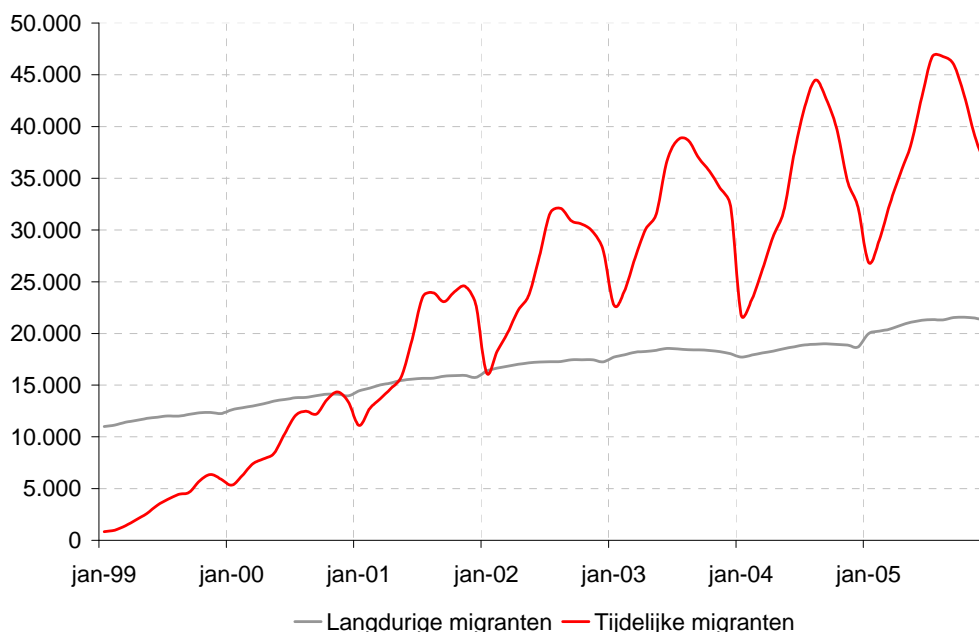


Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

### Aantallen per maand; seizoenspatronen

De jaartotalen hierboven verhullen sterke seizoenspatronen bij met name de tijdelijke arbeidsmigranten. Seizoenspatronen zijn bijvoorbeeld erg interessant voor de vraag naar de extra woningbehoefte van tijdelijke migranten in een bepaalde maand. In welke maanden is die het grootst? Om hierin inzicht te verschaffen presenteert Figuur 3.6 het aantal werknemers uit de MOE+-landen per maand voor de jaren 1999-2005. Uiteraard liggen de maandtotalen lager dan de jaartotalen, omdat alleen die werknemers geteld worden die in een bepaalde maand actief zijn geweest op de Nederlandse arbeidsmarkt. De rode lijn geeft de ontwikkeling onder tijdelijke arbeidsmigranten weer, de grijze lijn de ontwikkeling onder langdurige arbeidsmigranten.

**Figuur 3.6** Aantal arbeidsmigranten uit de MOE+-landen per maand, 1999-2005



Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

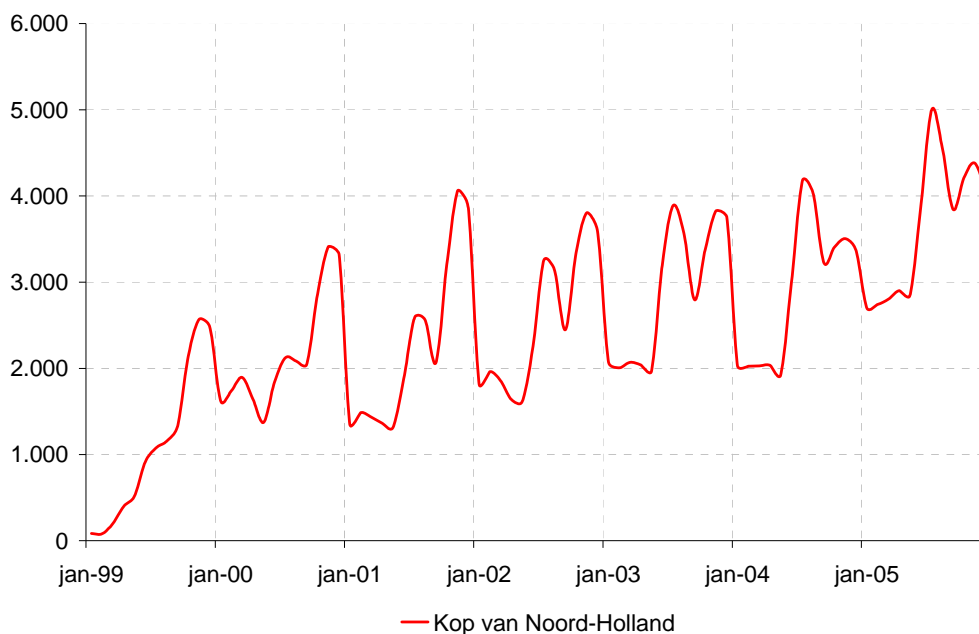
Uit Figuur 3.6 blijkt een duidelijk seizoenspatroon, met pieken in de zomermaanden en een dal in de periode december tot en met maart.<sup>18</sup> Het verschil tussen piekmaand en dalmaand is steeds groter geworden, in 2005 waren er in de zomer zo'n 20 duizend tijdelijke werknemers méér dan in de winter. Onder arbeidsmigranten uit de MOE+-landen die in Nederland woonachtig zijn is nauwelijks sprake van een seizoenspatroon. Toch zien we ook hier dat in december het aantal telkens afneemt. Overigens kan het seizoenspatroon niet volledig worden toegeschreven aan seizoensarbeid in de land- en tuinbouw. Ook wanneer we alleen kijken naar tijdelijke arbeidsmigranten buiten deze sector, zien we een duidelijk en soortgelijk seizoenspatroon.

Figuur 3.6 laat het totaal zien voor heel Nederland, maar in principe kan met onze integrale opzet van de data een vergelijkbare analyse uitgebreid worden op regioniveau. Er blijken namelijk

<sup>18</sup> Januari geeft telkens de laagste waarde. Dit zou deels te maken kunnen hebben met administratieve correcties op de variabele 'einddatum dienstverband'.

behoorlijke verschillen te zitten tussen de verschillende regio's in Nederland, die onder meer worden veroorzaakt door de aanwezigheid van specifieke sectoren per regio. Om hiervan een voorbeeld te geven presenteren we in Figuur 3.7 de ontwikkeling van het aantal tijdelijke werknemers uit de MOE+-landen voor alleen de regio 'Kop van Noord-Holland'. Het seizoenspatroon in deze regio blijkt enigszins af te wijken van het nationale patroon. In de eerste maanden van het jaar is het aantal tijdelijke arbeidsmigranten constant, en daarna zijn er eigenlijk twee pieken: één in juni-juli en nog weer een in november. Hier speelt seizoensarbeid in de landbouw wel een dominante rol. Deze informatie zou nuttig kunnen zijn bij de lokale planning van bijvoorbeeld huisvesting, maar valt verder buiten het kader van ons onderzoek. Wel zullen we van deze lokale arbeidsmarktverschillen gebruik maken in onze analyse naar economische effecten van arbeidsmigratie in Hoofdstuk 4.

**Figuur 3.7** Aantal tijdelijke werknemers per maand uit de MOE+-landen in de regio 'Kop van Noord-Holland', 1999-2005



Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

### Raming van huidige omvang migratie uit MOE+-landen

Omdat ons integrale databestand gebaseerd op beschikbare CBS gegevens geen recentere informatie bevat dan uit het jaar 2005, proberen we in deze paragraaf een ruwe schatting te geven van het aantal arbeidsmigranten uit de MOE+-landen dat sindsdien in Nederland actief is (geweest). Als we daarbij uitgaan van de meest betrouwbare gegevens moeten we ons baseren op enerzijds de bevolkingsregisters voor de ontwikkeling van de totale migratie inclusief niet-werkenden in 2005, 2006 en 2007 (zie Figuur 3.3) en anderzijds het Sociaal Statistisch Bestrand (SSB) van het CBS voor het aantal werkende arbeidsmigranten in 2005 (zie Tabel 3.1).

In 2005 hebben zich volgens de bevolkingsregisters netto 6,5 duizend migranten uit de MOE+-landen in Nederland gevestigd (zie Figuur 3.3). Dat zijn mensen die zich hebben ingeschreven in het GBA. Op basis van het SSB kunnen we concluderen dat dit overeenkwam met een netto stijging van 3,2 duizend langdurige arbeidsmigranten uit die landen (van 22,2 duizend naar 25,4 duizend, zie Tabel 3.1). Een en ander betekent dat de toename van het aantal werkenden ongeveer de helft bedraagt van de stijging van het totale aantal geregistreerde migranten, waaronder ook niet-werkende partners en kinderen. In de jaren 2006 en 2007 zijn er netto respectievelijk 6,8 duizend en 14 duizend migranten uit de MOE+-landen bijgekomen; stel nu dat dit wederom voor de helft vertaald kan worden in een stijging van het aantal werkenden, dan zou een simpele extrapolatie betekenen dat er in deze twee jaren respectievelijk 3,4 duizend en 7 duizend (dus in totaal ruim 10 duizend) langdurige arbeidsmigranten bijgekomen zijn. Dat wil zeggen arbeidsmigranten die van plan zijn om voor langere tijd in Nederland te blijven en zich daarom inschrijven bij een gemeente (via de Gemeentelijke Basisadministratie). Als alle nieuw geregistreerde migranten in loondienst aan het werk zouden zijn gegaan, dan zou dit het dubbele aantal werknemers hebben opgeleverd: bijna 21 duizend werknemers. Kortom, gedurende de jaren 2006 en 2007 zijn er waarschijnlijk in totaal zo'n 10 duizend en maximaal 21 duizend langdurige arbeidsmigranten bijgekomen. Over het aantal tijdelijke migranten (die niet staan ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie) kunnen we op basis van deze gegevens niets zeggen, daarvoor moeten we naar andere bronnen kijken.

Vanwege de afschaffing van de tewerkstellingvergunningplicht voor werknemers uit de acht MOE+-landen is de enige alternatieve bron voor het aantal arbeidsmigranten de telling van het aantal werknemers uit deze landen waarvoor premies werknemersverzekeringen zijn afgedragen. Sinds 1 januari 2006 vindt de registratie primair bij de Belastingdienst plaats, die vervolgens (hele ruwe) cijfers levert aan UWV en CBS. Het probleem hierbij is dat in ieder geval in 2006 deze cijfers niet betrouwbaar zijn, omdat er problemen waren bij de invoering van de nieuwe polisadministratie. Gevolg daarvan is dat de tot nu toe gepubliceerde overzichten die op deze bron gebaseerd zijn een flinke onderschatting geven van het aantal werknemers en daarmee van het aantal arbeidsmigranten uit de MOE+-landen in 2006. Voor 2007 zijn de problemen met de invoering van de nieuwe polisadministratie grotendeels verholpen, maar geldt nog altijd dat er problemen waren bij de registratie van met name de premieafdracht van uitzendkrachten. Pas voor 2008 heeft UWV weer betrouwbare cijfers beschikbaar van het aantal banen van werknemers waarvoor premie werknemersverzekeringen is afgedragen, met daarbij het aantal personen dat het betrof. Op basis van de geregistreerde nationaliteit kan vervolgens worden vastgesteld hoeveel personen uit de MOE+-landen afkomstig zijn. Tabel 3.2 laat het aantal werknemers per MOE+-nationaliteit zien per ultimo maart 2008 en ultimo juni 2008.<sup>19</sup>

Het door UWV geproduceerde standcijfer voor maart en juni 2008 kan worden vergeleken met standcijfers voor maart en juni in de jaren 1999-2005 die kunnen worden afgeleid uit onze primaire bronbestanden bij het CBS. Daardoor kan het UWV standcijfer worden doorvertaald naar een stroomcijfer voor heel 2008, waardoor de recente ontwikkeling van arbeidsmigratie uit de MOE+-landen kan worden vergeleken met de ontwikkeling tussen 1999 en 2005 in Tabel 3.1. Dat doen we als volgt. Eerst rekenen we de verhouding uit tussen het aantal arbeidsmigranten per ultimo maart en juni van elk jaar tussen 1999 en 2005 met het totale stroomcijfer in dat jaar.

Die verhouding blijkt redelijk constant over de tijd, ondanks de sterke migratiegroei en het seizoenspatroon (zie Figuur 3.6). De gevonden verhouding passen we vervolgens toe op het UWV standcijfers voor maart 2008 en juni 2008. Dit levert gemiddeld een jaartotaal op van 158.000 arbeidsmigranten uit de MOE+-landen die op enig moment in 2008 in Nederland werkzaam zijn.

**Tabel 3.2 Arbeidsmigranten in loondienst naar nationaliteit per ultimo maart en juni 2008**

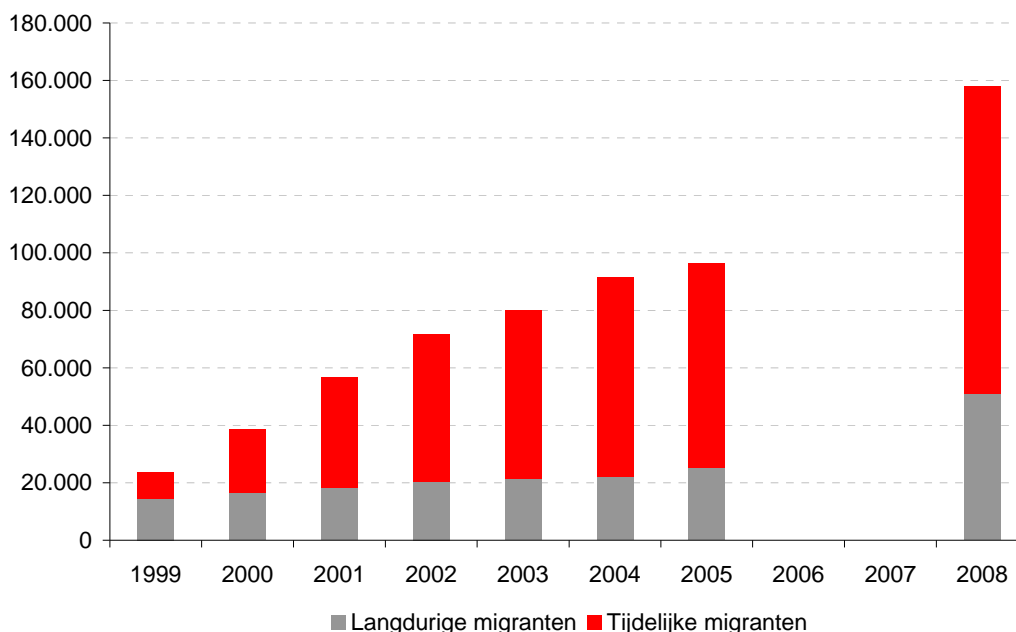
Peildatum	31 maart 2008		30 juni 2008	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Herkomstland				
Estland	244	0,3%	276	0,3%
Letland	120	0,2%	136	0,1%
Litouwen	851	1,2%	921	1,0%
Polen	60.945	85,6%	81.206	86,3%
Hongarije	2.428	3,4%	3.254	3,5%
Tsjechië	1.501	2,1%	1.643	1,7%
Slowakije	1.800	2,5%	2.234	2,4%
Tsjechoslowakije	45	0,1%	49	0,1%
Slovenië	263	0,4%	277	0,3%
Bulgarije	966	1,4%	1.248	1,3%
Roemenië	2.013	2,8%	2.803	3,0%
<b>Totaal</b>	<b>71.176</b>	<b>100,0%</b>	<b>94.047</b>	<b>100,0%</b>

Bron: UWV (2008)

Gebruik makend van deze ruwe schatting, laten we in Figuur 3.8 de ontwikkeling zien van het aantal arbeidsmigranten uit de MOE+-landen tussen 1999 en 2008. Zoals gezegd zijn er geen betrouwbare gegevens beschikbaar voor 2006 en 2007. Tussen 2005 en 2008 is sprake van een meer dan gemiddelde groei van het aantal arbeidsmigranten. Dit is niet verwonderlijk als men bedenkt dat in die tussenliggende jaren het vrije verkeer van werknemers uit deze landen aan steeds minder restricties is gebonden. De groei zit vooral in het aantal tijdelijke migranten, maar tegelijkertijd neemt het aandeel langdurige migranten vanaf 2004 alleen maar toe. Onder de veronderstelling dat het aandeel langdurige migranten ook tussen 2005 en 2008 licht is toegenomen, komt het aantal langdurige migranten in 2008 uit op ongeveer 51 duizend, een groei van bijna 26 duizend sinds 2005. Dat ligt flink boven de groei van 10 duizend tussen 2005 en 2007 zoals aan het begin van deze paragraaf werd berekend via extrapolaties op de registraties in het bevolkingsregister. Kennelijk is de netto migratie uit de MOE+-landen in 2008 flink gestegen ten opzichte van 2007, of komt een steeds groter gedeelte van de migratiestroom uit de MOE+-landen als arbeidsmigrant naar Nederland.

<sup>19</sup> De UWV-cijfers betreffen werkenden in loondienst met een positief arbeidsinkomen, dus werknemers die daadwerkelijk inkomen uit arbeid hebben ontvangen.

Figuur 3.8 Aantal langdurige en tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen, 1999-2008



Bron: CBS Microbestanden en UWV (2008), bewerking door SEO Economisch Onderzoek

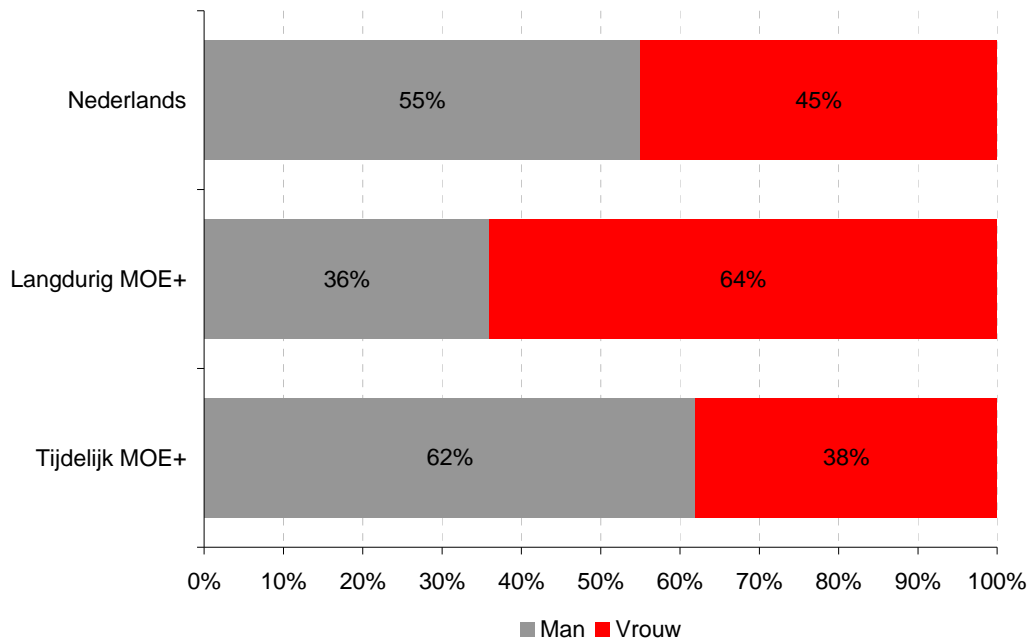
## 3.4 Kenmerken arbeidsmigratie uit de MOE+-landen

In deze paragraaf analyseren we de verschillen in kenmerken van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen en van de banen die zij uitvoeren in vergelijking met Nederlandse werknemers. We maken daarbij onderscheid tussen langdurige en tijdelijke arbeidsmigranten. Omdat er veel meer Nederlandse werknemers zijn (7,5 miljoen) dan arbeidsmigranten (resp. 25 en 71 duizend in 2005) kijken we niet naar *absolute aantallen* werknemers, maar naar hun *verdeling* over de verschillende kenmerken. Daarbij tellen alle Nederlandse werknemers samen op tot 100 procent, net zoals alle langdurige arbeidsmigranten en alle tijdelijke arbeidsmigranten. We richten ons vooral op de meest recente gegevens, die uit het jaar 2005. Het blijkt dat tijdelijke arbeidsmigranten veel meer verschillen van Nederlandse werknemers dan de in Nederland woonachtige langdurige arbeidsmigranten.

### 3.4.1 Geslacht

Onder langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen bevinden zich opvallend veel vrouwen (64 procent), zie Tabel 3.9. Hier is niet alleen sprake van de zogenaamde ‘Poolse bruiden’, vrouwen die door een huwelijk met een Nederlandse man zich in Nederland hebben gevestigd. Hieronder zal nog blijken dat relatief veel langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen werk vinden in de horeca, het onderwijs en de zorg, sectoren waar vrouwen sterk zijn vertegenwoordigd. Bij tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen vormen mannen wel een meerderheid (62 procent).

Figuur 3.9 Verdeling werknemers naar geslacht, 2005



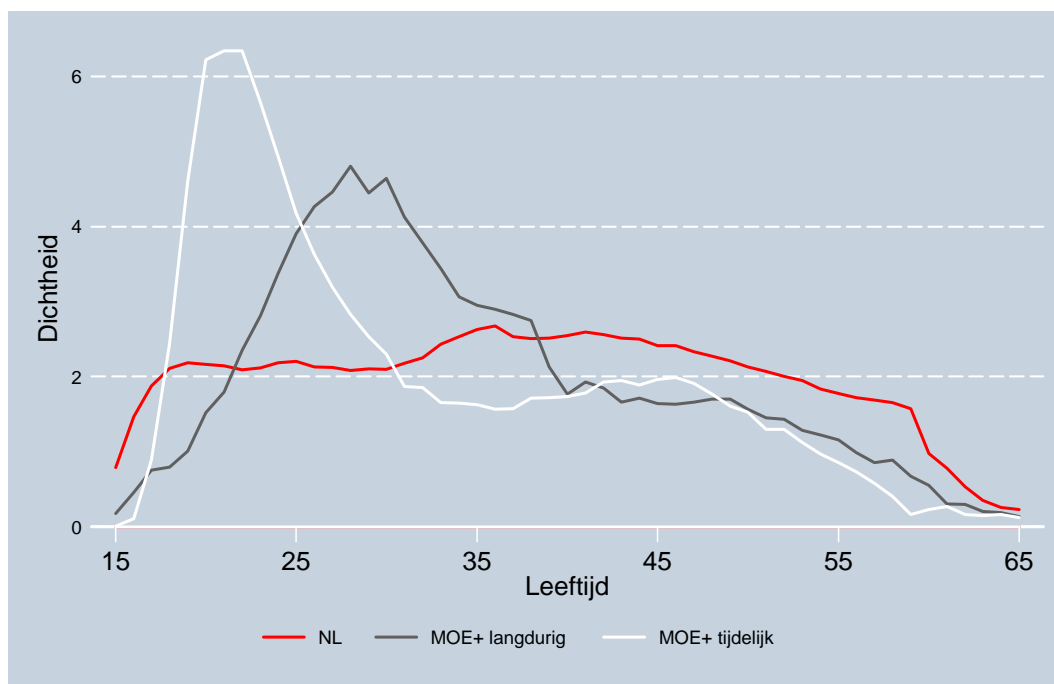
### 3.4.2 Leeftijd

Figuur 3.10 laat de leeftijdsverdeling zien van Nederlandse werknemers, langdurige arbeidsmigranten en tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. De rode lijn laat zien dat de leeftijdsverdeling van Nederlandse werknemers redelijk gelijk is verdeeld, met een kleine piek rond 35 jaar, hetgeen de kinderen zijn van de babyboomgeneratie. De leeftijdsverdeling van langdurige arbeidsmigranten wordt gepresenteerd door de donkergrijze lijn. De langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen zijn overwegend tussen de 25 en 35 jaar oud. Tijdelijke arbeidsmigranten ten slotte (de witte lijn) zijn over het algemeen nog jonger, met een piek tussen 19 en 25 jaar.

### 3.4.3 Gezinsamenstelling

Omdat tijdelijke arbeidsmigranten niet staan ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) is ook weinig informatie geregistreerd over de gezinsamenstelling waartoe zij behoren. Van de langdurige arbeidsmigranten kunnen we in ieder geval nog de burgerlijke staat achterhalen. Tabel 3.3 laat de verdeling naar burgerlijke staat zien voor Nederlandse werknemers en langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. De verschillen zijn klein, met net een iets groter aandeel ongehuwden onder de langdurige arbeidsmigranten.

Figuur 3.10 Verdeling werknemers naar leeftijd, 2005



Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

Tabel 3.3 Verdeling werknemers naar burgerlijke staat, 2005

	Nederlandse werknemers	Langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen	Tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen
Gehuwd	48 %	46 %	onbekend
Geregistreerd partnerschap	1 %	1 %	onbekend
Ongehuwd	51 %	53 %	onbekend
	100 %	100 %	

Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

### 3.4.4 Bedrijfssector

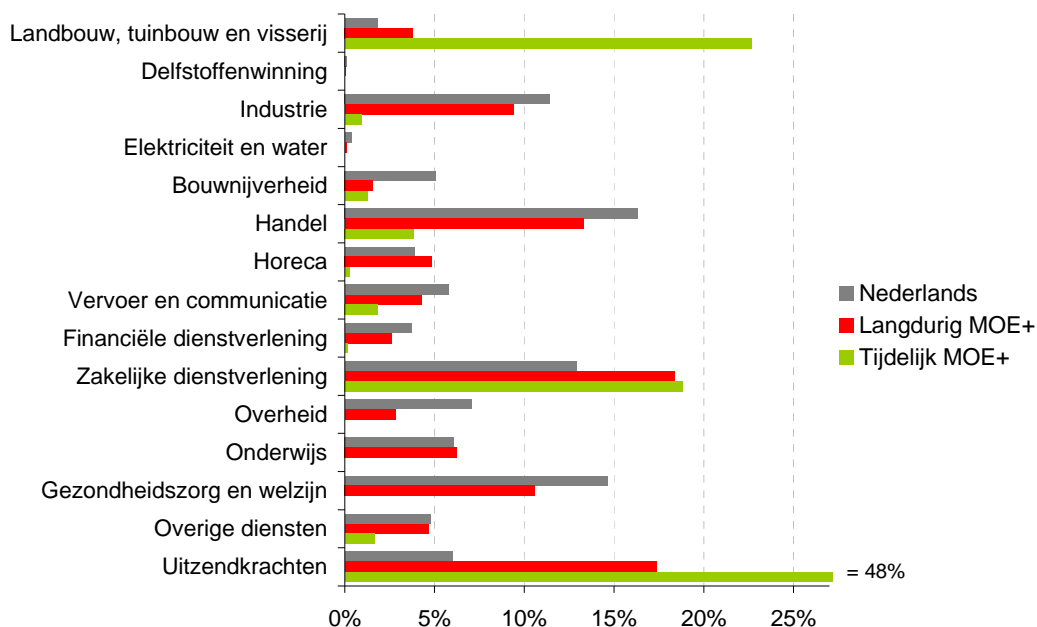
Figuur 3.11 toont de verdeling van de drie groepen werknemers over de verschillende sectoren van de economie. De bovenste grijze staven geven aan hoeveel procent van de Nederlandse werknemers in een bepaalde sector werkzaam is. Zo werkt 11 procent van de Nederlandse werknemers in de industrie. De middelste rode staven geven de verdeling aan van langdurige arbeidsmigranten: van hen werkt bijvoorbeeld 13 procent in de handel. Ten slotte geven de onderste groene staven de verdeling van tijdelijke arbeidsmigranten over de sectoren. Van hen werkt 23 procent in de landbouw en 48 procent in uitzendbranche. Vergeleken met Nederlandse werknemers zijn arbeidsmigranten meer geconcentreerd in bepaalde sectoren, met name de land-



en tuinbouw, de zakelijke dienstverlening en de uitzendsector, van waaruit vermoedelijk weer een groot aandeel wordt uitgezonden naar de land- en tuinbouw. Deze concentratie geldt veel sterker voor tijdelijke arbeidsmigranten dan voor langdurige arbeidsmigranten. We zien relatief weinig arbeidsmigranten uit de MOE+-landen in de bouwsector, tenminste als we het over werknemers in loondienst hebben. Zelfstandigen uit de MOE+-landen werken juist relatief vaak in de bouwsector, vaak als zelfstandige zonder personeel (zzp-er), zie Paragraaf 3.5.

De zakelijke dienstverlening is in Figuur 3.11 exclusief personeel in dienst van uitzendbureaus, die zijn als aparte categorie opgenomen. Helaas is niet geregistreerd naar welke sectoren deze personen uitgezonden worden. Werknemers die door een Nederlands detacheerbedrijf zijn uitgezonden zijn wel opgenomen in de zakelijke dienstverlening. Onder tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen is dit de belangrijkste vorm van zakelijke dienstverlening.

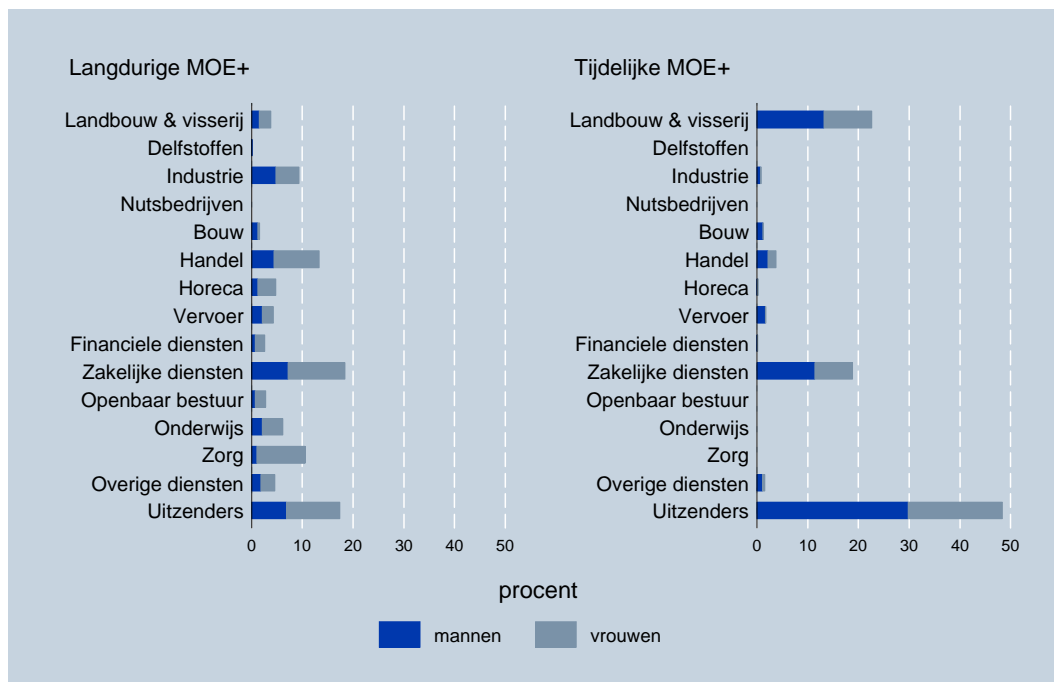
**Figuur 3.11** Verdeling werknemers naar bedrijfssector, 2005



Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

Het verschil tussen tijdelijke en langdurige arbeidsmigranten is belangrijker dan het verschil tussen mannen en vrouwen binnen deze groepen, zo valt af te lezen uit Figuur 3.12. In deze figuur is een onderscheid gemaakt tussen vrouwen en mannen per bedrijfssector. Zo is bijvoorbeeld nog steeds 48 procent van alle tijdelijke arbeidsmigranten werkzaam in de uitzendbranche, maar blijkt dat het hier vaker om mannen gaat dan om vrouwen: de blauwe staaf is langer dan de grijze staaf. Van alle tijdelijke arbeidsmigranten is 19 procent werkzaam in de uitzendbranche én vrouw terwijl 30 procent werkzaam is in de uitzendbranche én man. Langdurige arbeidsmigranten die in de zorg en het onderwijs werken blijken voornamelijk vrouwen. Daarnaast werken vrouwelijke tijdelijke arbeidsmigranten relatief vaak in de landbouw, de zakelijke dienstverlening, de horeca, de financiële dienstverlening, het openbaar bestuur en als uitzendkracht.

**Figuur 3.12** Verdeling arbeidsmigranten naar sector en geslacht, 2005



Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

### 3.4.5 Soort dienstverband

Tabel 3.4 geeft een indruk van het verschil in soorten dienstverband dat door arbeidsmigranten ten opzichte van Nederlandse werknemers worden uitgeoefend. Hoe tijdelijker de werknemer in Nederland is, hoe vaker hij of zij als flexkracht werkzaam is en hoe minder vaak in voltijd. Ook het aandeel deeltijdbanen is onder tijdelijke migranten relatief laag. Wordt er eenmaal in deeltijd gewerkt, dan verschilt de verdeling over het aantal uren niet wezenlijk van dat van langdurige arbeidsmigranten of van Nederlandse werknemers.

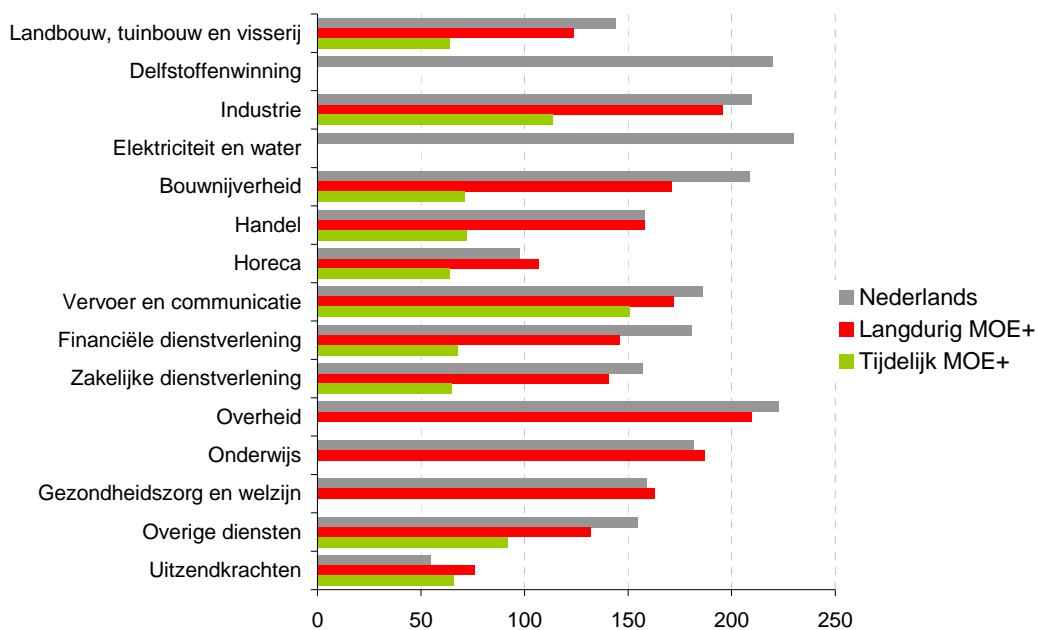
Waar Tabel 3.4 laat zien dat tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen vaker als flexkracht en minder vaak in voltijd of deeltijd werken, laat Figuur 3.13 zien dat zij ook minder dagen per jaar in dezelfde baan werkzaam zijn. De grafiek toont het aantal werkdagen dat een baan gemiddeld duurt in 2005. De gegevens zijn dus geen gemiddelden per persoon maar per baan. Het CBS gebruikt de term 'verloonde dagen' ofwel 'sv-dagen' om aan te geven over hoeveel dagen er loon betaald is. Een volledig werkjaar bestaat normaal gesproken uit 260 of 261 verloonde dagen. Het gemiddelde aantal verloonde dagen per baan is voor Nederlandse werknemers 161 dagen, voor langdurige arbeidsmigranten 138 en voor tijdelijke arbeidsmigranten 68 dagen.

Tabel 3.4 Verdeling werknemers naar soort dienstverband en deeltijdfactor, 2005

	Nederlandse werknemers	Langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen	Tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen
<b>Soort dienstverband</b>			
Voltijd	47 %	39 %	28 %
Deeltijd	42 %	40 %	21 %
Flexwerk	11 %	22 %	51 %
	100 %	100 %	100 %
<b>Deeltijdfactor</b>			
<30% fte	14 %	15 %	10 %
30-80% fte	26 %	29 %	29 %
>80% fte	60 %	56 %	61 %
	100 %	100 %	100 %

Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

Figuur 3.13 Gemiddeld aantal verloonde dagen per baan en sector, 2005.



Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

Ten slotte laat Tabel 3.5 het aandeel uitzendkrachten onder arbeidsmigranten zien in vergelijking met Nederlandse werknemers. Duidelijk is dat ongeveer de helft van de tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen als uitzendkracht aan het werk is. Van de langdurige arbeidsmigranten is dat een op de zes, van de Nederlandse werknemers is dat een op de zestien.

Tabel 3.5 Verdeling werknemers over uitzendarbeid, 2005

	<i>Nederlandse werknemers</i>	<i>Langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen</i>	<i>Tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen</i>
Geen uitzendkracht	94 %	84 %	53 %
Uitzendkracht	6 %	16 %	47 %
	100 %	100 %	100 %

Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

### 3.4.6 Bedrijfsgrootte

Tijdelijke arbeidsmigranten werken gemiddeld in kleinere bedrijven dan Nederlandse werknemers. Tabel 3.6 laat zien dat ongeveer de helft van hen minder dan 50 collega's heeft. Langdurige migranten nemen een middenpositie in. Nederlandse werknemers werken relatief vaak bij een groot bedrijf (of een grote organisatie): 42 procent van hen heeft minstens 500 collega's.

Tabel 3.6 Verdeling werknemers naar bedrijfsgrootte, 2005

Aantal werknemers	<i>Nederlandse werknemers</i>	<i>Langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen</i>	<i>Tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen</i>
1 werknemers	6 %	7 %	17 %
2-4 werknemers	6 %	6 %	9 %
5-9 werknemers	5 %	5 %	7 %
10-19 werknemers	7 %	7 %	9 %
20-49 werknemers	9 %	10 %	7 %
50-99 werknemers	7 %	9 %	13 %
100-199 werknemers	7 %	10 %	12 %
200-499 werknemers	10 %	9 %	12 %
500 en meer werknemers	42 %	37 %	14 %
	100 %	100 %	100 %

Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

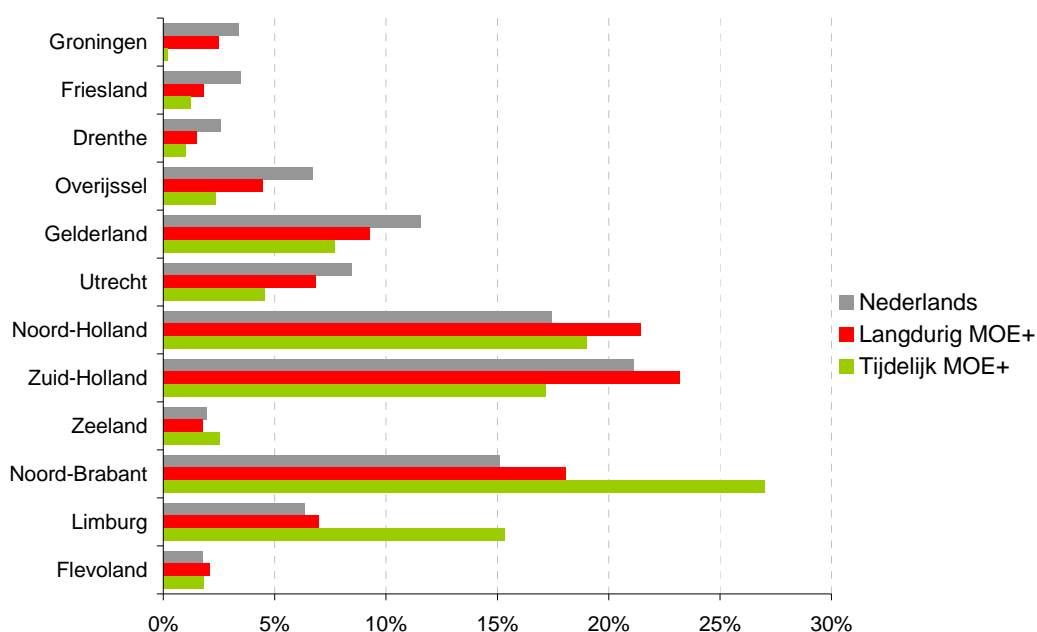
### 3.4.7 Regio

Arbeidsmigranten blijken vooral geconcentreerd in het zuiden en westen van Nederland, meer nog dan Nederlandse werknemers. Tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen zijn duidelijk oververtegenwoordigd in Noord-Brabant en Limburg. Maar liefst 79 procent van de tijdelijke arbeidsmigranten is werkzaam in deze twee provincies of in Zuid- of Noord-Holland.

Figuur 3.14 toont de verdeling van de drie groepen werknemers over de verschillende regio's van ons land.<sup>20</sup> De bovenste grijze staven staan wederom voor het aandeel Nederlandse werknemers per bedrijfssector, de middelste rode staven voor langdurige arbeidsmigranten en de onderste groene staven voor tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen.

Wanneer we iets gedetailleerder kijken, blijkt dat tijdelijke arbeidsmigranten in 2005 vooral werkzaam zijn in Noordoost-Brabant (10 procent) en Noord-Limburg (12 procent). Daarnaast werkt nog 11 procent van de tijdelijke arbeidsmigranten in de Kop van Noord-Holland. De verdeling van langdurige arbeidsmigranten naar regio lijkt veel meer op die van de Nederlandse werknemers; zij zijn licht oververtegenwoordigd in Noord-Brabant en in de Randstad, met name in Amsterdam en het Westland.

Figuur 3.14 Verdeling werknemers naar provincie, 2005



Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek (2008).

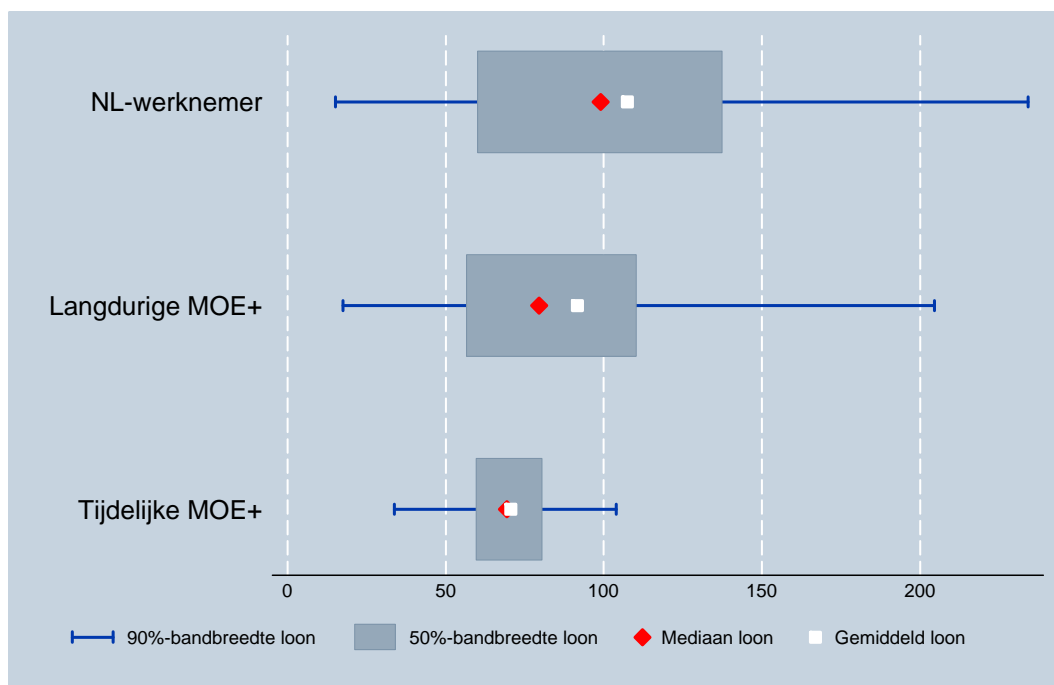
### 3.4.8 Looninkomen

Figuur 3.15 laat zien dat het gemiddelde looninkomen van arbeidsmigranten lager ligt dan van Nederlandse werknemers. Van tijdelijke arbeidsmigranten ligt het loon weer lager dan bij langdurige arbeidsmigranten. De figuur vat veel aspecten van de loonverdeling per groep werknemers samen. Zo wordt het gemiddelde loon per groep weergegeven door het witte vierkant en de mediaan door de rode ruit (50 procent van de mensen verdient minder dan de mediaan). Het grijze vlak geeft de middelste 50 procent van de inkomensverdeling weer, de blauwe streep de middelste 95 procent van de inkomensverdeling. Arbeidsmigranten zitten vooral aan de onderkant van de totale inkomensverdeling, maar in de groep langdurige arbeidsmigranten

<sup>20</sup> Het gaat hierbij om de regio waarin het bedrijf is gevestigd waarin ze werkzaam zijn.

worden ook hogere lonen verdiend. Dit in tegenstelling tot de groep tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen, waar lonen boven het gemiddelde loon van een Nederlandse werknemer een uitzondering zijn.

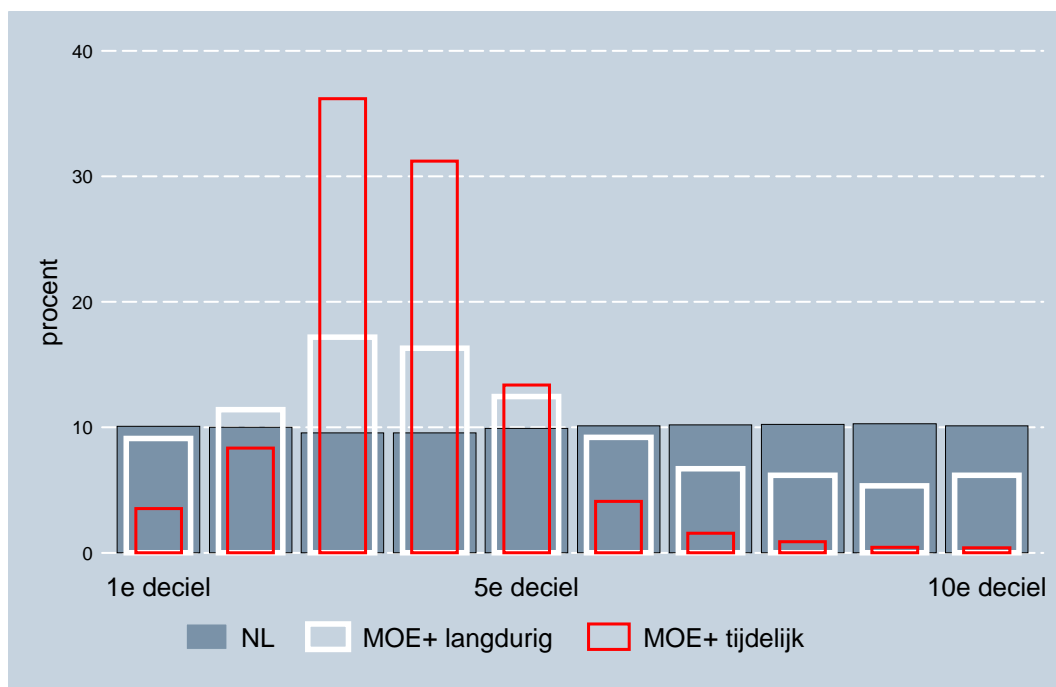
**Figuur 3.15** Loonverdeling werknemers naar herkomst, 2005



Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

Figuur 3.16 geeft het verschil in inkomensverdeling tussen de drie groepen werknemers nog eens op een andere manier weer. De lonen van Nederlandse werknemers is daar opgeknipt in 10 verschillende categorieën met ongeveer evenveel werknemers. Vervolgens is voor de tijdelijke en langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen gekeken hoeveel van deze personen in ieder van deze categorieën valt. Het merendeel van de tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen vinden we terug in het derde en vierde loondecil en vrijwel geen van deze arbeidsmigranten in het zevende tot en met tiende loondecil. Opvallend is dat ook in het eerste en tweede loondecil de tijdelijke arbeidsmigranten zijn ondervertegenwoordigd. Voor een minimum inkomen loont het niet om als arbeidsmigrant tijdelijk naar Nederland te komen. De loonverdeling van langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen lijkt al veel meer op die van de Nederlandse werknemers, maar ook daar zien we een oververtegenwoordiging in het derde en vierde decil en een ondervertegenwoordiging in het zevende tot en met tiende decil.

Figuur 3.16 Verdeling werknemers over loondecielen, 2005



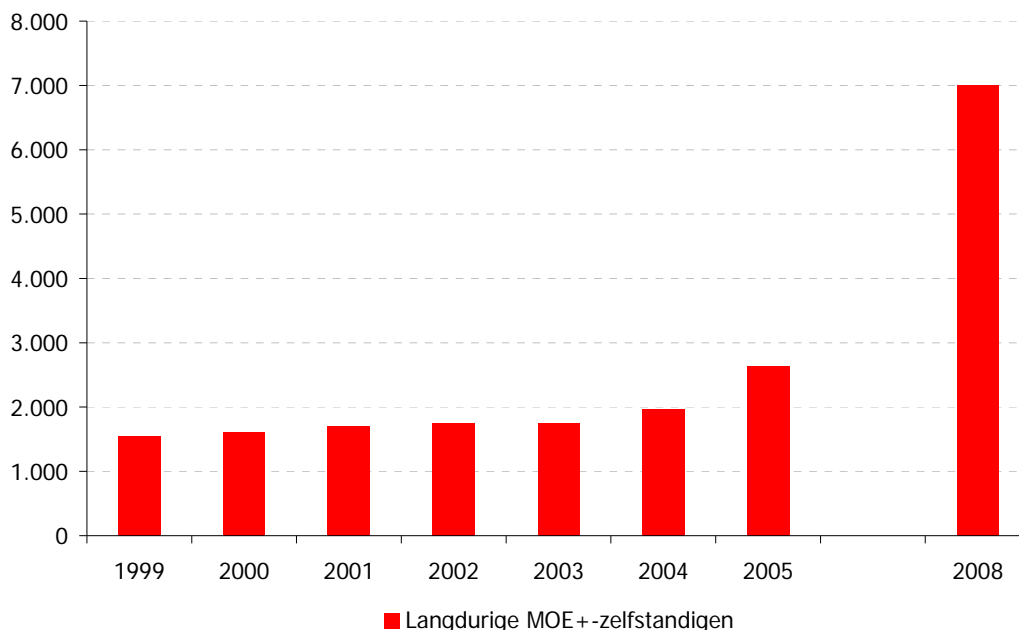
Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

### 3.5 Zelfstandigen uit de MOE+-landen

In de voorgaande paragrafen hebben we onze aandacht volledig gericht op werknemers. Voor een compleet beeld is het echter ook belangrijk om een indicatie te geven van de arbeidsmigratie door zelfstandigen. Probleem hierbij is dat er nauwelijks betrouwbare registraties van bestaan, mede omdat de juridische context waarin migranten uit de MOE+-landen hier als zelfstandige mogen werken de afgelopen jaren nogal veranderd is (en nog steeds vrij complex). Als gevolg daarvan hebben de hierna gepresenteerde gegevens over zelfstandigen meer een illustratief karakter dan de eerdere statistieken over werknemers.

In een recente studie van Regioplan (van den Berg et al, 2008) wordt gesproken over ruim 7 duizend Poolse zelfstandigen zonder personeel (zzp-ers) die bij de Kamer van Koophandel staan ingeschreven. In de CBS-registraties over 2005 is er nog slechts sprake van 2,6 duizend zelfstandigen uit de MOE+-landen. In de jaren daarvoor lag het aantal nog lager. Er is duidelijk sprake van een toename van het aantal Midden- en Oost-Europeanen dat sinds de uitbreiding van de EU in mei 2004 als zelfstandige naar Nederland komt, zoals is te zien in Figuur 3.16. Desondanks is het aantal zelfstandigen uit de MOE+-landen dat zich daadwerkelijk in Nederland vestigt nog altijd beperkt in vergelijking met het aantal werknemers.

Figuur 3.16 Zelfstandigen uit de MOE+-landen in Nederland geregistreerd, 1999-2008



Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek; Regioplan/KvK (2008)

Behalve de hierboven beschreven zelfstandige arbeidsmigranten uit de MOE-landen, zijn er ook nog zelfstandigen waarvan het woonland onbekend is. In 2005 betrof dit zo'n 2 duizend gevallen; het is mogelijk dat deze groep ook tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE-landen omvat. Tot slot zijn er ook nog zzp-ers in Nederland werkzaam die niet hier maar in hun land van herkomst staan ingeschreven (zie Tabel 3.7). Deze groep is vrijwel niet traceerbaar. In feite zou een grootschalige enquête door de Poolse Kamer van Koophandel de enige methode zijn om hier betrouwbare cijfers over te krijgen.

Tabel 3.7 Zelfstandigen in Nederland naar geboorteland

	CBS 2005	2008
Nederlanders	767,092	
Langdurige MOE-landers	2,642	ongeveer 7.000
Geboorteland onbekend, woonland niet-MOE	283	
Geboorteland en woonland onbekend (tijdelijke MOE-landers?)	2,026	
zzp-er in Polen geregistreerd	onbekend	onbekend

Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek; Regioplan/KvK (2008)

Als het geboorteland onbekend is, weten we van werknemers meestal wel het woonland<sup>21</sup>, en kunnen aldus de omvang van de tijdelijke arbeidsmigratie bepalen. Voor zzp-ers blijkt dit helaas niet mogelijk: als ze niet (structureel) in Nederland wonen, en dus niet in de Gemeentelijke

<sup>21</sup> Via het SSB-Personen bestand van het CBS.



Basisadministratie (GBA) zijn ingeschreven, is meestal verder niets meer bekend, ook geen woonland, nationaliteit of geslacht. Van de in Nederland gevestigde zelfstandigen is in Tabel 3.8 de verdeling naar bedrijfssector weergegeven. In vergelijking met Nederlandse ondernemers valt hier op dat de Midden- en Oost-Europese ondernemers ondervertegenwoordigd zijn in de landbouw en de handel, maar juist vaker actief zijn in de bouwnijverheid, de zakelijke dienstverlening en de overige dienstverlening.

**Tabel 3.8** Verdeling van in Nederland gevestigde zelfstandigen naar sector, 2005

	Nederlandse zelfstandigen	Langdurige MOE+ zelfstandigen
Landbouw en visserij	14%	5%
Delfstoffenwinning	0%	0%
Industrie	5%	4%
Nutsbedrijven	0%	0%
Bouwnijverheid	11%	19%
Handel	21%	16%
Horeca	6%	3%
Vervoer en communicatie	4%	3%
Financiële dienstverlening	1%	1%
Zakelijke dienstverlening	18%	23%
Overheid	0%	0%
Onderwijs	2%	1%
Zorg en welzijn	6%	5%
Overige diensten	12%	19%
Uitzenders	0%	0%
	100%	100%

Bron: CBS Microbestanden, bewerking door SEO Economisch Onderzoek

### 3.6 Niet-geregistreeerde arbeidsmigratie

Naast de geregistreeerde, legale arbeidsmigranten zijn er ook migranten die in Nederland werken, maar niet als zodanig geregistreeerd zijn. Deze migranten werken bijvoorbeeld zonder tewerkstellingsvergunning illegaal in Nederland of zijn geregistreeerde arbeidsmigranten die naast hun legale werkzaamheden ook zwart werken. In deze paragraaf wordt door middel van een literatuurstudie gekeken wat er bekend is over de omvang van de niet geregistreeerde arbeidsmigranten uit de MOE-landen.

Er zijn twee groepen niet-geregistreeerde arbeidsmigranten uit de MOE-landen. Ten eerste zijn het migranten die legaal voor langere tijd in Nederland verblijven en dus ingeschreven zijn in de GBA, maar niet op een legale manier werk verrichten. Hierdoor komen ze niet of incorrect voor in het Sociaal Statistisch Bestand. Hierbij valt te denken aan mensen die in het kader van

gezinshereniging naar Nederland komen en zwart schoonmaakwerk verrichten. Deze mensen zijn niet specifiek als arbeidsmigrant naar Nederland gekomen, maar zijn wel actief op de (informele) Nederlandse arbeidsmarkt. Ook zullen er waarschijnlijk legaal in Nederland verblijvende en werkende MOE-landers zijn, die naast hun legale werk zwart bijkussen. Aangezien deze groep over het algemeen slechts een beperkt aantal uren zwartwerkt, is dit aantal waarschijnlijk beperkt in vergelijking tot het door hen gewerkte aantal geregistreerde uren.

Van Nes et al. (2004) doen een uitgebreid onderzoek naar zwartwerken in verschillende sectoren, zoals de huishoudelijke schoonmaak en klussen. Zij maken geen onderscheid naar nationaliteit van de zwartwerkers. Zij vinden dat ongeveer 900.000 huishoudens gebruik maken van het informele circuit, voor zowel de huishoudelijke hulp als klussen in en rondom het huis. Het lijkt zeker voor kleine klussen waarschijnlijk dat arbeidsmigranten uit de MOE-landen een substantieel deel van het informele aanbod uitmaken, aangezien zij ook een substantieel deel van het formele aanbod uitmaken.

Meer onderzoek is gedaan naar een andere groep niet-geregistreerde arbeidsmigranten, personen die illegaal zonder tewerkstellingvergunning werkzaam zijn in Nederland. Zij betalen uiteraard ook geen belasting en zijn dus deel van het zwarte circuit. Sinds 1 mei 2007 geldt dat werkgevers alleen voor Bulgaren en Roemenen, voor zover het arbeidsmigranten uit de EU-lidstaten betreft, nog een tewerkstellingvergunning dienen aan te vragen bij het CWI. Een belangrijke voorwaarde is dat de tewerkgestelde vreemdeling niet minder dan het Nederlandse minimumloon mag verdienen. Voor zelfstandigen zonder personeel (zzp-ers) is geen tewerkstellingsvergunning vereist. Deze zelfstandigen moeten wel een specifieke aantekening in hun verblijfsvergunning hebben.<sup>22</sup> De Wet Arbeid Vreemdelingen (Wav) is de wet waarin deze eisen zijn opgenomen. De Arbeidsinspectie is het orgaan dat de naleving van de Wav controleert. Zij publiceren hier regelmatig statistieken over.

Het aantal werkgevers dat vanwege een overtreding van de Wav door de Arbeidsinspectie is beboet, is sinds 2005 aan het afnemen, terwijl de controles steeds gericht plaatsvinden (Van den Berg et al., 2008). Dit komt ook doordat de oorspronkelijke arbeidsmigranten uit de MOE-landen inmiddels geen tewerkstellingvergunning meer nodig hebben. De Arbeidsinspectie (2007) meldt dat in de land- en tuinbouwsector steeds minder overtredingen worden geconstateerd, maar dat er nog wel aandacht nodig is om onderbetaling te bestrijden. In de bouwsector is daarentegen het aantal overtredingen relatief hoog. Hier worden Bulgaren, naast Chinezen, specifiek genoemd als belangrijke groep werkenden zonder tewerkstellingsvergunning. Ook bij niet-gecertificeerde uitzendbureaus komt illegale tewerkstelling regelmatig voor. Van de 2894 vorig jaar aangetroffen illegaal tewerkgestelden<sup>23</sup> waren er 574 afkomstig uit Bulgarije en 67 uit Roemenië. Van de aangetroffen illegaal tewerkstelden sinds mei 2007 tot en met december 2007 was bijna 24 procent afkomstig uit Bulgarije en 4 procent afkomstig uit Roemenië. Als specifiek naar uitzenders wordt gekeken dan blijkt dat van de 41 in 2007 aangetroffen Bulgaren ruim de helft geen tewerkstellingsvergunning had (Arbeidsinspectie, 2008). Opvallend is dat in 2007 veel

---

<sup>22</sup> Overigens mogen Bulgaren en Roemenen die als EU-burgers verblijven op grond van vrij verkeer van diensten hier ook werken als zzp-er. Hiervoor is niet noodzakelijk een aantekening in het verblijfsdocument nodig.

<sup>23</sup> Inclusief illegaal tewerkgestelden uit de landen waarvoor na 1 mei 2007 geen tewerkstellingsvergunning meer nodig was.

meer tewerkstellingsvergunningen door het CWI zijn verleend aan Roemenen (namelijk 2659) dan aan Bulgaren (namelijk 995). Dit geeft aan dat Roemenen veelal met een tewerkstellingsvergunning werken, terwijl er door Bulgaren op grote schaal zonder tewerkstellingsvergunning wordt gewerkt.

Regioplan (Groenewoud en Van Rij, 2007) heeft onderzoek gedaan naar werkgevers uit risicosectoren<sup>24</sup> voor overtreding van de Wav. Zij vindt dat ruim 60 procent van de werkgevers in deze sectoren niet wisten of er voor migranten uit de MOE-landen een tewerkstellingsvergunning nodig is. Hierbij moet wel aangetekend worden dat niet alle ondervraagde werkgevers activiteiten met migranten uit de MOE-landen hebben ondernomen. Daarnaast is het waarschijnlijk dat de publiciteit rondom de open grenzen ervoor heeft gezorgd dat inmiddels meer werkgevers ervan op de hoogte zijn dan ten tijde van het onderzoek. De uitzendbranche is overigens een positieve uitzondering qua bekendheid met de regels over tewerkstellingsvergunningen. Voor werkgevers zijn de belangrijkste redenen om met illegale arbeidskrachten te werken dat ze goedkoper zijn dan legale arbeidskrachten en dat vacatures moeilijk te vervullen zijn. In het onderzoek is geschat dat in 2006 9 procent van de werkgevers gebruik maakte van illegale arbeidskrachten, voor de risicosectoren was dit percentage 11 procent. De totale omvang van het aantal illegaal tewerkgestelden in 2005 wordt in het onderzoek geschat op 86.250 tot 115.000 personen, ongeveer 45.000 tot 62.000 arbeidsjaren. Inmiddels is voor een aanzienlijk deel van deze groep (rond de 40 procent) geen tewerkstellingsvergunning meer benodigd en het aantal illegaal tewerkgestelden zal bij gelijkblijvende verdere omstandigheden dus verminderd zijn.

Door Ecorys (Versantvoort et al, 2006) geïnterviewde experts geven aan dat er in de voorafgaande jaren een verschuiving is geweest van illegale werknemers naar verkapte dienstverlening. Hierbij worden diensten van MOE-migranten ingehuurd, maar eigenlijk is er sprake van een werkgever-werknemer verhouding. In dit geval wordt dus het vrije verkeer van diensten, dat wel al ingevoerd was, misbruikt om werknemers in dienst te nemen. Ook voor deze constructie geldt dat deze op dit moment alleen voor Bulgaren en Roemenen mogelijk is, aangezien voor de rest van de MOE-landen vrij verkeer van werknemers geldt.

Specifiek onderzoek naar de omvang van illegale arbeid in de uitzendsector is in 2006 uitgevoerd door Research voor Beleid in opdracht van de ABU (Dijkema et al, 2006). Zij schatten dat er in 2006 tussen de 48.500 en 80.000 personen zonder tewerkstellingsvergunning illegaal werkzaam waren in de uitzendbranche. In arbeidsjaren ligt dit volgens hun gelijk aan 29.000 tot 56.000. Vrijwel deze gehele illegale arbeid valt toe te schrijven aan niet-gecertificeerde uitzenders en niet-geregistreerde uitzendbureaus. Het grootste gedeelte van deze groep illegale arbeiders werkt in de landbouwsector: ongeveer 70 procent. Een recent vervolgonderzoek spreekt van 115 duizend illegale werknemers in 2008 (de Bondt, 2008).

---

<sup>24</sup> Groenewoud en Van Rij behandelen de volgende sectoren: Landbouw, Vis en vlees, Metaalindustrie, Bouw, Horeca, Uitzendbureaus en Schoonmaakwerk.

Uit de geraadpleegde literatuur over niet-geregistreerde arbeidsmigratie uit de MOE-landen kunnen verschillende zaken worden geconcludeerd. Om te beginnen is het goed mogelijk dat legaal in Nederland verblijvende migranten uit de MOE-landen (gedeeltelijk) zwarte arbeid verrichten. De omvang van deze arbeid is niet zichtbaar. Daarnaast zijn er migranten uit de MOE-landen die in Nederland werken zonder dat er een tewerkstellingsvergunning voor ze is aangevraagd of zonder zelfstandigen-aantekening in hun verblijfsdocument. Het lijkt erop dat er momenteel meer Bulgaren illegaal dan legaal in Nederland aan het werk zijn, aangezien alleen al het aantal door de Arbeidsinspectie aangetroffen illegale Bulgaarse werknemers de helft is van het aantal Bulgaren met een tewerkstellingsvergunning. De omvang van de niet-geregistreerde arbeidsmigratie uit Roemenië lijkt daarentegen relatief klein. Doordat er sinds mei 2007 voor de oorspronkelijke arbeidsmigranten uit de MOE-landen geen tewerkstellingsvergunningplicht meer geldt, is het aantal niet-geregistreerde arbeidsmigranten waarschijnlijk sterk afgenomen.

## 4 Economische effecten van arbeidsmigratie

Economische effecten van arbeidsmigratie betreffen op de eerste plaats de arbeidsmarkt en in tweede instantie de productie die via arbeid wordt geleverd, hetgeen tot uiting komt in een verandering van het nationaal inkomen. Voor de arbeidsmarkt betekent arbeidsmigratie niets anders dan een vergroting van het totale arbeidsaanbod bij een gegeven arbeidsvraag. Volgens de meest eenvoudige economische theorie leidt dat tot een daling van de prijs van arbeid, ofwel tot een daling van het gemiddelde loonniveau.

Als het gemiddelde loonniveau zich niet goed naar beneden kan aanpassen, bijvoorbeeld door CAO afspraken of een wettelijk minimumloon, dan resulteert het grotere arbeidsaanbod bij een gegeven arbeidsvraag in werkloosheid. Als in die situatie een vacature wordt vervuld door een arbeidsmigrant in plaats van een binnenlandse werknemer, dan is sprake van verdringing op de arbeidsmarkt. Verdringing heeft niet zozeer te maken met het verlies van een baan door de komst van een arbeidsmigrant, maar veel eerder met het moeilijker kunnen vinden van een baan als gevolg van het grotere aanbod van arbeid door arbeidsmigratie. Arbeidsmigratie is in dat geval een substituut voor het binnenlandse arbeidsaanbod.

Het omgekeerde van verdringing door arbeidsmigratie is ook mogelijk. Wanneer vacatures onvervuld blijven door een tekort aan geschikte binnenlandse kandidaten, betekent dat een beperking in de groei van de productie. Als gevolg daarvan zal ook de groei van andere daarmee samenhangende arbeidsvraag worden beperkt. Arbeidsmigratie kan zorgen voor het oplossen van tekorten op de arbeidsmarkt, zodat de productie kan groeien, waardoor ook de vraag naar arbeid waarvoor voldoende binnenlandse kandidaten beschikbaar zijn kan worden gestimuleerd. Arbeidsmigratie is in dat geval complementair aan het binnenlandse arbeidsaanbod.

Omdat arbeidsmigratie op deelmarkten van de arbeidsmarkt een substituut of complement is voor het binnenlandse arbeidsaanbod, heeft het op verschillende deelmarkten ook andere effecten op het gemiddelde loonniveau. Wanneer arbeidsmigratie het bestaande arbeidsaanbod vergroot (substituut), dan heeft dat naar verwachting een drukkend effect op de lonen. Wanneer arbeidsmigratie de bestaande arbeidsvraag vergroot (complementair arbeidsaanbod), dan kan het ook een positief effect hebben op het gemiddelde loonniveau. Wanneer het eerste plaatsvindt in deelmarkten met een relatief laag gemiddeld loonniveau en het tweede in deelmarkten met een relatief hoog gemiddeld loonniveau, dan worden bestaande inkomensverschillen per saldo groter.

De mate waarin arbeidsmigratie bestaand arbeidsaanbod verdringt is ook van belang voor de effecten van arbeidsmigratie op de totale productie. Wanneer dezelfde productie wordt bereikt met arbeidsmigranten in plaats van een deel van het binnenlandse arbeidsaanbod, dan vindt er geen groei plaats van de totale productie, ofwel van het nationaal inkomen. Wanneer deze arbeidsmigranten productiever zijn dan de verdrongen binnenlandse arbeid, dan stijgt het nationale inkomen wel. Ook wanneer verdringing slechts gedeeltelijk plaatsheeft stijgt het nationale inkomen. Dat is zeker het geval als arbeidsmigratie niet zozeer tot verdringing, maar tot

een andere, meer optimale allocatie van het arbeidsaanbod over de arbeidsvraag leidt. In dat geval wordt de arbeidsproductiviteit in de breedte verhoogd en stijgt het nationaal inkomen. Uit het oogpunt van nationale welvaart is het echter niet zozeer de vraag of het nationale inkomen stijgt, maar of het nationaal inkomen per inwoner stijgt. In hoeverre leidt arbeidsmigratie tot een stijging van de binnenlandse welvaart, dus los van de welvaartstijging van de arbeidsmigranten zelf?

Om enig zicht te krijgen op al deze effecten in het geval van arbeidsmigratie uit de MOE-landen (Estland, Letland, Litouwen, Polen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije en Slovenië), plus Bulgarije en Roemenië, toetsen we in dit hoofdstuk de relatie tussen aan de ene kant het aantal banen van binnenlandse werknemers, het gemiddelde loonniveau en het nationaal inkomen per capita met aan de andere kant het aantal en de groei van arbeidsmigranten uit deze MOE+-landen. Daarbij maken we steeds onderscheid tussen langdurige migranten en tijdelijke migranten.

## 4.1 Methode van onderzoek

Voor de analyse van economische effecten van arbeidsmigratie hebben we in navolging van Borjas (2003) de arbeidsmarkt in kleine stukjes verdeeld. Die stukjes bestaan uit een combinatie van een bepaalde regio, een bepaalde sector en een bepaalde maand in onze onderzoeksperiode. Voor de onderverdeling naar regio's baseren we onze analyse op de 40 zogenaamde COROP-gebieden<sup>25</sup>. Voor het onderscheid naar sectoren baseren we ons op de 14 hoofdklassen uit de Standaard Bedrijfsindeling uit 1993 (SBI'93) van het CBS. Daarbij is bovendien de uitzendsector afgesplitst van de zakelijke dienstverlening vanwege het belang van de uitzendsector als werkgever voor werknemers uit de MOE+-landen. Deze uiteindelijke indeling in 15 sectoren is dezelfde als gebruikt in de tabellen van Paragraaf 3.3. Voor de 600 combinaties van regio en sector hebben we bovendien informatie beschikbaar voor elke maand in de periode 1999-2005 (84 maanden). Dat geeft ons 50.400 verschillende stukjes van de arbeidsmarkt, waarvoor we aan de ene kant het aantal banen en het gemiddelde loonniveau hebben en aan de andere kant (de groei van) het aantal arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. Daarmee hebben we in principe 50.400 verschillende observaties die we kunnen gebruiken voor het identificeren van het effect van arbeidsmigratie op economische grootheden. Alleen combinaties van regio, sector en maand die minder dan 100 binnenlandse werknemers betroffen zijn buiten het onderzoek gelaten vanwege het geringe belang voor de Nederlandse economie.

Voor het schatten van de relatie tussen de relevante economische grootheden en ontwikkelingen in de arbeidsmigratie uit de MOE+-landen wordt gebruik gemaakt van een zogeheten eerste verschillen model, waarin het verschil in twee opeenvolgende tijdsperiodes van de afhankelijke variabele (een economische grootheid) wordt verklaard uit de verschillen in de verklarende variabelen (arbeidsmigratie plus een aantal controlevariabelen). Op die manier wordt gecorrigeerd voor verschillen tussen regio's, sectoren en maanden (seizoensinvloeden) die in de loop van de tijd niet veranderen en dus ook niet beïnvloed worden door arbeidsmigratie. In Bijlage B worden de technische details van het gebruikte model beschreven.

---

<sup>25</sup> Een COROP-gebied is een regionaal gebied binnen Nederland dat deel uitmaakt van de COROP-indeling. De naam COROP komt van Coördinatie Commissie Regionaal OnderzoeksProgramma. Dit was de naam van de

## 4.2 Effect op bestaande werkgelegenheid

Er is sprake van verdringing van binnenlandse werknemers door arbeidsmigratie als een daling van het aantal banen voor binnenlandse werknemers het direct gevolg is van het aanbod van arbeidsmigranten. Dit is niet hetzelfde als dat banen van binnenlandse werknemers worden ingenomen of overgenomen door arbeidsmigranten. Elk jaar gaat ruim 10 procent van alle banen van werknemers in Nederland verloren als gevolg van reorganisaties, faillissementen of het vertrek van werknemers. Daartegenover staat een baancreatie van ongeveer dezelfde omvang (in laagconjunctuur iets minder, in hoogconjunctuur iets meer). Er is sprake van verdringing indien binnenlandse werknemers die op zoek moeten naar een nieuwe baan langer nodig hebben om een andere baan te vinden, omdat er door arbeidsmigratie meer kandidaten zijn voor de beschikbare vacatures. Een deel van de binnenlandse niet-werkende werkzoekenden zal zich als gevolg van de langere zoekduur terugtrekken van de arbeidsmarkt.

Echter, als sprake is van arbeidsmigratie naar sectoren en regio's waarin onvoldoende arbeidsaanbod is van binnenlandse werknemers om de productiewensen van werkgevers te vervullen<sup>26</sup>, dan zorgt arbeidsmigratie ervoor dat er meer geproduceerd wordt zonder dat binnenlandse werknemers worden verdrongen. Het is zelfs mogelijk dat arbeidsmigratie banen voor binnenlandse werknemers in deze sectoren en regio's creëert, bijvoorbeeld omdat het vergroten van het aantal productiewerknemers ook tot een hogere vraag naar binnenlandse productieopzichters leidt.

Om te onderzoeken of er sprake is van verdringing van binnenlandse werknemers als direct gevolg van arbeidsmigratie uit de MOE+-landen, hebben we het aantal banen van binnenlandse werknemers (met de Nederlandse nationaliteit) in verband gebracht met het aandeel langdurige en tijdelijke MOE+-arbeidsmigranten in het totaal van banen in Nederland. Daarbij hebben we bovendien onderscheid gemaakt tussen het aandeel zelf en de groei van dat aandeel. Daardoor houden we rekening met de mogelijkheid dat alleen schokken in het aantal arbeidsmigranten tot (tijdelijke) verdringing van binnenlandse werknemers leiden. Bijvoorbeeld omdat als gevolg van omvangrijke seizoensmigratie in de land- en tuinbouw Nederlandse werknemers in deze sector moeilijker tijdelijk werk in deze sector kunnen vinden. Tabel 4.1 laat de resultaten van onze analyse zien. Alleen de statistisch significante verdringingseffecten zijn vet gedrukt.

Uit Tabel 4.1 blijkt dat het aandeel langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen geen significant effect heeft op het aantal banen van binnenlandse werknemers. Ook veranderingen in dat aandeel leiden niet tot verdringing van binnenlandse werknemers. Kennelijk is de arbeidsmarkt goed in staat om met het extra (langdurige) arbeidsaanbod om te gaan, bijvoorbeeld via een aanpassing van de gemiddelde lonen. Ook kan het extra arbeidsaanbod van langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen een oplossing zijn voor bestaande tekorten op de arbeidsmarkt, hetgeen in theorie de implicatie zou moeten zijn van de uitgevoerde arbeidsmarkttoetsen.

---

commissie die in 1971 de indeling van Nederland in COROP-gebieden ontwierp. In totaal zijn er in Nederland 40 COROP-gebieden. Elk COROP-gebied is een samenvoeging van gemeenten

<sup>26</sup> Een bekend voorbeeld hiervan is arbeidsintensief productiewerk zoals veel in de landbouwsector voorkomt (aspergesteken, fruit plukken en dergelijke).

Het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen heeft daarentegen wel een negatief effect op het aantal banen voor binnenlandse werknemers. Dat effect is kleiner wanneer er een plotselinge groei van het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten plaatsvindt (zie het positieve effect van de groei van het aandeel arbeidsmigranten over een periode van 3 maanden), maar per saldo resulteert nog altijd een verdringingseffect. De omvang van dat effect is echter beperkt. Een verdubbeling van het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen levert een verlaging van het aantal banen voor binnenlandse werknemers op van 0,07 procent. Dat betekent dat bij een verdubbeling van het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen in het totaal aantal banen gemiddelde 1 op de 1400 binnenlandse werknemers wordt verdrongen. Dit effect is gebaseerd op de periode 1999 tot en met 2005, waarin in een flink aantal sectoren het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen daadwerkelijk meer dan verdubbeld is. Verdringing van bestaande werkgelegenheid door tijdelijke arbeidsmigratie uit de MOE+-landen is dus over het algemeen een beperkt fenomeen, maar kan lokaal en sectoraal reële gevolgen hebben.

**Tabel 4.1** Eerste verschillen regressieresultaten van het aantal banen voor Nederlanders

	Vertraging	Groeiperiode	Coefficient
Aandeel langdurige arbeidsmigranten uit MOE+-landen	3 maanden		-0,475
Groei aandeel langdurige arbeidsmigranten uit MOE+-landen	3 maanden	1 maand	0,796
Groei aandeel langdurige arbeidsmigranten uit MOE+-landen	3 maanden	3 maanden	0,122
<b>Aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit MOE+-landen</b>	<b>3 maanden</b>		<b>-0,233**</b>
Groei aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit MOE+-landen	3 maanden	1 maand	0,015
<b>Groei aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit MOE+-landen</b>	<b>3 maanden</b>	<b>3 maanden</b>	<b>0,085***</b>
Aandeel vrouwen	geen		0,834***
Arbeidservaring bij huidige baas (in jaren)	geen		-0,007***
Gemiddelde leeftijd (in jaren)	geen		-0,012**
Gemiddeld dagloon (log van, in euro's)	12 maanden		-0,333***
Toegevoegde waarde per werknemer (log van, in euro's)	12 maanden		-0,119*
Groei van toegevoegde waarde per werknemer (log van, in euro's)	geen	12 maanden	-0,066
Interactie van jaar en sector			***
Interactie van maand en sector			***
Interactie van jaar en regio			***
Constante			-0,030***
Aantal waarnemingen			40.397
R <sup>2</sup>			0,50

Sterren geven significantie aan: 1 ster betekent significant op 10%-niveau, 2 sterren betekenen significant op 5%-niveau, 3 sterren betekenen significant op 1%-niveau.

Om enig idee te krijgen in wat voor omstandigheden arbeidsmigratie tot verdringing leidt, hebben we onze analyse herhaald, maar nu apart voor situaties waarin het totaal aantal banen toeneemt (banengroei) en situaties waarin het totaal aantal banen afneemt (banenkrimp). Idee daarbij is dat



arbeidsmigratie in situaties van banengroei kan helpen om tekorten op te lossen en in situaties van banenkrimp zorgt voor overvloedig concurrerend arbeidsaanbod. De resultaten worden getoond in Tabel 4.2. Duidelijk is dat arbeidsmigratie uit de MOE+-landen verschillende effecten heeft op beide situaties. In een situatie van banenkrimp vinden we totaal geen significante invloed op het aantal banen van binnenlandse werknemers. Mogelijk vindt arbeidsmigratie vooral plaats in situaties waarin banengroei optreedt, dus waar een expliciete behoefte aan nieuwe arbeidskrachten is. In zo'n situatie leidt tijdelijke arbeidsmigratie wel tot verdringing van binnenlandse werknemers. Met andere woorden, vacatures die ontstaan in een situatie van banengroei worden als gevolg van het – mogelijke goedkopere – buitenlandse arbeidsaanbod minder vaak vervuld door binnenlandse kandidaten. Bij een verdubbeling van het aantal tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen betreft dat ongeveer 1 op de 1200 banen.

**Tabel 4.2** Eerste verschillen regressieresultaten van het aantal banen voor Nederlanders, uitgesplitst naar sector-regio-maand-combinaties met banengroei en banenkrimp

	Vertraging	Groeiperiode	Banengroei	Banenkrimp
Aandeel langdurige arbeidsmigranten	3 maanden		-1,600	0,808
<b>Groei aandeel langdurige arbeidsmigranten</b>	<b>3 maanden</b>	<b>1 maand</b>	<b>2,857**</b>	-1,030
Groei aandeel langdurige arbeidsmigranten	3 maanden	3 maanden	-0,227	-0,004
<b>Aandeel tijdelijke arbeidsmigranten</b>	<b>3 maanden</b>		<b>-0,388***</b>	-0,126
Groei aandeel tijdelijke arbeidsmigranten	3 maanden	1 maand	0,031	0,028
<b>Groei aandeel tijdelijke arbeidsmigranten</b>	<b>3 maanden</b>	<b>3 maanden</b>	<b>0,147***</b>	0,043
Aandeel vrouwen	geen		0,760***	0,882***
Arbeidservaring bij huidige baas (in jaren)	geen		-0,006***	-0,006***
Gemiddelde leeftijd (in jaren)	geen		-0,008*	-0,013***
Gemiddeld dagloon (log van, in euro's)	12 maanden		-0,356***	-0,421***
Toegevoegde waarde per werknemer	12 maanden		0,030	-0,131
Groei van toegevoegde waarde per werknemer		12 maanden	0,057	-0,097*
Interactie van jaar en sector			***	***
Interactie van maand en sector			***	***
Interactie van jaar en regio			***	***
Constante			-0,029***	-0,030***
Aantal waarnemingen			21.416	18.981
R <sup>2</sup>			0,60	0,62

Sterren geven significantie aan: 1 ster betekent significant op 10%-niveau, 2 sterren betekenen significant op 5%-niveau, 3 sterren betekenen significant op 1%-niveau.

Tegelijkertijd zien we een positief effect van de groei van het aandeel langdurige arbeidsmigranten op het aantal binnenlandse werknemers dat een baan heeft. Bij een verdubbeling van die groei stijgt het aantal banen van binnenlandse werknemers met ongeveer 0,005 procent (1 extra baan op elke 20.000 banen). Kennelijk heeft een plotselinge groei van het aantal langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen een stimulerend effect op de werkgelegenheid in een

groeisector, hetgeen suggereert dat langdurige arbeidsmigratie in zo'n situatie complementair is aan de binnenlandse werkgelegenheid. Dat is vooral het geval wanneer die arbeidsmigranten tekorten opvullen die niet door binnenlandse arbeidsaanbod wordt vervuld. Werkgelegenheidsgroei wordt in zo'n geval verder versterkt als gevolg van langdurige arbeidsmigratie. Overigens gaat het om het effect van de groei van het aandeel langdurige arbeidsmigranten, niet om het aandeel zelf. Het effect is dus een tijdelijke schok op de arbeidsmarkt die uit zichzelf nog niet zorgt voor een structureel hogere werkgelegenheid.

Bij het analyseren van de relatie tussen het aandeel arbeidsmigranten uit de MOE+-landen en het aantal banen voor binnenlandse werknemers, hebben we zoveel mogelijk gecorrigeerd voor andere factoren die invloed hebben op het aantal banen. Daarbij kan onderscheid worden gemaakt tussen twee soorten variabelen. Aan de ene kant zijn er macro-economische omstandigheden die invloed hebben op de binnenlandse werkgelegenheid. Macro-economische groei heeft naar verwachting een positieve invloed op de arbeidsvraag. Daarentegen heeft een groei van de gemiddelde arbeidsproductiviteit een drukkend effect op de arbeidsvraag. De resultante van beide effecten worden in de analyse meegenomen via het effect van de (groei) van de toegevoegde waarde per werknemer. Deze informatie is afkomstig van CBS Statline. Aan de andere kant dient ook gecorrigeerd te worden voor een verschil in samenstelling van de werknemerspopulatie naar sector, regio en maand. Dit gebeurt aan de hand van variabelen met betrekking tot het aandeel vrouwelijke werknemers per regio-sector-maand-combinatie, de gemiddelde leeftijd, de gemiddelde arbeidservaring, het gemiddelde dagloon en een reeks van dummies die corrigeren voor verschillen tussen jaren, maanden (seizoenspatronen), regio's en sectoren. Informatie over de samenstelling van werknemerspopulatie is afkomstig uit de bronbestanden die voor onze analyse worden gebruikt (zie Bijlage A voor details).

Het dagloon heeft zowel invloed op de arbeidsvraag als op het arbeidsaanbod. Een hoger loon zorgt er namelijk voor dat het voor werkgevers minder rendabel wordt om arbeid in te zetten. Daarentegen beïnvloedt het loon positief het arbeidsaanbod, omdat hogere lonen ervoor zorgen dat het voor meer personen interessant wordt om zich op de arbeidsmarkt te begeven.

Om de oorzakelijke relatie tussen al deze verklarende variabelen en het aantal banen voor binnenlandse werknemers correct weer te geven, maken we gebruik van vertraagde waarden van de verklarende variabelen. Op die manier wordt ook rekening gehouden met het feit dat aanpassingen op de arbeidsmarkt tijd kosten. Zo is er in arbeidscontracten sprake van een opzegtermijn en reageren werkgevers over het algemeen met vertraging op veranderende marktomstandigheden. Zo gebruiken we bijvoorbeeld het loonniveau van drie maanden geleden in plaats van het huidige loonniveau, zodat we niet per ongeluk het effect van het aantal banen van binnenlandse werknemers – als resultante van de confrontatie van de arbeidsvraag en het arbeidsaanbod – op het loonniveau meten in plaats van andersom. Het effect van het huidige aantal banen op het loonniveau van drie maanden geleden mag als verwaarloosbaar worden verondersteld.

Naast vertraagde variabelen hebben we soms ook gebruik gemaakt van de groei van variabelen gedurende een periode van 1 of 3 maanden. Hiermee kunnen we de invloed van plotselinge veranderingen meten. De exacte omvang van de vertraging en lengte van de groeiperiode is empirisch bepaald in combinatie met een inschatting van wat aannemelijke termijnen zijn waarop

effecten kunnen aangrijpen. Door goed te letten op de verklarende kracht van de verschillende modelspecificaties, menen we de effecten zo correct mogelijk in beeld gebracht te hebben.

Ten slotte kan nog worden opgemerkt dat we als afhankelijke variabele gekozen hebben voor het verschil in de logaritmen van het aantal banen van binnenlandse werknemers in plaats van het absolute verschil. Dit komt overeen met eerdere specificaties in de literatuur en heeft als voordeel dat cellen met het grootste aantal werknemers de gevonden resultaten niet te veel domineren.

### 4.3 Effect op lonen

Bij een gelijkblijvende arbeidsvraag zou door arbeidsmigratie het gemiddelde loonniveau moeten dalen, tenminste als arbeidsmigratie zorgt voor een groter arbeidsaanbod. Er is dan immers sprake van meer concurrentie tussen werknemers op de arbeidsmarkt. Echter, wanneer arbeidsmigratie vooral plaatsvindt naar sectoren met een arbeidstekort, dan is het niet waarschijnlijk dat het gemiddelde loonniveau door arbeidsmigratie negatief wordt beïnvloed.

Om een en ander te toetsen hebben we het gemiddelde loonniveau in verband gebracht met (de groei van) het aandeel arbeidsmigranten uit de MOE+-landen, waarbij we wederom onderscheid maken tussen langdurige en tijdelijke arbeidsmigratie. Net zoals bij het aantal banen voor werknemers delen we de totale Nederlandse arbeidsmarkt op in 600 stukjes (40 regio's maal 15 sectoren). De te verklaren variabele is gespecificeerd als de logaritme van het gemiddelde dagloon in een bepaalde maand van de werknemers in elk van de sector-regio-combinatie. Het dagloon wordt per persoon bepaald door het bruto jaarloon inclusief eenmalige uitkeringen (zoals bonussen) door het aantal gewerkte dagen te delen. De resultaten van onze analyse worden getoond in Tabel 4.3.

Uit de resultaten in Tabel 4.3 blijkt dat er een klein significant drukkend effect is van arbeidsmigratie uit de MOE+-landen op het gemiddelde loonniveau van binnenlandse werknemers. Dit geldt voor zowel tijdelijke als langdurige arbeidsmigranten. Voor langdurige migranten is er sprake van een direct en geleidelijk effect, bij tijdelijke migranten is er alleen een effect wanneer er schokken in het aandeel optreden die op termijn weer uitvlakken. Wel is het zo dat het negatieve effect van arbeidsmigratie zeer klein is. Een verdubbeling van het aantal langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen levert een 0,2 procent lager loon op voor Nederlandse werknemers. Het effect van een verdubbeling van de groei van het aantal tijdelijke arbeidsmigranten is weliswaar statistisch significant, maar in omvang verwaarloosbaar. In de volgende paragraaf wordt nader bekeken of deze effecten verschillen voor verschillende inkomensgroepen.

De controlevariabelen in de regressie van Tabel 4.3 zijn grotendeels hetzelfde als de controlevariabelen in de voorgaande analyses. Aangezien vrouwen vaker in deeltijd werken en vrouwen over het algemeen nog altijd hebben te maken met een loonachterstand ten opzichte van mannen, is het aandeel vrouwen van grote relevantie voor het loonniveau. Verder is de gemiddelde leeftijd van belang, omdat oudere en meer ervaren werknemers over het algemeen beter worden betaald. Het niveau van de arbeidsproductiviteit van 12 maanden eerder is opgenomen als controlevariabele, aangezien kan worden verwacht dat een hogere productiviteit

terugkomt in het gemiddelde loonniveau van werknemers. Het opnemen van de vacaturegraad is een indicatie voor de verhouding tussen arbeidsvraag en arbeidsaanbod. Een hoge vacaturegraad impliceert een relatief hoge arbeidsvraag en daardoor een opwaartse druk op de lonen.

**Tabel 4.3** Eerste verschillen regressieresultaten van het gemiddelde loon van Nederlanders

	Vertraging	Groeiperiode	Coefficient
<b>Aandeel langdurige arbeidsmigranten uit MOE+-landen</b>	<b>geen</b>		<b>-1,061*</b>
Groei aandeel langdurige arbeidsmigranten uit MOE+-landen		1 maand	0,117
Groei aandeel langdurige arbeidsmigranten uit MOE+-landen		3 maanden	-0,105
Aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit MOE+-landen	geen		-0,025
Groei aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit MOE+-landen		1 maand	0,032
<b>Groei aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit MOE+-landen</b>		<b>3 maanden</b>	<b>-0,069***</b>
Aandeel vrouwen	geen		-0,818***
Arbeidservaring bij huidige baas (in jaren)	geen		0,020***
Gemiddelde leeftijd (in jaren)	geen		0,020***
Toegevoegde waarde per werknemer	12 maanden		0,033***
Groei van toegevoegde waarde per werknemer		12 maanden	0,005
Vacaturegraad	3 maanden		0,001***
Omvang beroepsbevolking	3 maanden		0,000***
Interactie van jaar en sector			***
Interactie van maand en sector			***
Interactie van jaar en regio			***
Constante			-0,037***
Aantal waarnemingen			45.502
R <sup>2</sup>			0,84

Sterren geven significantie aan: 1 ster betekent significant op 10%-niveau, 2 sterren betekenen significant op 5%-niveau, 3 sterren betekenen significant op 1%-niveau.

## 4.4 Effect op inkomensverschillen

Het drukkende effect van arbeidsmigratie op het gemiddelde loonniveau, zoals we in de vorige paragraaf vonden, is het gevolg van een toegenomen concurrentie van (buitenlandse) werknemers in deelmarkten van de arbeidsmarkt. Omdat arbeidsmigranten niet in alle deelmarkten actief hoeven te zijn, zal ook niet in alle deelmarkten het arbeidsaanbod toenemen en als gevolg daarvan het gemiddelde loonniveau dalen. Vaak wordt gevonden dat arbeidsmigranten concurreren met lager opgeleide binnenlandse werknemers en niet zozeer met hoogopgeleide binnenlandse werknemers. In dat geval worden vooral de lagere lonen negatief beïnvloed door arbeidsmigratie, waardoor de inkomensverschillen kunnen toenemen. Om een en ander te toetsen in het geval van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen, hebben we de analyse uit de

vorige paragraaf herhaald voor drie verschillende inkomensgroepen: de onderste 40 procent van de loonverdeling, de middelste 30 procent en de bovenste 30 procent. Aangezien tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen vooral laagbetaald productiewerk in sectoren als de landbouw en bouwnijverheid lijken uit te voeren, kan worden verwacht dat de looneffecten door arbeidsmigratie vooral in de onderste inkomensgroep zijn terug te vinden. Het lijkt niet waarschijnlijk dat het aandeel arbeidsmigranten uit de MOE+-landen invloed heeft op de lonen van de hoogste inkomensgroepen, aangezien werknemers in deze groep over het algemeen een sterke positie op de arbeidsmarkt hebben en geen directe concurrentie van arbeidsmigratie ondervinden. Tabel 4.4 laat de resultaten zien van de loonvergelijking voor de drie verschillende inkomensgroepen.

**Tabel 4.4** Eerste verschillen regressieresultaten van het gemiddelde loon van Nederlanders, afzonderlijk voor drie loonklassen

	Vertraging	Groeiperiode	Loonklasse		
			Laag	Midden	Hoog
<b>Aandeel langdurige arbeidsmigranten</b>	<b>geen</b>		<b>-0,906**</b>	-0,120	-0,433
Groei aandeel langdurige arbeidsmigranten		1 maand	0,074	0,059	0,139
Groei aandeel langdurige arbeidsmigranten		3 maanden	-0,187	-0,016	0,157
<b>Aandeel tijdelijke arbeidsmigranten</b>	<b>geen</b>		<b>0,134***</b>	0,014	-0,004
Groei aandeel tijdelijke arbeidsmigranten		1 maand	-0,024	-0,001	0,033
<b>Groei aandeel tijdelijke arbeidsmigranten</b>		<b>3 maanden</b>	<b>-0,036*</b>	<b>-0,009**</b>	-0,010
Aandeel vrouwen	geen		0,122	-0,022**	0,179***
Arbeidservaring bij huidige baas (in jaren)	geen		0,006***	0,000***	-0,001***
Gemiddelde leeftijd (in jaren)	geen		0,007***	0,003***	-0,003***
Toegevoegde waarde per werknemer	12 maanden		0,069***	0,038***	0,010
Groei van toegevoegde waarde per werknemer		12 maanden	0,005	0,019*	-0,003
Vacaturegraad	3 maanden		0,004***	0,002***	0,001***
Omvang beroepsbevolking	3 maanden		0,000***	0,000***	0,000***
Interactie van jaar en sector			***	***	***
Interactie van maand en sector			***	***	***
Interactie van jaar en regio			***	***	***
Constante			0,007	0,000***	0,003**
Aantal waarnemingen			41.758	42.770	43.182
R <sup>2</sup>			0,52	0,80	0,72

Sterren geven significantie aan: 1 ster betekent significant op 10%-niveau, 2 sterren betekenen significant op 5%-niveau, 3 sterren betekenen significant op 1%-niveau.

Het blijkt inderdaad dat arbeidsmigratie uit de MOE+-landen een totaal verschillend effect heeft op de verschillende loonklassen. Effecten zijn het grootst in de laagste loonklasse en afwezig in de hoogste loonklasse. Voor de laagste loonklasse geldt dat het loon negatief wordt beïnvloed door het aandeel langdurige arbeidsmigranten dat in dezelfde sector en regio werken, maar ook

dat het loon positief beïnvloed wordt als het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen toeneemt. De groep tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen is dus complementair aan het binnenlandse arbeidsaanbod voor zover zich dat in de laagste inkomensklasse bevindt. Tegelijkertijd heeft een plotselinge grote toename in het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen een negatief effect op de laagste lonen. Dit effect zien we ook terug in de middelste loonklasse. Voor de hoogste 30 procent van de loonverdeling heeft het aandeel arbeidsmigranten uit de MOE+-landen geen invloed op het loon. Per saldo zullen de inkomensverschillen dus iets toenemen als gevolg van arbeidsmigratie uit de MOE+-landen. De effecten zijn echter verwaarloosbaar klein: bij een verdubbeling van het aandeel langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen daalt het gemiddelde loon in de laagste inkomensklasse met 0,3 procent.

## 4.5 Effect op nationaal inkomen per capita

Het extra arbeidsaanbod van arbeidsmigranten en het dalende gemiddelde loonniveau dat daar het gevolg van is, kan een positieve invloed hebben op de binnenlandse productie en daarmee op het nationaal inkomen. Een belangrijke vraag daarbij is of dat extra inkomen ten goede komt aan de welvaart van Nederlanders, of via de arbeidsmigranten of de bedrijven waar zij werken wordt geëxporteerd naar het buitenland. Om daar achter te komen zouden we graag het verband tussen het nationaal inkomen per inwoner van Nederland en het aantal arbeidsmigranten willen analyseren. Bij een onderzoeksopzet waarbij we de arbeidsmarkt opdelen in kleine stukjes naar sector en regio is het echter niet mogelijk om gebruik te maken van het nationaal inkomen als te verklaren variabele. Het nationaal inkomen is echter opgebouwd uit de toegevoegde waarde die wordt gecreëerd per sector en regio: het Bruto Binnenlands Product (BBP). Die toegevoegde waarde is per sector en regio bekend via CBS Statline. Deze waarde kan niet betekenisvol worden berekend per inwoner, omdat we te maken hebben met sectoren. In plaats van het nationaal inkomen per capita, gebruiken we daarom in onze analyse de toegevoegde waarde per werknemer. De toegevoegde waarde en het aantal werkenden zijn op jaarbasis beschikbaar voor elke sector-regio combinatie die we onderscheiden<sup>27</sup>. Aangezien hier sprake is van gegevens op jaarbasis, zijn er geen 50.400 observaties beschikbaar voor analyse, maar slechts 4.200 (7 jaren maal 600 sector-regio combinaties). Als gevolg van gegevens op jaarbasis kunnen we ook minder specifiek de vertraging definiëren als in de eerdere analyses, waardoor we alle vertragingen in de verklarende variabelen op een jaar hebben moeten zetten. Tabel 4.5 laat de analysesresultaten zien.

Uit de resultaten in Tabel 4.5 blijkt dat er geen invloed is van het aandeel arbeidsmigranten uit de MOE+-landen op de gemiddelde toegevoegde waarde per werknemer. Wanneer de toegevoegde waarde per werknemer sterk is gecorreleerd met het nationaal inkomen per capita, dan betekent dit resultaat dat arbeidsmigratie uit de MOE+-landen niet voor een welvaartsverandering bij Nederlanders heeft geleid. Door de geringe verdringingseffecten kan geconcludeerd worden dat arbeidsmigratie uit de MOE+-landen tot dusver heeft geleid tot een directe verhoging van de totale binnenlandse productie.

---

<sup>27</sup> Dit geldt niet voor de uitzendsector, daarom is voor deze sector de toegevoegde waarde van de sector Zakelijke dienstverlening, waar de uitzendsector toe behoort, gebruikt.

**Tabel 4.5** Eerste verschillen regressieresultaten van de toegevoegde waarde per werknemer

	Vertraging	Groeiperiode	Coefficient
<b>Aandeel langdurige arbeidsmigranten uit MOE+-landen</b>	1 jaar		-3,724
Groei aandeel langdurige arbeidsmigranten uit MOE+-landen		1 jaar	-1,022
Aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit MOE+-landen	1 jaar		-0,058
Groei aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit MOE+-landen		1 jaar	0,026
Aandeel vrouwen			0,206
Arbeidservaring bij huidige baas (in jaren)			-0,004
Gemiddelde leeftijd (in jaren)			-0,001
Vacaturegraad			0,013
Interactie van jaar en sector			***
Interactie van jaar en regio			***
Constante			0,057***
Aantal waarnemingen			2.840
R <sup>2</sup>			0,09

Sterren geven significantie aan: 1 ster betekent significant op 10%-niveau, 2 sterren betekenen significant op 5%-niveau, 3 sterren betekenen significant op 1%-niveau.

Tegelijkertijd representeert de toegevoegde waarde per werknemer ook de gemiddelde arbeidsproductiviteit. De resultaten in Tabel 4.5 impliceren dus dat door arbeidsmigratie uit de MOE+-landen de gemiddelde arbeidsproductiviteit in Nederland niet is veranderd. Dat is opvallend, omdat we eerder in Hoofdstuk 3 en Paragraaf 4.4 zagen dat arbeidsmigranten banen vervullen aan de onderkant van de arbeidsmarkt, waarvan de gemiddelde arbeidsproductiviteit lager ligt dan gemiddeld, hetgeen (gedeeltelijk) tot uitdrukking komt in het lagere loon. Met slechts beperkte verdringingseffecten zijn de banen van arbeidsmigranten additioneel op de bestaande werkgelegenheid en drukken naar verwachting de gemiddelde arbeidsproductiviteit. Echter, het feit dat we dat in onze analyse niet waarnemen is een aanwijzing voor de relatief hoge arbeidsproductiviteit van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen, zeker in vergelijking met het daarmee verdiende dagloon.

## 4.6 Effect op binnenlandse consumptie

Om het effect van arbeidsmigratie op de binnenlandse consumptie te meten, zouden we idealiter de beschikking moeten hebben over gegevens over het consumptiegedrag van arbeidsmigranten in Nederland. Die informatie is in de voor ons beschikbare gegevensbronnen niet aanwezig. Ook hebben we geen literatuurbronnen kunnen vinden waaruit het consumptiegedrag van arbeidsmigranten in Nederland kan worden afgeleid. Wel bestaat er een studie naar het spaargedrag van arbeidsmigranten in Duitsland, waaruit we iets over het consumptiegedrag van arbeidsmigranten kunnen afleiden (zie Bauer en Sinning, 2005). In principe wordt al het verdiende inkomen dat niet wordt gespaard geconsumeerd. Echter, bij arbeidsmigranten speelt mee dat een deel van het inkomen kan worden opgestuurd naar (familie of vrienden in) het land van herkomst. Ook zullen arbeidsmigranten naar alle waarschijnlijkheid een groter deel van hun

inkomen in het buitenland besteden, met name in het land van herkomst. Dat zou betekenen dat arbeidsmigranten een kleiner deel van hun inkomen in Nederland consumeren in vergelijking met Nederlanders. Aan de andere kant ligt het deel van het inkomen dat wordt gespaard lager, en het deel dat wordt geconsumeerd hoger, voor mensen met een lager inkomen. Omdat we eerder hebben gezien dat arbeidsmigranten vooral zijn vertegenwoordigd in de lagere inkomensklassen zouden we juist een hogere gemiddelde consumptie verwachten bij arbeidsmigranten in vergelijking met Nederlanders.

Bauer en Sinning (2005) vonden dat de spaarquote, inclusief het deel van het inkomen dat wordt opgestuurd naar het land van herkomst, in vergelijking met de gemiddelde binnenlandse spaarquote iets lager ligt voor langdurige arbeidsmigranten en iets hoger voor tijdelijke arbeidsmigranten. Als we hun resultaten vertalen naar de gemiddelde Nederlandse spaarquote van 7,8 procent, dan resulteert een consumptiequote van 93,4 procent voor langdurige arbeidsmigranten en een consumptiequote van 89,2 procent voor tijdelijke arbeidsmigranten. Dat betekent dat voor elke euro die arbeidsmigranten in Nederland netto verdienen, ongeveer 90 eurocent in Nederland wordt geconsumeerd.



## 5 Netto bijdrage aan collectieve sector

Arbeidsmigranten die naar Nederland komen om hier te werken, leveren de collectieve sector inkomsten op in de vorm van onder andere betaalde belastingen en premies. Aan de andere kant doen arbeidsmigranten ook een beroep op collectieve voorzieningen, zoals gezondheidszorg en uitkeringen bij werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. In dit hoofdstuk rekenen we uit wat het saldo is van deze inkomsten en uitgaven voor de collectieve sector met betrekking tot de groep arbeidsmigranten uit de Midden- en Oost-Europese landen, Bulgarije en Roemenië (MOE+-landen). Is dit saldo positief, dan is sprake van een netto bijdrage aan de collectieve sector. Is het saldo negatief, dan vindt er via de collectieve sector een inkomensherverdeling plaats tussen Nederlandse ingezetenen en arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. Deze netto bijdrage berekenen we uiteindelijk over de totale verblijfsduur van alle in 2008 aanwezige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. Op die manier houden we rekening met veranderingen in het saldo tussen inkomsten en uitgaven die samenhangen met leeftijd, zoals het beroep op zorgvoorzieningen en de overgang van werk naar pensioen. Dat geeft een vollediger beeld dan de netto bijdrage aan de collectieve sector door arbeidsmigranten in één bepaald jaar.

Bij de berekening van de netto bijdrage aan de collectieve sector maken we wederom een onderscheid tussen langdurige arbeidsmigranten en tijdelijke arbeidsmigranten. Langdurige arbeidsmigranten zijn degene die van plan zijn om zich voor langere tijd in Nederland te vestigen en zich daarom inschrijven in Gemeentelijke Basisadministratie. Tijdelijke arbeidsmigranten zijn niet van plan om langer dan vier maanden in Nederland te blijven en schrijven zich daarom niet in de Gemeentelijke Basisadministratie in. In Hoofdstuk 3 zagen we dat beide groepen sterk van elkaar verschillen in leeftijd, soort dienstverband en arbeidsinkomen, waardoor ook een verschil in bijdrage aan en beroep op de collectieve sector kan worden verwacht. Daarnaast zal de netto bijdrage tussen beide groepen sterk verschillen tussen het verschil in verblijfsduur.

In onze analyse volgen we in grote lijnen de eerder door het Centraal Planbureau uitgevoerde studie 'Immigration and the Dutch Economy' (Roodenburg e.a., 2003), met dien verstande dat we alleen inkomsten en uitgaven op hoofdlijnen bekijken en een vertaling maken naar de specifieke groep arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. In Paragraaf 5.1 geven we een overzicht van de belangrijkste inkomsten- en uitgavenposten van de collectieve sector die relevant zijn voor arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. Per inkomsten- en uitgavenpost wordt een schatting gemaakt van het bedrag dat een langdurige en tijdelijke arbeidsmigrant de collectieve sector per jaar oplevert dan wel kost. Die bedragen worden in Paragraaf 5.2 bij elkaar opgeteld over de totale verblijfsduur en verdisconteert met een discontovoet om de netto contante waarde van de netto bijdrage aan de collectieve sector te berekenen. Die verdiscontering drukt uit dat een euro nu meer waard is dan een euro in de toekomst, omdat die toekomstige euro met minder zekerheid wordt verdiend. Paragraaf 5.2 levert een netto contante waarde op van de bijdrage aan de collectieve sector gedurende de totale verblijfsduur van alle migranten die in 2008 in Nederland aanwezig zijn (geweest). Die waarde leunt sterk op veronderstellingen, die stuk voor stuk worden verantwoord. Desondanks presenteert Paragraaf 5.3 de uitkomsten van een aantal gevoeligheidsanalyses waarin de veronderstellingen worden gevarieerd. Paragraaf 5.4 ten slotte

geeft per inkomsten- en uitgavenpost een verantwoording van de manier waarop de berekende bedragen tot stand zijn gekomen.

## 5.1 Inkomsten en uitgaven door arbeidsmigranten

Bij een berekening van de netto bijdrage van arbeidsmigranten aan de collectieve sector is het belangrijk om zo volledig mogelijk alle inkomsten- en uitgavenposten te specificeren. Als we aan de inkomstenkant de sociale premies meerekenen dienen we aan de uitgavenkant ook de uitkeringen mee te rekenen waarvoor die premies worden betaald. Tegelijkertijd moeten we het beroep op collectieve voorzieningen die niet bekostigd worden door de collectieve sector niet meenemen aan de uitgavenkant, zoals het deel van de gezondheidszorg dat wordt betaald uit particuliere ziektekostenpremies. Tabel 5.1 zet alle inkomens- en uitgavenposten bij de collectieve sector die mogelijk relevant zijn voor arbeidsmigranten uit de MOE+-landen op een rijtje. Daarbij kan meteen worden opgemerkt dat voor tijdelijke migranten niet alle posten relevant zijn, bijvoorbeeld omdat zij niet in aanmerking komen voor een uitkering of omdat ze geen koopwoning bezitten waarvan de hypotheekrente kan worden afgetrokken van de belastingen. In de tabel wordt aangegeven welke posten wel en niet worden meegenomen en welke nihil worden verondersteld, apart voor langdurige en tijdelijke arbeidsmigranten.

Aan de kant van de inkomsten voor de collectieve sector veronderstellen we dat de gemiddelde omvang van het kapitaalinkomen nihil is voor arbeidsmigranten uit de MOE+-landen en dus ook de belasting daarover. Verder zijn tijdelijke arbeidsmigranten hier te kort om een pensioeninkomen of ouderdomsuitkering te ontvangen, zodat ook de belasting daarop niet hoeft te worden meegenomen.

Aan de kant van de uitgaven van de collectieve sector veronderstellen we dat tijdelijke arbeidsmigranten alleen voor een baan in Nederland verblijven. Bij werkloosheid of arbeidsongeschiktheid keren ze mogelijk terug naar hun vaderland, maar belangrijker is dat bij een tijdelijk verblijf nog geen rechten zijn opgebouwd voor een uitkering. Ook kunnen tijdelijke arbeidsmigranten per definitie geen beroep doen op individuele huurtoeslag, omdat ze niet staan ingeschreven op een woonadres in een Nederlandse gemeente. Voor langdurige arbeidsmigranten geldt die inschrijving per definitie wel. Het gemiddelde huizenbezit van tijdelijke migranten wordt als nihil verondersteld, zodat ook de hypotheekrenteaf trek nihil is. Verder laten we alle posten die betrekking hebben op kinderen buiten beschouwing. De netto bijdrage aan de collectieve sector berekenen we uitsluitend voor de verblijfsduur van arbeidsmigranten die op dit moment in Nederland verblijven, niet voor de generatie die zij wellicht kan voortbrengen. Wanneer we posten als scholing van kinderen, kinderbijslag en kindertoeslag in onze analyse betrekken, dan zouden we ook de netto bijdrage van die kinderen later in het leven moeten meenemen. Zo'n exercitie valt buiten het kader van onze eenvoudige doorrekening van de netto bijdrage van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen in dit onderzoek. Ten slotte worden ook de scholingskosten van arbeidsmigranten zelf nihil verondersteld.

Voor elk van de inkomsten- en uitgavenposten in Tabel 5.1 berekenen we in eerste instantie een bedrag dat samenhangt met een individuele arbeidsmigrant van een bepaalde leeftijd. Daardoor kunnen we rekening houden met verschillen in inkomsten en uitgaven over de levensloop,

bijvoorbeeld omdat het beroep op zorgvoorzieningen afhankelijk is van leeftijd, maar ook omdat inkomsten uit arbeid en pensioen leeftijdsgebonden zijn. Zo krijgen we een jaarbedrag per leeftijd, op grond waarvan we in een volgende stap de inkomsten en uitgaven over de totale verblijfsduur van een individuele arbeidsmigrant kunnen berekenen. Bij tijdelijke migranten houden we ook in eerste instantie al rekening met de beperkte verblijfsduur van gemiddeld 90 dagen. Tabel 5.2 geeft het jaarbedrag aan inkomsten en uitgaven van de collectieve sector voor een 29-jarige arbeidsmigrant uit een MOE+-land. Deze leeftijd is als voorbeeld gekozen, omdat de helft van de arbeidsmigranten uit deze landen jonger is dan 29 en de andere helft ouder dan 29. De manier waarop de bedragen in Tabel 5.2 zijn berekend, wordt uitgebreid beschreven in Paragraaf 5.4.

**Tabel 5.1 Veronderstelde inkomsten en uitgaven collectieve sector naar type arbeidsmigrant**

	Langdurige migranten	Tijdelijke migranten
<b>Inkomsten voor collectieve sector</b>		
Directe belastingen en sociale premies op		
Arbeidsinkomen	Ja	Ja
Kapitaalinkomen	Nihil	Nihil
Pensioeninkomen / ouderdomsuitkeringen	Ja	Nee
Vennootschapsbelasting	Ja	Ja
Indirecte belastingen: BTW	Ja	Ja
<b>Uitgaven van collectieve sector</b>		
Netto overdrachten		
Werkloosheidsuitkering	Ja	Nee
Bijstandsuitkering	Ja	Nee
Arbeidsongeschiktheidsuitkering	Ja	Nee
Ouderdomsuitkering (AOW)	Ja	Nee
Individuele huurtoeslag	Ja	Nee
Hypotheekrenteaftrek	Ja	Nihil
Tegemoetkoming kosten kinderopvang	Nee	Nee
Scholing		
Voor de migrant zelf	Nihil	Nihil
Voor zijn of haar kinderen	Nee	Nee
Gezondheidszorg	Ja	Ja
Algemene uitgaven	Ja	Ja

De netto bijdrage van een arbeidsmigrant op 29-jarige leeftijd is zondermeer positief. De bruto bijdrage aan de collectieve sector wordt voornamelijk gestuurd door belastingen en sociale premies op het arbeidsinkomen en het effect van de bijdrage van arbeidsmigranten op de winsten van bedrijven, waardoor er meer vennootschapsbelasting wordt geïnd. Ook de BTW op consumptie door arbeidsmigranten draagt bij aan de inkomsten voor de collectieve sector. Tegenover die bruto bijdrage staan lagere kosten van het beroep van de arbeidsmigrant op de collectieve sector. De belangrijkste uitgaven gaan op aan algemene voorzieningen en de

gezondheidszorg. Ook bestaat er voor langdurige migranten een kans dat zij een beroep op een werkloosheids-, bijstands- of arbeidsongeschiktheidsuitkering doen, maar die kans is dermate gering dat de verwachte uitgaven daaraan bescheiden blijven. Per saldo levert een 29-jarige langdurige arbeidsmigrant uit de MOE+-landen een netto bijdrage aan de collectieve sector van 3,2 duizend euro. Met name door de kortere verblijfsduur is die netto bijdrage voor een 29-jarige tijdelijke arbeidsmigrant uit een MOE+-land slechts 1,9 duizend euro.

**Tabel 5.2** Jaarbedrag aan inkomsten en uitgaven collectieve sector voor een 29-jarige, naar type type arbeidsmigrant (in duizenden euro's)

	Langdurige migranten	Tijdelijke migranten
<b>Inkomsten voor collectieve sector</b>		
Directe belastingen en sociale premies op		
Arbeidsinkomen	5,1	1,9
Kapitaalinkomen	0,0	0,0
Pensioeninkomen / ouderdomsuitkeringen	0,0	0,0
Vennootschapsbelasting	1,4	0,6
Indirecte belastingen: BTW	0,9	0,3
<b>Totaal aan inkomsten</b>	<b>7,4</b>	<b>2,8</b>
<b>Uitgaven van collectieve sector</b>		
Netto overdrachten		
Werkloosheidsuitkering	0,2	0,0
Bijstandsuitkering	0,5	0,0
Arbeidsongeschiktheidsuitkering	0,7	0,0
AOW	0,0	0,0
Individuele huurtoeslag	0,1	0,0
Hypotheekrenteaf trek	0,0	0,0
Gezondheidszorg	0,7	0,0
Algemene uitgaven	1,9	0,8
<b>Totaal aan uitgaven</b>	<b>4,2</b>	<b>0,9</b>
<b>Netto bijdrage aan collectieve sector</b>	<b>3,2</b>	<b>1,9</b>

## 5.2 Geschatte netto contante waarde

De positieve netto bijdrage die een arbeidsmigrant op 29-jarige leeftijd aan de collectieve sector levert is voornamelijk het gevolg van een bijdrage in de vorm van belastingen en sociale premies, waartegenover een bescheiden beroep op de daaruit gefinancierde collectieve voorzieningen staat. Zo betaalt een tijdelijk migrant wel WW-premie, maar heeft hij of zij door de korte arbeidsgeschiedenis bij werkloosheid nog geen recht op een WW-uitkering. Andere voorzieningen worden pas op veel latere leeftijd relevant of substantieel, zoals de AOW en vergoedingen uit de Algemene Wet Bijzondere Ziektenkosten (AWBZ). Door alleen te kijken naar de netto bijdrage van een arbeidsmigrant op slechts één bepaalde leeftijd, waarop hij of zij

bovendien als werknemer een belangrijke bijdrage levert aan de inkomsten van de collectieve sector zonder een (substantieel) beroep te doen op de aanwezige collectieve voorzieningen, wordt slechts een partieel beeld geschetst. Immers, ook een autochtone Nederlander draagt door middel van belastingen en premies substantieel bij aan de collectieve sector gedurende het arbeidzame leven, om vervolgens na pensionering een groter beroep te doen op collectieve voorzieningen in de vorm van AOW en gezondheidszorg. Een compleet plaatje van de netto bijdrage van een arbeidsmigrant aan de collectieve sector krijgen we dus alleen als we die netto bijdrage over zijn of haar gehele verblijfsduur in Nederland berekenen. Dan wordt onder meer rekening gehouden met de steeds groter wordende kans om werkloos of arbeidsongeschikt te worden, met de groter wordende kans op een beroep op de AWBZ en het ontvangen van AOW vanaf 65-jarige leeftijd.

Tabel 5.3 laat duidelijk zien dat er gedurende het arbeidsleven ook voor langdurige (maar niet noodzakelijke permanente) arbeidsmigranten uit de MOE+-landen inderdaad een positief netto saldo van inkomsten minus uitgaven voor de collectieve sector resulteert. De betaalde belastingen en premies zijn in die periode ruimschoots voldoende om het beroep op de collectieve sector te financieren. Dat beroep bestaat vooral uit een stijging van de algemene overheidsuitgaven als gevolg van de aanwezigheid van personen in Nederland, uit kosten van de gezondheidszorg en het verwachte beroep op bijstand en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. Kosten voor verwachte werkloosheidsuitkeringen liggen lager door de beperkte duur van deze uitkeringen. Daarnaast zorgen de individuele huurtoeslag en de hypotheekrenteaftrek voor een kleine verhoging van de uitgaven van de collectieve sector. Door de relatief lage inkomens van arbeidsmigranten blijft vooral die laatste post beperkt.

Het positieve saldo van inkomsten minus uitgaven gedurende het arbeidzame leven verandert in een negatief saldo vanaf de leeftijd van 65 jaar. Door het wegvallen van arbeidsinkomen daalt de belastingopbrengst sterk, terwijl daar substantiële uitgaven aan AOW en de gezondheidszorg tegenover staan. Vooral het beroep op AWBZ gelden vanaf de leeftijd van 80 stijgt sterk. Zouden we alle inkomsten en uitgaven over de verblijfsduur van een langdurige arbeidsmigrant uit de MOE+-landen eenvoudig bij elkaar kunnen optellen, dan resulteert een gemiddeld negatieve netto bijdrage aan de collectieve sector van bijna 40 duizend euro per arbeidsmigrant. Echter, in tegenstelling tot de meeste economische situaties, gaat in het geval van de bijdrage aan en het beroep op de collectieve sector door een individu niet de kost voor de baat uit, maar andersom. Er wordt dus eerst geld door de collectieve sector aan een persoon verdiend en pas later weer aan die persoon uitgegeven. Het mag duidelijk zijn dat mensen meer waarde hechten aan een verdiende euro nu dan aan een uitgegeven euro in de toekomst. Toekomstige inkomsten en uitgaven dienen met andere woorden verdisconteerd te worden naar huidige bedragen. Dit gebeurt door middel van een discontovoet, die in navolging van algemeen geldende normen is vastgesteld op 2,5 procent per jaar. Wanneer we deze discontovoet toepassen op de inkomsten en uitgaven per (levens)jaar, dan volgt een netto contante waarde van de bijdrage aan de collectieve sector van ruim 20 duizend euro over de volledige verblijfsduur van de gemiddelde tijdelijke arbeidsmigrant uit een MOE+-land. Voor de 90 dagen die een tijdelijke arbeidsmigrant uit een MOE+-land in Nederland werkt resulteert een netto bijdrage van bijna 2 duizend euro.

Nu we de netto bijdrage per arbeidsmigrant hebben berekend, kunnen we ook de netto bijdrage aan de collectieve sector van alle arbeidsmigranten uit de MOE+-landen uitrekenen die op enig moment in 2008 een baan uitoefenen. Volgens onze berekeningen in Hoofdstuk 3 gaat het

daarbij om 51 duizend langdurige migranten en 107 duizend tijdelijke migranten. Vermenigvuldigen we dit met de individuele netto contante waarde, dan kunnen we concluderen dat de migranten uit de MOE+-landen die op enig moment in 2008 in Nederland aanwezig waren samen goed zijn voor een netto contante waarde van 1,2 miljard euro aan bijdrage aan de collectieve sector gedurende hun verblijf, waarvan 0,2 miljard (ofwel 16 procent) voor rekening komt van tijdelijke migranten. Daaruit kan worden geconcludeerd dat migratie uit de MOE+-landen een bescheiden maar positieve netto bijdrage levert aan de Nederlandse collectieve sector.

**Tabel 5.3** Inkomsten, uitgaven en netto bijdrage aan collectieve sector gerelateerd aan arbeidsmigranten uit MOE+-landen (in duizenden euro's)

Type migranten:	Langdurige migranten				Tijdelijke migranten	Totaal
Leeftijdscategorie:	0-25	26-65	66-100	Totaal	Totaal	Totaal
<b>Inkomsten voor collectieve sector</b>						
Directe belastingen en sociale premies						
Arbeidsinkomen	7,7	150,3	0,0	158,0	1,9	
Kapitaalinkomen	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Pensioeninkomen	0,0	0,0	21,0	21,0	0,0	
Vennootschapsbelasting	2,1	41,3	0,0	43,4	0,6	
Indirecte belastingen: BTW	1,4	27,0	9,9	38,3	0,3	
<b>Totaal aan inkomsten</b>	<b>11,1</b>	<b>218,7</b>	<b>30,9</b>	<b>260,8</b>	<b>2,8</b>	
<b>Uitgaven van collectieve sector</b>						
Netto overdrachten						
Werkloosheidsuitkering	0,4	6,9	0,0	7,2	0,0	
Bijstandsuitkering	0,8	14,7	0,0	15,5	0,0	
Arbeidsongeschiktheidsuitkering	1,0	19,7	0,0	20,7	0,0	
AOW	0,0	0,0	81,4	81,4	0,0	
Individuele huurtoeslag	0,2	3,9	1,7	5,8	0,0	
Hypotheekrenteaftrek	0,1	1,4	0,6	2,1	0,0	
Gezondheidszorg	1,1	23,3	82,9	107,4	0,0	
Algemene uitgaven	2,9	56,6	0,0	59,5	0,8	
<b>Totaal aan uitgaven</b>	<b>6,4</b>	<b>126,5</b>	<b>166,7</b>	<b>299,5</b>	<b>0,9</b>	
<b>Netto bijdrage aan collectieve sector</b>	<b>4,8</b>	<b>92,2</b>	<b>-135,8</b>	<b>-38,8</b>	<b>1,9</b>	
<b>Netto contante waarde per migrant</b>				<b>20,4</b>	<b>1,9</b>	
Aantal migranten in 2008 (x 1000)				51,0	107,0	158,0
<b>Netto contante waarde migranten 2008</b>				<b>1.038.042,6</b>	<b>203.088,3</b>	<b>1.241.130,9</b>

### 5.3 Gevoeligheidsanalyses op de veronderstellingen

De berekende netto contante waarde van de bijdrage van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen aan de collectieve sector leunen sterk op een groot aantal veronderstellingen. Los van de manier waarop de verschillende inkomsten- en uitgavenposten zijn berekend, hetgeen uitgebreid in Paragraaf 5.4 aan de orde komt, zijn de belangrijkste veronderstellingen als volgt:

- Door arbeidsmigratie uit de MOE+-landen vindt geen verdringing plaats van al aanwezige werknemers op de arbeidsmarkt;
- Arbeidsmigratie uit de MOE+-landen leidt niet tot veranderingen in het gemiddelde loonniveau;
- De loonverdeling in de onderzochte populatie arbeidsmigranten uit de MOE+-landen (in de periode 1999-2005) is representatief voor de loonverdeling tijdens het verdere verblijf van deze arbeidsmigranten in Nederland;
- Arbeidsmigranten uit de MOE+-landen kunnen in de meeste opzichten beschouwd worden als westerse allochtonen; Ze lijken met andere woorden dus meer op Duitsers en Belgen dan op Turken en Marokkanen;
- De mate waarin langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen gedurende de jaren 1999-2005 jaarlijks terugkeerden naar hun vaderland is representatief voor de mate van terugkeer per jaar over hun verdere levensloop;
- Omdat we alleen naar de netto bijdrage van arbeidsmigranten kijken, houden we in onze berekeningen geen rekening met de inkomsten en uitgaven die gerelateerd zijn aan eventuele niet-werkende partners;
- Omdat we niet verder kijken dan de netto bijdrage van één generatie, houden we in onze berekeningen geen rekening met de uitgaven aan kinderopvang, kinderbijslag, scholing voor kinderen e.d., omdat we anders ook de inkomsten van kinderen later in hun leven zouden moeten beschouwen;
- Een gebrek aan goede argumenten ten aanzien van een juiste risico-opslag bij de berekening van de inkomsten en uitgaven van de collectieve sector zorgt voor het gebruik van een discontovoet van 2,5 procent.

Om enig zicht te krijgen op de invloed van deze veronderstellingen, hebben we de netto contante waarde van de bijdrage aan de collectieve sector gedurende de verblijfsduur van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen die op enig moment gedurende het jaar 2008 in Nederland aan het werk waren nogmaals berekend onder alternatieve veronderstellingen. Tabel 5.4 geeft daarvan de resultaten. Duidelijk is dat in geen enkel geval de netto contante waarde van de bijdrage aan de collectieve sector negatief wordt. De conclusie dat arbeidsmigranten uit de MOE+-landen een bescheiden maar positieve bijdrage leveren aan de collectieve sector blijft ook onder alternatieve veronderstellingen dus overeind.

De grootste winst ten opzichte van de basisveronderstellingen wordt geboekt door te veronderstellen dat langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen met dezelfde inkomensverdeling te maken krijgen als de gemiddelde Nederlandse werknemer (3,9 miljard in plaats van 1,2 miljard). Dat zorgt ervoor dat de opbrengsten uit belastingen en premies sterk stijgen, evenals de uitgaven aan bijvoorbeeld de hypotheekrenteaftrek. Per saldo resulteert echter

een veel hogere netto contante waarde, hetgeen de herverdeling van inkomens in Nederland laat zien.

**Tabel 5.4** Effect van verandering in veronderstellingen op netto contante waarde van bijdrage aan de collectieve sector door arbeidsmigranten in 2008 (in miljoenen euro's)

Veronderstelling	Langdurige migranten	Tijdelijke migranten	Totaal
<b>Basisveronderstellingen</b>	<b>1.038,0</b>	<b>203,1</b>	<b>1.241,1</b>
Varianten:			
Hoger gemiddeld inkomen langdurige migranten	3.690,7	203,1	3.893,8
Met discontovoet van 5,5% i.p.v. 2,5%	1.558,6	197,3	1.755,9
Langere verblijfsduur langdurige migranten	917,4	203,1	1.120,5
Inclusief verdringing	1.038,0	1,0	1.039,0
MOE+-migranten lijken op niet-westerse allochtonen	248,1	203,8	451,9
Inclusief partners zonder werk	45,0	202,2	247,1

Iets lager is de winst ten opzichte van de basisveronderstellingen bij gebruik van een hogere discontovoet (1,8 miljard in plaats van 1,2 miljard). Een hogere discontovoet zorgt ervoor dat toekomstige inkomsten en uitgaven minder sterk meetellen in de berekening van de huidige waarde over de levensloop. Omdat er vooral hogere uitgaven door de collectieve sector in de toekomst liggen, tellen die minder sterk mee in de berekening van de netto contante waarde, waardoor die per saldo gunstiger uitkomt.

De overige vier gevoeligheidsanalyses leveren een lagere netto contante waarde van de bijdrage aan de collectieve sector op. Bij een langere verblijfsduur is verondersteld dat langdurige arbeidsmigranten na een verblijf van 5 jaar in Nederland niet meer terugkeren naar het vaderland. Deze extreme veronderstelling zorgt nauwelijks voor een lagere bijdrage (1,1 miljard in plaats van 1,2 miljard). Ook de veronderstelling dat er door arbeidsmigratie uit de MOE+-landen verdringing van werknemers op de arbeidsmarkt plaatsvindt leidt nauwelijks tot een lagere netto contante waarde (1,0 miljard in plaats van 1,2 miljard). Hierbij is de mate van verdringing gebaseerd op de resultaten in Hoofdstuk 4, Paragraaf 4.1. Daarin worden voor langdurige migranten geen significante verdringingseffecten gevonden, maar voor tijdelijke migranten wel. In het meest extreme geval komen we bij 107 duizend tijdelijk arbeidsmigranten uit de MOE+-landen uit op ruim 40 duizend verdrongen werknemers, waarvoor we hebben verondersteld dat zij niet meer aan het werk komen en afhankelijk worden van de bijstand. Als gevolg van die veronderstellingen levert tijdelijke migratie nog nauwelijks een netto bijdrage aan de collectieve sector, maar zelfs dan is die bijdrage nog positief.

De twee laatste gevoeligheidsanalyses zijn interessant in het licht van de eerdere CPB studie naar de gevolgen van migratie voor de Nederlandse economie (Roodenburg e.a., 2003). Daarin werd de negatieve bijdrage aan de collectieve sector onder andere verklaard uit het hoge percentage met een uitkering in combinatie met gezinshereniging, waarbij partners vaak niet werkten. We hebben daarom in twee gevoeligheidsanalyses (apart) verondersteld dat arbeidsmigranten uit de MOE+-landen meer lijken op niet-westerse allochtonen dan op westerse allochtonen en dat de



helft een partner heeft waarvan wederom de helft niet werkt. In beide gevallen komt de netto contante waarde van de bijdrage aan de collectieve sector een stuk lager uit (0,45 miljard respectievelijk 0,25 miljard). Een combinatie van beide veronderstellingen zou mogelijk kunnen leiden tot een negatieve netto contante waarde, hetgeen in lijn is met de eerdergenoemde CPB studie.

## 5.4 Kwantificering van inkomsten en uitgaven

In deze paragraaf geven we een verantwoording voor de manier waarop elk van de inkomsten- en uitgavenposten zijn berekend. We beschrijven steeds wat de post precies betreft, hoe we de waarde berekenen en welke veronderstellingen daarbij zijn gemaakt.

### 5.4.1 Belasting en premies op inkomen

Het arbeidsinkomen van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen is geschat op basis van het gemiddelde dagloon en het gemiddelde aantal verloonde dagen per baan per jaar, zoals kan worden afgeleid uit het integrale bestand van Hoofdstuk 3. Bovendien is rekening gehouden met het gemiddeld aantal banen dat door arbeidsmigranten per jaar (na elkaar of tegelijkertijd) wordt uitgeoefend. Het betreft dus het totale bruto looninkomen dat in een jaar door deze migranten wordt verdiend. Daarmee wordt impliciet rekening gehouden met de deeltijdfactor en met de verblijfsduur van tijdelijke arbeidsmigranten. Vervolgens zijn op basis van de geldende belasting en premietarieven de gemiddeld afgedragen belastingen en sociale premies berekend.

Voor het gemiddelde pensioeninkomen is een verhouding berekend tussen het gemiddelde looninkomen van Nederlandse werknemers en van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. Deze verhouding is vervolgens gebruikt om op basis van het gemiddelde Nederlandse pensioeninkomen het pensioeninkomen van arbeidsmigranten te berekenen. Dit hoeft uiteraard alleen te gebeuren voor langdurige arbeidsmigranten. Ook hier zijn de geldende belasting en premietarieven gebruikt (dus specifiek voor 65-plussers) om de gemiddelde afgedragen belastingen en premies te berekenen.

### 5.4.2 Vennootschapsbelasting

Arbeidsmigratie leidt tot een hogere vennootschapsbelasting als de inzet van arbeidsmigranten leidt tot hogere winsten door bedrijven. We volgen hier het Centraal Planbureau (Roodenburg e.a., 2003) door te veronderstellen dat een verhoging van het Bruto Binnenlands Product (BBP) leidt tot hogere winsten, waarover vennootschapsbelasting wordt geïnd. Daarbij kunnen we veronderstellen dat het arbeidsinkomen van arbeidsmigranten leidt tot een evenredige groei van het nationaal inkomen. Door nu de verhouding te berekenen tussen de totale vennootschapsbelastinginkomsten en het BBP, kan ook de extra vennootschapsbelasting over de groei in het BBP die door arbeidsmigranten wordt veroorzaakt worden berekend. Let wel, het gaat hier om het totale BBP, niet om het BBP per hoofd van de bevolking, waarvan we in Hoofdstuk 4 hadden geconstateerd dat het nauwelijks toeneemt door arbeidsmigratie uit de MOE+-landen.

### 5.4.3 Indirecte belastingen: BTW

De Belasting Toegevoegde Waarde (BTW) wordt geheven over consumptie door personen. De BTW die door arbeidsmigranten wordt betaald is het BTW-tarief over het deel van het inkomen dat in Nederland wordt geconsumeerd. Er bestaan verschillende BTW-tarieven, waarvan 19 procent het meest geldig is. Op primaire levensbehoeften ligt het BTW met 5 procent een stuk lager. In onze berekeningen gaan we uit van de gemiddelde BTW over het gemiddelde consumptiepakket zoals het CBS die hanteert. Die komt uit op een kleine 10 procent. Het consumptiedeel van het arbeidsinkomen is het deel dat niet wordt gespaard. Het deel van het arbeidsinkomen dat door Nederlanders wordt gespaard (de consumptiequote) bedraagt 7,8 procent. Op basis van een studie naar het spaargedrag van migranten in Duitsland (Bauer en Sinning, 2005) veronderstellen we dat de spaarquote voor langdurige migranten iets lager ligt (6,6 procent) en voor tijdelijke migranten iets hoger (10,8 procent). Deze percentages zijn inclusief de bedragen die arbeidsmigranten overmaken naar het land van herkomst.

### 5.4.4 Uitkeringen

De verwachte gemiddelde uitkering die arbeidsmigranten ontvangen hangt af van de kans om een uitkering te krijgen en de hoogte en duur van de uitkering. De verwachte uitkering kan op twee manieren worden berekend. De meest directe manier is om het totale bedrag aan uitkeringen dat daadwerkelijk in een jaar is uitgekeerd te delen door het totaal aantal personen dat in aanmerking zou komen voor zo'n uitkering. Voor arbeidsmigranten uit de MOE+-landen nemen we daarvoor de subpopulatie van westerse allochtonen. De tweede manier is om het aandeel personen te bereken dat een uitkering ontvangt en dit te vermenigvuldigen met de uitkeringshoogte en uitkeringsduur. Voor WW-uitkeringen en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen is de eerste methode met succes toegepast. Voor Bijstandsuitkeringen zijn geen totale bedragen aan uitkeringen bekend via CBS Statline. Daar is de tweede methode toegepast, waarbij we weer de subpopulatie van westerse allochtonen hebben gebruikt. De tweede methode hebben we overigens ook toegepast op de WW- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen ter controle. Hierbij kwamen we op soortgelijke verwachte uitkeringen per migrant uit als via de eerste methode.

### 5.4.5 Individuele huurtoeslag

Voor de hoogte van de individuele huursubsidie is het gemiddelde genomen per hoofd van de bevolking, rekening houdend met de inkomensgrens voor individuele huurtoeslag.

### 5.4.6 Hypotheekrenteaftrek

Bij het vaststellen van de gemiddelde hypotheekrenteaftrek bij langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen hebben we ons gebaseerd op cijfers van het Ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu over het gemiddelde huizenbezit van westerse allochtonen. Deze kans op huizenbezit hebben we vermenigvuldigd met de verwachte omvang van de hypotheek. Deze ligt vanzelfsprekend lager dan de gemiddelde hypotheek van huizenbezitters in Nederland. We hebben het hypotheekbedrag gelijk gesteld aan vijf keer het gemiddelde bruto inkomen van de arbeidsmigrant. Bij een veronderstelde gemiddelde hypotheekrente van 5 procent is het bedrag aan rentelasten berekend. Tegen het geldende marginale belastingtarief is vervolgens de hypotheekrenteaftrek van langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen berekend.

### 5.4.7 Gezondheidszorg

De kosten van de gezondheidszorg die worden betaald uit premies afgedragen aan de collectieve sector (dus niet rechtstreeks aan ziektekostenverzekeringsmaatschappijen) betreffen voornamelijk de AWBZ en de zorgtoeslag. Van de AWBZ zijn de totale kosten bekend. Deze zijn gedeeld door het aantal personen dat per leeftijdscategorie gebruik maakt van de AWBZ, zodat de AWBZ uitgaven per gebruiker per leeftijdscategorie is berekend. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen een situatie met en zonder verblijf bij een gezondheidsinstelling, zoals een verpleegtehuis. Vervolgens is de kans op gebruik van de AWBZ voor westerse allochtonen gebruikt om het verwachte beroep op de AWBZ door arbeidsmigranten uit de MOE+-landen te berekenen per leeftijdscategorie. Overigens is voor tijdelijke arbeidsmigranten rekening gehouden met een gemiddelde verblijfsduur van 90 dagen. De zorgtoeslag wordt uitgekeerd aan alle mensen vanaf 15 jaar die minder dan 26 duizend euro per jaar verdienen. Aangezien het gemiddelde inkomen van een arbeidsmigrant uit de MOE+-landen onder dit bedrag ligt, is de zorgtoeslag op deze groep van toepassing. Hier zijn de bekende totale uitgaven aan de zorgtoeslag gedeeld door de groep die ervoor in aanmerking komt, zodat een gemiddelde toeslag per persoon is verkregen. Overigens is dit bedrag voor tijdelijke arbeidsmigranten niet meegenomen in de berekeningen, omdat net zoals bij de individuele huurtoeslag de aanvrager ingeschreven moet zijn in het bevolkingsregister.

### 5.4.8 Algemene uitgaven

Onder algemene uitgaven door de collectieve sector vallen uitgaven die afhankelijk zijn van het aantal inwoners in Nederland. Gedacht kan worden aan het overheidsbestuur, openbare orde en veiligheid en aan gemeenschappelijke voorzieningen. We komen hierbij aan ongeveer 4,5 procent van het BBP. De stijging van de algemene uitgaven als gevolg van arbeidsmigratie wordt dan ook gerelateerd aan de stijging van het BBP door arbeidsmigratie.

### 5.4.9 Verblijfsduur

Voor tijdelijke migranten stellen we de verblijfsduur gelijk aan het gemiddelde in ons databestand: 90 dagen. Voor langdurige migranten is het vaststellen van een verblijfsduur veel moeilijker. We hebben daarom acht typen langdurige arbeidsmigranten onderscheiden, afhankelijk van de leeftijd van binnenkomst en vertrek in ons databestand. Op grond van die gegevens vertrekt ongeveer een half procent per jaar gedurende de eerste vijf jaar. Door dat percentage constant te houden over de verdere verblijfsduur van migranten, komen we op de volgende acht typen langdurige arbeidsmigranten:

- Vestiging op 20-jarige leeftijd en vertrek op 43-jarige leeftijd (3,5 procent)
- Vestiging op 20-jarige leeftijd met een permanent verblijf (21,5 procent)
- Vestiging op 27-jarige leeftijd en vertrek op 46-jarige leeftijd (3 procent)
- Vestiging op 27-jarige leeftijd met een permanent verblijf (22 procent)
- Vestiging op 32-jarige leeftijd en vertrek op 49-jarige leeftijd (2,6 procent)
- Vestiging op 32-jarige leeftijd met een permanent verblijf (22,4 procent)
- Vestiging op 46-jarige leeftijd en vertrek op 56-jarige leeftijd (1,5 procent)
- Vestiging op 46-jarige leeftijd met een permanent verblijf (23,5 procent)

Voor elk van deze type langdurige migranten hebben we inkomsten en uitgaven van de collectieve sector uitgerekend en over deze acht typen een gemiddelde genomen. Daarmee wordt dus rekening gehouden met een langdurig verblijf dat niet permanent hoeft te zijn.

## 6 Synthese

Arbeidsmigratie uit de Midden- en Oost-Europese landen Estland, Letland, Litouwen, Polen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije, Slovenië, Bulgarije en Roemenië, in dit rapport samen de MOE+-landen genoemd, heeft een bescheiden impact op de Nederlandse economie. Ondanks de flinke groei van met name Poolse arbeidsmigranten sinds het begin van deze eeuw, is er gemiddeld genomen nauwelijks sprake van verdringing van Nederlandse werknemers op de arbeidsmarkt, is er amper sprake van een drukkend effect op de lonen en blijft het gemiddelde welvaartsniveau gehandhaafd. Voor de collectieve sector is de netto bijdrage van deze generatie arbeidsmigranten zelfs bescheiden positief, omdat deze groep relatief meer bijdraagt aan belastingen en premies dan gebruik maakt van collectieve voorzieningen.

Dat zijn de belangrijkste conclusies uit het onderzoek dat in dit rapport staat beschreven. In dit hoofdstuk vatten we de resultaten uit de afzonderlijke hoofdstukken nog eens samen en brengen ze met elkaar in verband. Eerst gaan we in op het aantal arbeidsmigranten uit de MOE+-landen en beschrijven we de belangrijkste kenmerken van deze groep, vervolgens gaan we in op een aantal economische effecten van deze arbeidsmigratie en ten slotte beschrijven we de netto bijdrage van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen aan de collectieve sector.

### Aantallen

Tussen 1999 en 2005 is het aantal arbeidsmigranten uit de MOE+-landen dat gedurende een jaar in Nederland als werknemer werkzaam was gegroeid van ruim 23 duizend naar ruim 96 duizend. Sindsdien is dat aantal alleen maar verder toegenomen. Hoewel exacte cijfers nog niet bekend zijn, schatten we het aantal in 2008 op 158 duizend werknemers. Dit zijn arbeidsmigranten die op enig moment in 2008 voor korte of langere tijd in Nederland werkzaam zijn. Die schatting is onder andere gebaseerd op het aantal werknemers met een MOE+-nationaliteit waarvoor per 30 juni 2008 premie werknemersverzekeringen werden afgedragen aan UWV. Op dat moment werkten er volgens UWV 94.047 werknemers uit de MOE+-landen in Nederland.

Gedurende het jaar fluctueert het aantal arbeidsmigranten uit de MOE+-landen echter sterk, onder andere door seizoensmigratie. Een steeds groter aantal arbeidsmigranten komt slechts voor enkele maanden naar Nederland, waardoor het aantal arbeidsmigranten op één bepaalde peildatum niet zoveel zegt over de totale arbeidsmigratiestroom uit de MOE+-landen gedurende het jaar. Vooral voor de zogenaamde tijdelijke arbeidsmigranten is sprake van een sterk seizoenspatroon, met het laagste aantal in januari en het hoogste aantal in de zomermaanden (juli-augustus-september). In 2005 ging het in de zomermaanden om ongeveer 47 duizend tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. In januari van dat jaar ging het nog slechts om 27 duizend. Een belangrijke reden voor dit seizoenspatroon is seizoenswerk in de land- en tuinbouw, maar ook los van de land- en tuinbouwsector is sprake van een sterk seizoenspatroon die samenhangt met tijdelijke arbeidsmigratie.

Juist omdat het aantal arbeidsmigranten zo sterk fluctueert gedurende een jaar, is het goed om (ook) te kijken naar stromen van arbeidsmigratie *gedurende* het jaar (in plaats van de toestand op één peildatum) en daarbij een onderscheid te maken tussen langdurige migranten en tijdelijke migranten. Een andere reden voor dat onderscheid is het ontbreken van tijdelijke migranten in veel gangbare statistieken, omdat zij zich bij een kort verblijf niet hoeven in te schrijven bij een gemeente (via de Gemeentelijke Basisadministratie). Om die reden maken we in ons onderzoek een uitsplitsing tussen langdurige migranten die *wel* staan ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA), omdat ze van plan zijn om langer dan 4 maanden in Nederland te verblijven, en tijdelijke arbeidsmigranten die *niet* staan ingeschreven in de GBA, omdat ze niet van plan zijn om langer dan 4 maanden in Nederland te blijven.

Vooraf het aantal tijdelijke arbeidsmigranten is de laatste jaren flink toegenomen. Waren er in 1999 nog zo'n 9 duizend tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen, in 2005 was dat maar liefst verzevenvoudigd tot 71 duizend. Het gaat hierbij voor het overgrote deel om Polen. Naar schatting is het aantal tijdelijke arbeidsmigranten in 2008 verder gestegen naar ongeveer 107 duizend. De groep langdurige arbeidsmigranten bestaat daarentegen 'slechts' voor ongeveer de helft uit Polen en is gestegen van ruim 14 duizend in 1999 tot ruim 25 duizend in 2005. In 2008 zijn er naar schatting ongeveer 51 duizend langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen in Nederland. Naast Polen gaat het vooral om Hongaren, Slowaken en Tsjechen, en sinds 2007 ook om Bulgaren en Roemenen.

In hoeverre de groei van het aantal arbeidsmigranten uit de verschillende MOE+-landen kan worden toegeschreven aan de mate waarin vrij verkeer van werknemers uit deze landen mogelijk is geworden, zou moeten blijken uit een grondige analyse van het effect van het (arbeids)migratiebeleid. Feit is dat de grootste groei van de arbeidsmigratie uit Polen heeft plaatsgevonden in de jaren voordat Polen toetrad als lid tot de Europese Unie in 2004. Hoewel de totale netto migratie van Polen in dat jaar met ongeveer 4 duizend personen is gestegen, is de langdurige arbeidsmigratie in 2004 met minder dan duizend personen gestegen. Daartegenover staat een stijging van het aantal tijdelijke arbeidsmigranten uit Polen met ruim 10 duizend in 2004. In 2007, het jaar waarin de tewerkstellingvergunningplicht voor Polen werd opgeheven, zien we opnieuw een relatief sterke stijging van de netto migratie. Dat suggereert een positief verband tussen het verminderen van restricties op het vrije verkeer van personen en van werknemers en de omvang van de netto migratie. De mate waarin dat gebeurt suggereert overigens dat toetreding tot de EU een groter effect op migratiestromen heeft dan het afschaffen van de tewerkstellingvergunningplicht.

Ook voor Bulgaren en Roemenen zien we een sterke stijging in de netto migratie naar Nederland in het jaar 2007, het jaar waarin Bulgarije en Roemenië als lid zijn toetreden tot de EU, en ook hier vertaalt zich dat niet meteen door naar grote aantallen (langdurige) arbeidsmigranten uit deze landen. Afschaffing van de tewerkstellingvergunningplicht voor arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië leidt weliswaar naar verwachting tot een verdere stijging van de netto migratie, maar naar analogie van de Polen zou deze wel eens kleiner kunnen zijn dan de groei van de netto migratie bij EU-toetreding in 2007. In 2007 kwamen er 6,8 duizend Polen, 4 duizend Bulgaren en 1,8 duizend Roemenen meer naar Nederland dan er uit Nederland vertrekken. Waarschijnlijk is iets meer dan de helft van die gevallen ging het om arbeidsmigratie.

## Kenmerken

Onder langdurige arbeidsmigranten bevinden zich opvallend veel vrouwen (64 procent), van de tijdelijke migranten is de meerderheid man (62 procent). Voor leeftijd geldt dat hoe jonger werknemers zijn, hoe tijdelijker ze blijven. Waar Nederlandse werknemers een redelijke vlakke leeftijdsverdeling kennen tussen 20 en 55 jaar, daar is de dominante groep langdurige arbeidsmigranten tussen de 25 en 35 jaar. Bij tijdelijke arbeidsmigranten zijn het vooral werknemers tussen de 19 en 25 jaar die naar Nederland komen. Met betrekking tot de burgerlijke staat is er nauwelijks verschil tussen binnenlandse werknemers en langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. Voor tijdelijke arbeidsmigranten is de burgerlijke staat niet formeel geregistreerd. Kijken we naar de regionale spreiding van arbeidsmigranten uit de MOE+-landen, dan valt op dat ze vooral zijn oververtegenwoordigd in Noord-Brabant en Limburg en zijn ondervertegenwoordigd in de noordelijke en oostelijke provincies en in de provincie Utrecht.

Tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen vinden vooral werk als uitzendkracht (48 procent) of met een direct dienstverband bij een werkgever in de land- en tuinbouw (23 procent) of zakelijke dienstverlening (vooral detachering, 18 procent). Het geringe aandeel arbeidsmigranten dat als werknemer in de bouwsector werkt, kan worden verklaard door het grote aantal zelfstandigen zonder personeel (zzp-ers) dat actief is in de bouwnijverheid, vermoedelijk ook onder arbeidsmigranten. Van de tijdelijke arbeidsmigranten met een uitzendbaan werkt vermoedelijk een aanzienlijk deel ook in de land- en tuinbouw, maar dit is in de beschikbare gegevens niet te achterhalen. Wel kan ruim de helft van de banen van tijdelijke arbeidsmigranten aangemerkt worden als flexwerk, tegen 11 procent van binnenlandse werknemers. Verder valt op dat tijdelijke arbeidsmigranten relatief vaak in kleine bedrijven werkzaam zijn: 33 procent in bedrijven tot 10 werknemers, tegen 17 procent van de Nederlandse werknemers.

Langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen lijken wat betreft werkgever veel meer op Nederlandse werknemers. Ook zij werken iets vaker in de land- en tuinbouw, horeca, zakelijke dienstverlening (vooral detachering) en als uitzendkracht, maar de verschillen zijn veel kleiner. Door het grotere aantal uitzendkrachten komt ook flexwerk iets vaker voor bij langdurige arbeidsmigranten. Verder is deze groep iets sterker vertegenwoordigd in middelgrote bedrijven dan binnenlandse werknemers.

Het tijdelijke verblijf van een deel van de arbeidsmigranten uit de MOE+-landen zien we ook terug in het aantal verloonde dagen per baan. Een volledig werkjaar bestaat normaal gesproken uit ongeveer 260 verloonde dagen. Een gemiddelde Nederlandse werknemer kent in 2005 per baan 161 verloonde dagen, een gevolg van het feit dat banen slechts een deel van het jaar duren. Bij langdurige arbeidsmigranten ligt het aantal verloonde dagen per baan iets lager op 138 dagen in 2005. Tijdelijke arbeidsmigranten kennen gemiddeld slechts 68 verloonde dagen per baan. Dit duidt op zeer korte banen met een gemiddelde duur van iets meer dan 3 maanden. Overigens zien we dat tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen wel meer banen per jaar uitoefenen. Ligt het aantal banen in 2005 bij een Nederlandse werknemer op gemiddeld 1,3 per jaar met een totale werkduur van 0,66 fte en bij langdurige arbeidsmigranten op 1,3 per jaar met een totale werkduur van 0,57 fte, bij tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen gaat het om 1,5 banen per jaar met een totale werkduur van 'slechts' 0,29 fte. Het gemiddelde loon dat daarmee wordt

verdiend ligt in de meeste gevallen dicht tegen het minimumloon of iets daarboven. Bij langdurige migranten is de variatie in het loon een stuk groter, maar komt nog altijd nauwelijks boven het gemiddelde loonniveau van een Nederlandse werknemer.

Het aandeel zelfstandigen onder de arbeidsmigranten uit de MOE+-landen die als zodanig geregistreerd staan bij de Kamer van Koophandel, blijft beperkt tot ongeveer 1 op de 25. Het grootste gedeelte daarvan vinden we terug in de zakelijke dienstverlening, de bouwnijverheid (vooral zzp-ers) en in de handel. Onbekend is echter hoeveel zelfstandigen met een inschrijving bij de Kamer van Koophandel in het land van herkomst in Nederland actief zijn. Deze arbeidsmigranten vallen onder het vrije verkeer van diensten binnen Europa en staan niet geregistreerd in Nederlandse bestanden.

## Economische effecten

Voor de periode 1999-2005 vinden we geen verdringing van binnenlandse werknemers door de komst van langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. Er is sprake van verdringing van binnenlandse werknemers als een daling van het aantal banen voor binnenlandse werknemers het direct gevolg is van het aanbod van arbeidsmigranten. Dat is niet hetzelfde als dat banen van binnenlandse werknemers worden ingenomen of overgenomen door arbeidsmigranten. Bij verdringing hebben binnenlandse werknemers bij baanverlies wel langer nodig om een andere baan te vinden, omdat er door arbeidsmigratie meer kandidaten zijn voor de beschikbare vacatures. In groeisectoren zien we echter dat een plotselinge groei van het aantal langdurige arbeidsmigranten een licht positief effect heeft op de binnenlandse werkgelegenheid. Kennelijk is het aanbod van langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen complementair aan het binnenlandse arbeidsaanbod. Bij een verdubbeling van de groei van het aandeel langdurige arbeidsmigranten gaat het om één extra baan voor een binnenlandse werknemer op elke 20 duizend bestaande banen.

Verdringing van binnenlandse werknemers door arbeidsmigratie uit de MOE+-landen zien we wel terug bij tijdelijke arbeidsmigratie. Ook hier vinden we alleen effecten van arbeidsmigratie in groeisectoren, dus in situaties waarin banengroei optreedt en er een expliciete behoefte is aan nieuwe arbeidskrachten. Vacatures die ontstaan worden als gevolg van het – mogelijke goedkopere – buitenlandse arbeidsaanbod minder vaak vervuld door binnenlandse kandidaten. Bij een verdubbeling van het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen betreft dat ongeveer 1 op de 1200 banen. Het gaat dus om een bescheiden effect dat zich vooral voordoet in groeisectoren waar het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten sterk toeneemt.

Bij een gelijkblijvende arbeidsvraag zou door arbeidsmigratie het gemiddelde loonniveau moeten dalen, tenminste als arbeidsmigratie zorgt voor een groter arbeidsaanbod. Er is dan immers sprake van meer concurrentie tussen werknemers op de arbeidsmarkt. Echter, wanneer arbeidsmigratie vooral plaatsvindt naar sectoren met een arbeidstekort, dan is het niet waarschijnlijk dat het gemiddelde loonniveau door arbeidsmigratie negatief wordt beïnvloed. Uit onze analyses blijkt dat arbeidsmigratie uit de MOE+-landen tussen 1999 en 2005 heeft geleid tot een klein significant drukkend effect op het gemiddelde loonniveau van binnenlandse werknemers. Dit geldt voor zowel tijdelijke als langdurige arbeidsmigranten. Voor langdurige



arbeidsmigranten is er sprake van een direct en geleidelijk effect, bij tijdelijke migranten is er alleen een effect wanneer er schokken in het aandeel optreden die op termijn weer uitvlakken. Wel is het zo dat het negatieve effect van arbeidsmigratie zeer klein is. Een verdubbeling van het aantal langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen levert een 0,2 procent lager loon op voor Nederlandse werknemers. Het effect van een verdubbeling van de groei van het aantal tijdelijke arbeidsmigranten is in omvang verwaarloosbaar.

Het blijkt echter dat arbeidsmigratie uit de MOE+-landen een totaal verschillend effect heeft op verschillende loonklassen. Effecten zijn het grootst in de laagste loonklasse en afwezig in de hoogste loonklasse. Voor de laagste loonklasse geldt dat het loon inderdaad negatief wordt beïnvloed door het aandeel langdurige arbeidsmigranten dat in dezelfde sector en regio werkt. Maar er geldt ook dat het loon positief wordt beïnvloed als het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen toeneemt. De groep tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen is dus complementair aan het binnenlandse arbeidsaanbod voor zover zich dat in de laagste inkomensklasse bevindt. Tegelijkertijd heeft een plotselinge toename in het aandeel tijdelijke arbeidsmigranten uit de MOE+-landen weer een negatief effect op de laagste lonen. Dit effect zien we ook terug in de middelste loonklasse. Door de negatieve effecten op de laagste loonklassen en het ontbreken van een effect bij de hoogste loonklassen, zullen de inkomensverschillen door arbeidsmigratie uit de MOE+-landen per saldo dus iets toenemen. De effecten zijn echter verwaarloosbaar klein: bij een verdubbeling van het aandeel langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen daalt het gemiddelde loon in de laagste inkomensklasse met 0,3 procent.

Het aandeel arbeidsmigranten uit de MOE+-landen heeft tussen 1999 en 2005 verder geen significante invloed gehad op de gemiddelde toegevoegde waarde per werknemer. Wanneer die toegevoegde waarde per werknemer samenhangt met het nationaal inkomen per capita, dan betekent dit dat arbeidsmigratie uit de MOE+-landen niet tot een welvaartsverandering bij Nederlanders heeft geleid. Door de geringe verdringingseffecten kan geconcludeerd worden dat arbeidsmigratie uit de MOE+-landen tot dusver heeft gezorgd voor een directe verhoging van de totale binnenlandse productie.

Tegelijkertijd representeert de toegevoegde waarde per werknemer ook de gemiddelde arbeidsproductiviteit. Het ontbreken van een relatie tussen het aandeel arbeidsmigranten uit de MOE+-landen en de gemiddelde arbeidsproductiviteit in Nederland betekent dat deze arbeidsmigranten een relatief hoge arbeidsproductiviteit hebben, in vergelijking met het daarmee verdiende dagloon. Arbeidsmigranten uit de MOE+-landen vervullen immers vaker banen aan de onderkant van de arbeidsmarkt, waarvan de gemiddelde arbeidsproductiviteit naar verwachting lager zou moeten liggen dan gemiddeld, hetgeen (gedeeltelijk) tot uitdrukking komt in het lagere loon. Met slechts beperkte verdringingseffecten zijn de banen van arbeidsmigranten additioneel op de bestaande werkgelegenheid en zouden zonder een relatief hoge productiviteit de gemiddelde arbeidsproductiviteit in negatieve zin kunnen beïnvloeden.

## Netto bijdrage aan de collectieve sector

Arbeidsmigranten die naar Nederland komen om hier te werken, leveren de collectieve sector inkomsten op in de vorm van onder andere betaalde belastingen en premies. Aan de andere kant doen arbeidsmigranten ook een beroep op collectieve voorzieningen, zoals gezondheidszorg en uitkeringen bij werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Is het saldo van deze inkomsten en uitgaven positief, dan is sprake van een netto bijdrage aan de collectieve sector. Is het saldo negatief, dan vindt er via de collectieve sector een inkomensherverdeling plaats tussen Nederlandse ingezetenen en arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. De netto bijdrage berekenen we over de totale verblijfsduur van alle in 2008 aanwezige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen. Op die manier houden we rekening met veranderingen in het saldo tussen inkomsten en uitgaven die samenhangen met leeftijd, zoals het beroep op zorgvoorzieningen en de overgang van werk naar pensioen. Dat geeft een vollediger beeld dan de netto bijdrage aan de collectieve sector door arbeidsmigranten in één bepaald jaar.

De netto bijdrage van een tijdelijke arbeidsmigrant is zondermeer positief. De bruto bijdrage aan de collectieve sector wordt voornamelijk gestuurd door belastingen en sociale premies op het arbeidsinkomen en het effect van de bijdrage van arbeidsmigranten op de winsten van bedrijven, waardoor er meer vennootschapsbelasting wordt geïnd. Ook de BTW op consumptie door arbeidsmigranten draagt bij aan de inkomsten voor de collectieve sector. Tegenover die bruto bijdrage staat een lager beroep van tijdelijke arbeidsmigranten op de collectieve sector. De belangrijkste uitgaven gaan op aan algemene voorzieningen en gezondheidszorg. Zo betaalt een tijdelijk migrant wel WW-premie, maar heeft hij of zij door de korte arbeidsgeschiedenis bij werkloosheid nog geen recht op een WW-uitkering. Andere voorzieningen worden pas op veel latere leeftijd relevant of substantieel, zoals de AOW en vergoedingen uit de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ).

Voor een goed beeld van de netto bijdrage van langdurige arbeidsmigranten aan de collectieve sector moeten we daarom kijken naar die netto bijdrage over de gehele verblijfsduur in Nederland. Ook een autochtone Nederlander draagt door middel van belastingen en premies substantieel bij aan de collectieve sector gedurende het arbeidzame leven, om vervolgens na pensionering een groter beroep te doen op collectieve voorzieningen in de vorm van AOW en gezondheidszorg. Bij een analyse over de gehele verblijfsduur wordt onder meer rekening gehouden met de steeds groter wordende kans om werkloos of arbeidsongeschikt te worden, met de groter wordende kans op een beroep op de AWBZ en het ontvangen van AOW vanaf 65-jarige leeftijd.

Voor langdurige (maar niet noodzakelijke permanente) arbeidsmigranten uit de MOE+-landen vinden we een positief netto saldo van inkomsten minus uitgaven voor de collectieve sector gedurende het arbeidzame leven in Nederland. De betaalde belastingen en premies zijn in die periode ruimschoots voldoende om het beroep op de collectieve sector te financieren. Dat beroep bestaat vooral uit een stijging van de algemene overheidsuitgaven als gevolg van de aanwezigheid van personen in Nederland, uit kosten van de gezondheidszorg en het verwachte beroep op bijstand en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. Kosten voor verwachte werkloosheidsuitkeringen liggen relatief laag door de beperkte duur van deze uitkeringen. Daarnaast zorgen de individuele huurtoeslag en de hypotheekrenteaftrek voor een kleine

verhoging van de uitgaven van de collectieve sector. Door de relatief lage inkomens van arbeidsmigranten blijft vooral die laatste post beperkt.

Het positieve saldo van inkomsten minus uitgaven gedurende het arbeidzame leven verandert in een negatief saldo vanaf de leeftijd van 65 jaar. Door het wegvallen van arbeidsinkomen daalt de belastingopbrengst sterk, terwijl daar substantiële uitgaven aan AOW en de gezondheidszorg tegenover staan. Vooral het beroep op de AWBZ stijgt sterk vanaf de leeftijd van 80 jaar. Zouden we alle inkomsten en uitgaven over de verblijfsduur van een langdurige arbeidsmigrant uit de MOE+-landen eenvoudig bij elkaar kunnen optellen, dan resulteert een gemiddeld negatieve netto bijdrage aan de collectieve sector van bijna 40 duizend euro per arbeidsmigrant. Echter, in tegenstelling tot de meeste economische situaties, gaat in het geval van de bijdrage aan en het beroep op de collectieve sector door een individu niet de kost voor de baat uit, maar andersom. Er wordt dus eerst geld door de collectieve sector aan een persoon verdiend en pas later weer aan die persoon uitgegeven. Wanneer we een discontovoet van 2,5 procent toepassen op de inkomsten en uitgaven per (levens)jaar, dan volgt een positieve netto contante waarde van de bijdrage aan de collectieve sector van ruim 20 duizend euro over de volledige verblijfsduur van de gemiddelde langdurige arbeidsmigrant uit een MOE+-land. Voor de 90 dagen die een tijdelijke arbeidsmigrant uit een MOE+-land in Nederland werkt resulteert een netto bijdrage van bijna 2 duizend euro.

Vermenigvuldigen we de individuele netto contante waarden met het aantal tijdelijke en langdurige arbeidsmigranten uit de MOE+-landen in 2008, dan kunnen we concluderen dat deze arbeidsmigranten samen goed zijn voor een netto contante waarde van 1,2 miljard euro aan bijdrage aan de collectieve sector gedurende hun verblijf, waarvan 0,2 miljard (ofwel 16 procent) voor rekening komt van tijdelijke migranten. Daaruit kan worden geconcludeerd dat migratie uit de MOE+-landen een bescheiden maar positieve netto bijdrage levert aan de Nederlandse collectieve sector.

Aanvullende gevoeligheidsanalyses laten zien dat wanneer de arbeidsmigranten uit de MOE+-landen sterker zouden lijken op niet-westerse allochtonen en wanneer ze veel niet-werkende partners zouden meenemen, dat de bescheiden positieve netto bijdrage aan de collectieve sector zou kunnen omslaan in een klein negatief saldo. Echter, naarmate arbeidsmigranten uit de MOE+-landen meer gaan lijken op Nederlanders, vooral ten aanzien van het verdiende inkomen, dan zal de netto bijdrage aan de collectieve sector alleen maar toenemen.



## Literatuuroverzicht

- Arbeidsinspectie (2007), *Jaarverslag 2007*, Arbeidsinspectie, Den Haag.
- Arbeidsinspectie (2008), *Projectverslag naleving Wan en WML Intermediairs 2007*, Arbeidsinspectie, Den Haag.
- Berg, N. van den, M. Brukman & C. van Rij (2008), *De Europese grenzen verlegd; Evaluatie flankerend beleid vrij verkeer van werknemers MOE-landen*, Regioplan publicatienr. 1626, Amsterdam.
- Bondt, H. de, & D. Grijpstra (2008), *Nieuwe grenzen, oude praktijken; Onderzoek naar malafide bemiddelaars op de arbeidsmarkt*, Research voor Beleid, Zoetermeer.
- Bonin, H. (2005), *Is the Labor Demand Curve Really Downward Sloping?*, IZA, Bonn.
- Boom, J. de, A. Weltevrede, S. Rezai, G. Engbersen (2008), *Oost-Europeanen in Nederland*, RISBO Contractresearch BV / Erasmus Universiteit, Rotterdam.
- Borjas, G.J. (2003), The Labor Demand Curve is Downward sloping: Reexamining the Impact of Immigration on the Labor market, in *Quarterly Journal of Economics*.
- Borjas, G.J., R.B. Freeman & L.F. Katz (1996), *Searching for the effect of immigration on the labor market*, NBER Working Paper 5454, Cambridge.
- Card, D. (1990), The impact of the Mariel boatlift on the Miami labor-market, in *Industrial & Labor Relations Review*, nr. 43, 245-257.
- Corpeleijn, A. (2006), Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie, *CBS Bevolkingstrends*, 3<sup>e</sup> kwartaal 2006, blz. 33-39, CBS, Voorburg.
- Dijkema, J. Bolhuis en M. Engelen (2006), *Grenzen verleggen*, Research voor Beleid, Leiden.
- Dustmann, C., T. Frattini & I. Preston (2007), *A Study of Migrant Workers and the National Minimum Wage and Enforcements Issues that Arise*, Low Pay Commission Report, Centre for Research and Analysis of Migration, University College London.
- Groenewoud, M. & C. van Rij (2007), *Naleving van de Wet arbeid vreemdelingen in 2006*, Regioplan, Amsterdam.
- Lucassen, L. (2003), *Herr Hagenabch en vele anderen, Migratie naar Holland na 1795*, in De Nijs, T., E. Beukers en J. Bazelmans, *Geschiedenis van Holland*. Uitgeverij Verloren, Hilversum.
- Nes, P. van, J. Gravesteyn-Ligthelm & L. van den Boom (2004), *De markt voor persoonlijke dienstverlening*, SEOR, Rotterdam.
- OECD (2007), *International Migration Outlook 2007*, OECD, Paris.

- Research voor Beleid (2006), *Grenzen verleggen: een onderzoek naar grensoverschrijdende arbeidsbemiddeling in 2006*, Leiden.
- Roodenburg, H. (2005), *'Discussiebijdrage over vraag- en aanbodgestuurde arbeidsmigratie'*, CPB Memorandum 108, Centraal Planbureau, Den Haag.
- Roodenburg, H., R. Euwals & H. ter Rele (2003), *Immigration and the Dutch economy*, CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, Den Haag.
- Timmermans, N., W. Verhoeven, A. van Stel & T. Kwaak (2008), *Meerwaarde van de seizoenmigrant*, EIM, Zoetermeer.
- Versantvoort, M.C. et al (2006), *Evaluatie werknemersverkeer MOE-landen*, Ecorys, Rotterdam.

## Bijlage A: Beschrijving bronbestanden

Het grootste gedeelte van de in dit onderzoek gepresenteerde statistieken en regressieresultaten is afkomstig uit het Sociaal Statistisch Bestand van het CBS. Indien dit niet het geval is wordt dat specifiek met bronvermelding in de tekst aangegeven. Dit geldt voor alle gegevens over de tijdsperiode na 2005 en voor de macro-economische variabelen die gebruikt zijn in de regressies.

Het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) bestaat uit verschillende onderdelen. Deze onderdelen kunnen aan elkaar gekoppeld worden zodat een gegevensbestand met relevante informatie ontstaat. Voor dit onderzoek zijn het SSB-Personen en het SSB-Banen gebruikt en aan elkaar gekoppeld. Dit kan doordat in beide bestanden een versleuteld sofinummer aanwezig is. Het SSB-Personen bestand bevat gegevens over elke persoon die is geregistreerd in Nederland als woonachtig of werkzaam. Deze gegevens zijn grotendeels afkomstig uit de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). Uit dit bestand hebben we de volgende variabelen gebruikt: geslacht, geboortedatum, woonplaats, geboorteland, nationaliteit en burgerlijke staat.

Het SSB-Banen bestand bestaat uit gegevens over elke baan van werknemers waarvoor in Nederland premies werknemersverzekeringen worden afgedragen aan UWV. Ook zijn er enkele kenmerken van de werkgever in opgenomen. Variabelen over loon, aantal gewerkte dagen, baanduur, sector, deeltijdwerk, het soort dienstverband, uitzendkrachten en bedrijfsgrootte zijn hieruit afkomstig. Voor het dagloon geldt dat het jaarloon Sociale Verzekeringen door het aantal verloonde dagen is gedeeld. In dit jaarloon – en dus ook in het berekende dagloon – zijn vakantiegeld, jaarlijkse uitkeringen, bonussen en dergelijke meegenomen.

In ons onderzoek zijn alleen werknemers opgenomen die in het SSB-Banen bestand voorkomen. Hierdoor behandelen we iedereen die geboren is in een MOE+-land en in het SSB-Banen voorkomt als migrant. Belangrijk is dat onze resultaten dus gebaseerd zijn op directe tellingen van werknemers in Nederland en niet afkomstig zijn uit enquêtes of interviews. Aangezien de verschillende SSB-bestanden op het moment van schrijven van 1999 tot 2005 beschikbaar zijn, zijn alleen gegevens over die jaren gebruikt voor het onderzoek. Voor de deeltijdfactor geldt dat deze vanaf 2001 in de bestanden is opgenomen, hierdoor is het niet mogelijk om voor de gehele tijdsperiode te corrigeren voor deeltijdwerk. Aanvullende informatie via het CBS heeft ons geleerd dat de einddatums van baanperioden voor tijdelijke migranten vaak niet kloppen, omdat werkgevers dat niet correct registreren. Hierdoor geldt dat relatief veel banen in de registraties op 31 december van een jaar aflopen, terwijl dat feitelijk niet correct is.

Als derde bronbestand is het SSB-Zelfstandigen gebruikt. Dit bestand is vergelijkbaar met SSB-Banen en bevat alle zelfstandigen die in Nederland werkzaam zijn. Net zoals SSB-Banen is het SSB-Zelfstandigen bestand aangevuld met gegevens uit SSB-Personen, zodat ook enkele individuele kenmerken van zelfstandigen bekend zijn.

Aangezien informatie over nationaliteit van niet in het GBA opgenomen personen oorspronkelijk uit de verzekerdenadministratie stamt en zelfstandigen hierin amper voorkomen, is het herkomstland van tijdelijk in Nederland verblijvende zelfstandigen niet bekend. Dit probleem

geldt niet voor langdurig in Nederland verblijvende zelfstandigen, waardoor de in dit rapport gepresenteerde gegevens over zelfstandigen alleen op deze groep betrekking hebben.



## Bijlage B: Specificaties regressies voor vaststellen economische effecten

Bij de analyses in Hoofdstuk 4 worden beknopt de belangrijkste aspecten van de door ons gehanteerde schattingsmethode besproken. De belangrijkste elementen hiervan zijn dat de totale Nederlandse arbeidsmarkt wordt opgedeeld in 600 stukjes (40 regio's maal 15 sectoren) en dat voor elk stukje op meso-niveau het aandeel arbeidsmigranten uit de MOE+-landen en kenmerken van Nederlandse werknemers worden vastgesteld. Voor elk stukje zijn in totaal 84 verschillende maanden met gegevens beschikbaar (periode 1999-2005). Vervolgens wordt met behulp van een eerste verschillen analyse bepaald wat de effecten zijn van arbeidsmigratie uit de MOE+-landen op de binnenlandse werkgelegenheid, het gemiddelde loonniveau en het nationaal inkomen per capita<sup>28</sup>. In deze bijlage wordt de specificatie van de gehanteerde analysemodellen besproken.

Een belangrijk kenmerk van arbeidsmigratie is dat de relevantie ervan sterk verschilt tussen regio's. In elk land zijn er regio's met veel arbeidsmigranten (bijvoorbeeld in Nederland Noord-Limburg, Rotterdam en de Kop van Noord-Holland) en regio's met relatief weinig arbeidsmigranten (zoals de noordelijke provincies). De verschillen in migratiedichtheid tussen verschillende regio's kunnen econometrisch gebruikt worden om het effect ervan te meten. Wat voor regio's geldt, geldt ook voor sectoren. Er zijn sectoren met veel arbeidsmigranten (zoals de landbouw en uitzendsector), maar ook sectoren met een gering aantal arbeidsmigranten (zoals het onderwijs en het openbaar bestuur). Hierdoor kunnen ook de verschillen in migratiedichtheid tussen sectoren gebruikt worden om de effecten van migratie op de Nederlandse arbeidsmarkt te meten. Gebruikmakend van deze twee bronnen van variatie hebben we de Nederlandse arbeidsmarkt opgedeeld in 600 verschillende stukjes, afhankelijk van 40 regio's en 15 sectoren. Kanttekening die hierbij gemaakt moet worden is dat wij in de analyse veronderstellen dat arbeidsmigratie naar een bepaalde sector-regio combinatie alleen gevolgen heeft voor werknemers in die bepaalde sector-regio combinatie. Borjas (2003) toont aan dat arbeidsmigratie naar de Verenigde Staten vooral invloed heeft op werknemers met een vergelijkbaar opleidingsniveau en werkervaring. Helaas is het opleidingsniveau in onze databronnen (SSB-Banen en SSB-Personen van het CBS) niet beschikbaar, waardoor we dat niet mee kunnen nemen.

Formeel uitgedrukt gaan we uit van een afhankelijke variabele  $y_{ijt}$  die respectievelijk het aantal banen van werknemers, het gemiddelde loon en de toegevoegde waarde per werknemer uitdrukt voor Nederlandse werknemers werkzaam in regio  $i$  ( $i = 1, \dots, 40$ ) en sector  $j$  ( $j = 1, \dots, 15$ ) geobserveerd gedurende tijdsperiode  $t$  ( $t = \text{januari } 1999, \dots, \text{december } 2005$  voor het aantal banen en het gemiddelde loon en  $t = 1999, \dots, 2005$  voor de toegevoegde waarde per werknemer). Deze afhankelijke variabele wordt verklaard door een reeks verklarende variabelen met behulp van de volgende modelvergelijking:

---

<sup>28</sup> Voor de analyse van het nationaal inkomen per capita, via de toegevoegde waarde per werknemer, zijn alleen gegevens op jaarniveau beschikbaar en gebruiken we 7 verschillende jaren in plaats van 84 verschillende maanden.

$$y_{ijt} = a * \hat{p}_{ijt} + r_i + s_j + p_t + (r_i * s_j) + (r_i * p_t) + (s_j * p_t) + b * X_{ijt} + e_{ijt}$$

Het aandeel arbeidsmigranten wordt in deze vergelijking uitgedrukt door

$$\hat{p}_{ijt} = \frac{M_{ijt}}{N_{ijt} + M_{ijt}}$$

met  $M_{ijt}$  het aantal arbeidsmigranten,  $N_{ijt}$  het aantal Nederlandse werknemers en  $N_{ijt} + M_{ijt}$  het totaal aantal werknemers in Nederlandse loondienst<sup>29</sup>. De vectoren  $r_i$  en  $s_j$  geven respectievelijk de regio en de sector aan en  $p_t$  is een matrix die de tijdsperiode aangeeft. Deze laatste matrix is niet volledig gespecificeerd, maar een product van twee vectoren waarvan een het jaar aangeeft en de andere de maand in een jaar. Hierdoor wordt in de vergelijking gecorrigeerd voor jaarlijks terugkerende seizoenseffecten. De termen  $(r_i * s_j)$ ,  $(r_i * p_t)$  en  $(s_j * p_t)$  geven interactie-effecten tussen regio en sector, regio en tijd en sector en tijd weer. Door de opname hiervan in de specificatie worden specifieke kenmerken van bepaalde sectoren in bepaalde regio's niet toegeschreven aan andere factoren. De matrix  $X_{ijt}$  bevat alle overige verklarende variabelen die gebruikt worden om te controleren voor samenstellingseffecten.

Aangezien we een eerste verschillen analyse uitvoeren, is het volgende model geschat met behulp van OLS:

$$(y_{ij,t} - y_{ij,t-1}) = a * (\hat{p}_{ij,t} - \hat{p}_{ij,t-1}) + p_t^* + (r_i * p_t^*) + (s_j * p_t^*) + b * (X_{ij,t} - X_{ij,t-1}) + e_{ij,t}^*$$

Hierbij vallen alle variabelen die niet over de tijd variëren weg, omdat naar het verschil met een tijdsperiode eerder wordt gekeken. Om te corrigeren voor eventuele seriële correlatie in de data, worden de standaardfouten geclusterd per sector-regio combinatie. De eerste verschillen schatting houdt rekening met de speciale paneldata structuur van de gegevens en levert daardoor een consistente schatting.

Ter controle is ook nog een fixed-effects schatting voor elke vergelijking uitgevoerd. De fixed-effects methode levert ook een consistent schatting op gegevens met een paneldata structuur. De resultaten van de fixed-effects schattingen wijken weinig af van de resultaten van de in dit rapport gepresenteerde resultaten van de eerste verschillen schattingen.

---

<sup>29</sup> Werknemers die niet in Nederland of in een MOE+-land geboren zijn en ook geen Nederlandse of MOE+-nationaliteit hebben, worden in dit onderzoek niet meegenomen.



# seo economisch onderzoek

Roetersstraat 29 · 1018 WB Amsterdam · T (+31) 20 525 16 30 · F (+31) 20 525 16 86 · [www.seo.nl](http://www.seo.nl)